

รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112

นายเสกสรร โกศรี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต

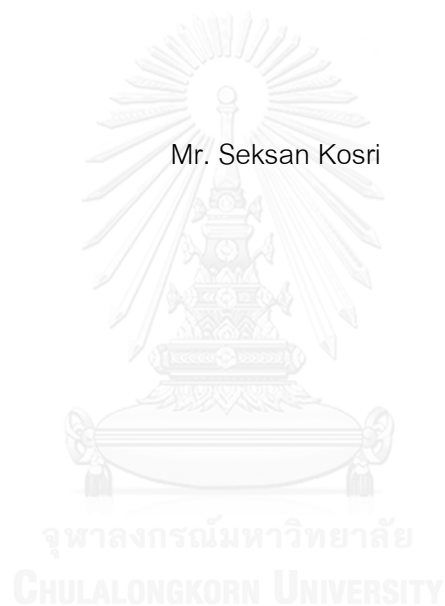
สาขาวิชาการเมืองและการจัดการปกครอง ภาควิชาการปกครอง

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2557

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THAI STATE AND THE DYNAMICS OF BOUNDARY LINE FORMATION ACCORDING TO
THE CONCEPT OF MODERN STATE AFTER THE FRANCO - SIAMESE WAR

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Politics and Governance

Department of Government

Faculty of Political Science

Chulalongkorn University

Academic Year 2014

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิด

รัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112

โดย

นายเสกสรร โกศรี

สาขาวิชา

การเมืองและการจัดการปกครอง

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

รองศาสตราจารย์ ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารธุรกิจ

..... คณบดีคณะรัฐศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ตรีภูมิต มีชัย)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รองศาสตราจารย์ ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ฉลอง สุนทรวาณิชย์)

เสกสรร โกศรี : รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 (THAI STATE AND THE DYNAMICS OF BOUNDARY LINE FORMATION ACCORDING TO THE CONCEPT OF MODERN STATE AFTER THE FRANCO - SIAMESE WAR) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รศ. ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, 142 หน้า.

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนในรัฐไทยที่เริ่มจะมีความชัดเจนหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 โดยมีคำถามสำคัญในการวิจัยเรื่องนี้คือหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ส่งผลให้พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนในรัฐไทยเริ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นตามองค์ประกอบของรัฐสมัยใหม่ที่รัฐจะต้องมีอาณาเขตและเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอนจริงหรือไม่เพราะเหตุใด

ผลการวิจัยพบว่า หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ส่งผลให้มีการยอมรับการก่อตัวของเส้นเขตแดนรัฐไทยที่เริ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นตามองค์ประกอบของรัฐสมัยใหม่ที่รัฐจะต้องมีอาณาเขตและเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดพลวัตการก่อตัวรัฐชาติสมัยใหม่ตามมาด้วย ดังนั้น เหตุการณ์ ร.ศ. 112 เป็นเหมือนเส้นเขตแดนเส้นสำคัญที่ช่วยก่อเกิดพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนที่เริ่มก่อตัวมาตั้งแต่อดีตเริ่มจะปรากฏชัดเจนมากขึ้นเหตุผลสำคัญเป็นเพราะเหตุการณ์ ร.ศ.112 ส่งผลกระทบต่ออำนาจของชนชั้นนำรัฐไทยโดยตรง ซึ่งมีสาเหตุมาจากรัฐไทยไม่มีเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ ด้วยเหตุนี้ ชนชั้นนำรัฐไทยจึงไม่สามารถรักษาอำนาจและผลประโยชน์เหนือดินแดนทั้งหมดไว้ได้ ที่สำคัญหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เมื่อรัฐไทยสูญเสียอำนาจเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสชนชั้นนำรัฐไทยมีความคิดว่าการสูญเสียอำนาจทางการปกครองเหนือดินแดนครั้งนี้เป็นการเสื่อมเสียเกียรติยศและอำนาจของชนชั้นนำอย่างยิ่ง ดังนั้น การจะรักษาเกียรติยศและอำนาจเหนือดินแดนในพระราชอาณาเขตไว้ต่อไปได้ รัฐจะต้องมีเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่แบบตะวันตกพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เป็นการก่อตัวที่เริ่มชัดเจนมากขึ้นตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่และมีการพัฒนาไปอย่างต่อเนื่องจวบจนถึงปัจจุบัน

ภาควิชา การปกครอง ลายมือชื่อนิสิต

สาขาวิชา การเมืองและการจัดการปกครอง ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

ปีการศึกษา 2557

5581341124 : MAJOR POLITICS AND GOVERNANCE

KEYWORDS: BOUNDARY LINE / DYNAMIC / DYNAMICS OF BOUNDARY LINE / MODERN STATE / FRANCO-SIAMESE WAR / SIAM TERRITORY / TRIBUTARY / COLONIALISM

SEKSAN KOSRI: THAI STATE AND THE DYNAMICS OF BOUNDARY LINE FORMATION ACCORDING TO THE CONCEPT OF MODERN STATE AFTER THE FRANCO - SIAMESE WAR. ADVISOR: ASSOC. PROF. AKE TANGSUPVATTANA, Ph.D., 142 pp.

This research aims to study the dynamics of the boundary line's formation in Thailand, which began to be clearer after the Franco - Siamese war. The key question of this study is the effect of Franco – Siamese War on Thailand's clearer boundary line, and then the clearer formation of the modern nation – state.

The result showed that after the Franco - Siamese War, there was a clearer acknowledgement of Thailand's boundary line, and this played a part in the formation of Thailand as a modern nation-state. This was very important because defined territory is one of the crucial components of the modern nation-state. The Franco-Siamese War impacted Thailand's power directly. If Thailand in that time could not define its own boundary line, the Thai elite could not maintain their own sovereignty, power, and dignity over land. This was the main reason why the Thai elite wished to have a clear boundary line, especially when they lost the left bank of Mekong River to the French. The boundary line after the Franco - Siamese War has been dynamic, and has clearer developed, but this does not mean that this line has been completely unambiguous till present.

Department: Government Student's Signature

Field of Study: Politics and Governance Advisor's Signature

Academic Year: 2014

กิตติกรรมประกาศ

ผู้ทำวิจัยไม่สามารถจะศึกษาเล่าเรียนและทำวิจัยให้สำเร็จได้ หากขาดบุคคลสำคัญดังต่อไปนี้ สมเด็จพระบรมมราชินีนาถ ที่ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานทุนการศึกษาเล่าเรียนจนจบระดับปริญญาโท ต่อมาคือผู้มีพระคุณทั้ง 2 ท่าน คือ คุณพ่อวีง โกศรี และคุณแม่พลาว โกศรี ผู้ที่เลี้ยงดูผู้ทำวิจัยมาตั้งแต่เด็ก ถึงแม่ทั้ง 2 ท่าน จะไม่อยู่แล้ว แต่ทั้ง 2 ท่านยังคงอยู่ในใจผู้ทำวิจัยเสมอ มารดาผู้ให้กำเนิดผู้ทำวิจัย คุณแม่บรรจง โกศรี ที่เข้ามาในชีวิตผู้ทำวิจัยในช่วงที่ผู้ทำวิจัยกำลังท้อแท้ ทำให้ผู้ทำวิจัยรู้สึกดี มีความหวัง และคิดว่าต้องทำให้สำเร็จเพื่อ แม่ ต่อมาคืออาจารย์ที่ปรึกษาของผู้ทำวิจัย คือ รองศาสตราจารย์ ดร. เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา ที่คอยดูแลเอาใจใส่ผู้ทำวิจัยเป็นอย่างดี อาจารย์ที่ปรึกษาที่เปรียบเหมือนพ่อที่คอยแก้ปัญหาให้ลูกเสมอ รองศาสตราจารย์ ฉลอม สุนทรวาทินิชย์ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ช่วยให้คำแนะนำในการหาหนังสือ ตำรา เพื่อใช้ประกอบการเขียนงานวิจัย รองศาสตราจารย์ ตระกูล มีชัย ประธานกรรมการสอบ ที่ช่วยชี้แนะแนวทางที่ดีให้ผู้ทำวิจัยเดินทางไปในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม และครอบครัว อึ้งประเสริฐภากรณ์ โดยเฉพาะ อาตุน อึ้งประเสริฐภากรณ์ ที่ให้ที่พักพิงแก่ผู้ทำวิจัยในช่วงที่เรียนอยู่ในกรุงเทพฯ ต่อมาคือ น้ำของผู้ทำวิจัยคือคุณนุชจรี โกศรี คุณจีราภรณ์ จัตตุกุล คุณสมบัติ สัตย์รัมย์ และคุณพิกุล สัตตารัมย์ ที่คอยเป็นห่วงเป็นใยผู้ทำวิจัยมาโดยตลอด คุณป้าสุกญา เอมคล้ายที่คอยช่วยเหลือ สั่งสอน และแนะนำเรื่องการศึกษาแก่ผู้ทำวิจัยตั้งแต่ผู้ทำวิจัยยังเป็นเด็กตัวเล็ก ๆ จนกระทั่งผู้ทำวิจัยประสบความสำเร็จทางการศึกษา ซึ่งบุคคลผู้นี้คือคนที่คอยปั้นผู้ทำวิจัยให้พลิกชีวิตจาก ดินมาสู่ดาว ต่อมาคือเพื่อนที่คอยช่วยเหลือผู้ทำวิจัยมาโดยตลอด คือ คุณธนัย เกตวงกต คุณสามารถ จันทรเดช คุณศิปดี นพประเสริฐ คุณฐนสิน ญาติสูงเนิน คุณนิศนีร์ ชัยประกอบวิริยะ คุณจุฬยวรรณ ด้วงโคตะ รวมทั้งเพื่อนสนิทอย่าง ปราชญ์ พงศ์อุทัย ที่คอยรับฟังและแนะนำสิ่งดี ๆ เมื่อยามที่ผู้ทำวิจัยเกิดความท้อแท้ในชีวิต รวมทั้งเพื่อนเรียนปริญญาโท คุณนัฐวิศ ไพบูลย์ คุณพิทท์ คุภิมย์ คุณสมชัย แสนภูมิ คุณอภิรัตน์ อุดมทรัพย์ คุณสุภาวี พันธวงศ์ ร.ท. เกียรติกุล อยู่อ่า คุณชวลิต ตริยะประเสริฐ คุณณัฐวิทย์ ภัทรกุลวณิชย์ คุณพิกุล บัณฑิตประสงค์และคุณเฉลิมชัย โชติสุทธิ ตลอดทั้งผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลายที่ผู้ทำวิจัยมีโอกาสกล่าวได้หมด ที่ช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้ทำวิจัยสามารถทำวิจัยเรื่องนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญแผนภาพ.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามการวิจัย.....	10
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	10
1.4 ระเบียบวิธีวิจัย	10
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
1.6 ขอบเขตของการศึกษา	11
1.7 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา.....	12
1.8 นิยามศัพท์	13
1.9 คำโครงการนำเสนอ	14
บทที่ 2 แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	15
2.1 แนวคิดที่เกี่ยวข้อง.....	15
2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับรัฐ.....	15
2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับชาติ	17
2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับรัฐสมัยใหม่.....	18
2.1.4 ความแตกต่างระหว่างรัฐก่อนสมัยใหม่กับรัฐสมัยใหม่.....	21
2.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของรัฐ.....	22

2.1.6 แนวคิดเกี่ยวกับลัทธิล่าอาณานิคม	24
2.1.7 แรงผลักดันที่ก่อให้เกิดลัทธิล่าอาณานิคม	27
2.2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	29
บทที่ 3 พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนก่อนและหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112	50
3.1 พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112	50
3.1.1 เขตแดนของประเทศไทยกับรัฐข้างเคียงก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112	50
3.1.2 การกำหนดเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับรัฐข้างเคียงและการจัดทำแผนที่	52
ก่อนเหตุการณ์ร.ศ.112	52
3.1.3 การปฏิรูประบบราชการ	59
3.2 สาเหตุสำคัญก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 เหตุการณ์ ร.ศ.112 และผลของเหตุการณ์ ร.ศ.112	64
3.2.1 สาเหตุสำคัญก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112	64
3.2.2 เหตุการณ์ ร.ศ.112	80
3.2.3 หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112	89
3.3 นัยสำคัญของ ร.ศ. 112 ต่อความคิดชนชั้นนำไทย	102
บทที่ 4 ประเทศไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112	105
4.1 ความคิดเรื่องเขตแดนของชนชั้นนำ	105
4.1.1 ความคิดเรื่องเขตแดนของชนชั้นนำแบบเก่า	105
4.1.2 ความคิดเรื่องเขตแดนของชนชั้นนำแบบรัฐชาติสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก	106
4.2 ผลของการนำระบบราชการเข้ามาใช้ที่ดินแดนพระราชอาณาเขตสยาม	108
4.3 รัฐ ชาติ และรัฐชาติสมัยใหม่ ในเหตุการณ์ ร.ศ. 112	109
4.4 ผลจากเหตุการณ์ ร.ศ.112 จุดเปลี่ยนจากรัฐไทยไปสู่รัฐตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่	125

บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	136
5.1 บทสรุป	136
5.2 ข้อเสนอแนะ	139
รายการอ้างอิง.....	Error! Bookmark not defined.
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	146

สารบัญแผนภาพ

หน้า

ภาพที่ 1 แผนที่พระราชอาณาเขตสยาม ฉบับแมคคาร์ธี พ.ศ. 2431 (ค.ศ. 1888).....	57
ภาพที่ 2 ดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่เสียให้ฝรั่งเศส พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893)	92

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

รัฐไทยหรือสยามในอดีตถือเป็นอาณาจักรที่เข้มแข็งอาณาจักรหนึ่งในเอเชียอาคเนย์ โดยดูจากการที่สยามมีเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขตมากมาย ซึ่งเมืองขึ้นเหล่านั้นมีผู้คนเชื้อชาติสยามโดยแท้ แต่เป็นคนชนหลายเชื้อชาติ ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องรูปแบบของรัฐสยามเก่าที่กำลังเปลี่ยนไปสู่รัฐสยามใหม่ในรัชสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยพระองค์ได้พูดถึงเมืองประเทศราชที่มาอยู่ในพระราชอาณาเขตสยามไว้ว่า “ลักษณะการปกครองแบบเดิมนั้น นิยมให้เป็นอย่างประเทศราชอาราชา (Empire) อันมีเมืองคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต”¹ ซึ่งเมืองขึ้นของคนต่างชาติต่างภาษาที่มาอยู่ในพระราชอาณาเขตสยามหรือที่รู้จักในชื่อเมืองประเทศราชประกอบไปด้วย ล้านนา ล้านช้าง และหัวเมืองมลายู² ชนหลายเชื้อชาติเหล่านี้ต้องมาอยู่ใต้อำนาจของสยามเนื่องจากอาณาจักรสยามเป็นอาณาจักรหนึ่งที่มีความเข้มแข็งในดินแดนเอเชียอาคเนย์ เมืองทั้งหลายจึงต้องยอมอ่อนน้อมต่อสยามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และตามธรรมเนียมของรัฐไทยในอดีต เมื่อได้เมืองประเทศราชมาอยู่ในพระราชอาณาเขตก็จะสร้างความสัมพันธ์ของระบบเมืองประเทศราชแบบมีพันธะกำกับควบคุมในแบบของตน ซึ่งหนึ่งในพันธกรณีที่สำคัญที่สุดก็คือการให้เมืองประเทศราชมีหน้าที่ถวายเครื่องบรรณาการให้กับพระมหากษัตริย์ของรัฐไทยอย่างสม่ำเสมอ ปีละครั้งหรือสามปีครั้ง เพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความสวามิภักดิ์ของเมืองประเทศราชที่มีต่อรัฐไทย เครื่องบรรณาการมักจะประกอบไปด้วยเงินทองและสิ่งของมีค่า และสิ่งสำคัญที่จะขาดไม่ได้ก็คือ ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง³ อันเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความจงรักภักดีที่เมืองประเทศราชมีต่อรัฐไทย ส่วนประเด็นเรื่องเส้นเขตแดนไม่ว่าจะเป็นเส้นเขตแดนในเมืองหลวงหรือเส้นเขตแดนที่เป็นอาณาเขตของเมืองประเทศราชที่ติดต่อกับรัฐข้างเคียงนอกพระราชอาณาเขตสยามนั้น ประเด็นเรื่องนี้ไม่เคยอยู่ในความคิดของชนชั้นนำไทยเนื่องจากเส้นเขตแดนหรืออาณาเขตไม่ใช่

¹ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “การต่อสู้ระหว่างชายขอบกับศูนย์กลาง : ประวัติศาสตร์การสร้างอัตลักษณ์รัฐชาติไทย”, *วารสารไทยคดีศึกษา*, ปีที่ 4 ฉบับที่ 2, (เมษายน – กันยายน 2550) : 11.

² รงชัย วินิจจะกุล, *กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิภคานของชาติ* แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า 140.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 141.

สิ่งจำเป็นสำหรับรัฐไทยตามแบบรัฐสมัยเก่า เพราะการที่รัฐไทยในอดีตไม่มีพรมแดนชัดเจนตายตัวนั้นสามารถอธิบายได้ว่า พรมแดนหรือเส้นเขตแดนตามแนวคิดของคนในยุคนั้นมีความคิดว่าไม่มีความจำเป็นต้องมี เนื่องจากความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบโบราณจะเน้นที่การควบคุมกำลังคนมากกว่าที่ดิน ที่สำคัญระบบการปกครองในอดีตจะเป็นการปกครองแบบศูนย์อำนาจใหญ่ปกครองผู้คนและดินแดนผ่านศูนย์อำนาจเล็ก เช่นกรุงเทพฯ ที่เคยมีอำนาจเหนือชาวลาวโดยผ่านชนชั้นนำที่หลวงพระบาง⁴ ด้วยเหตุที่กำลังคนมีความสำคัญมากกว่าดินแดน รัฐไทยในอดีตจึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องเส้นเขตแดนมากเท่ากับดินแดนในพระราชอาณาเขตและพลเมืองที่จะเก็บไว้ใช้งานยามศึกสงคราม ด้วยเหตุผลนี้ทำให้เมืองประเทศราชที่มาอยู่ใต้พระราชอาณาเขตของรัฐไทย มักจะอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐอื่นร่วมด้วย ซึ่งความทับซ้อนของดินแดนหรือเมืองประเทศราชที่มีผู้ปกครองหลายฝ่ายเหนือดินแดนอีกดินแดนหนึ่งถือเป็นเรื่องปกติของระบบการปกครองของรัฐโบราณจนมีคำเรียกเมืองประเทศราชที่อยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรอื่นมากกว่าหนึ่งอาณาจักรตามภาษาไทยว่า “เมืองสองฝ่ายฟ้า” “หรือสามฝ่ายฟ้า” ซึ่งเป็นการแสดงถึงจำนวนของเมืองเหล่านั้นที่ขึ้นต่อเจ้าประเทศราชหลายฝ่าย ซึ่งเมืองที่เป็นเจ้าประเทศราชหลักในดินแดนอุษาคเนย์คือ สยาม พม่า และเวียดนาม โดยทั้ง 3 อาณาจักร มักจะมีชายแดนที่ซ้อนทับกันอยู่ในบริเวณเหนือเมือง ล้านนา ล้านช้าง และกัมพูชาด้วยกัน โดยเฉพาะสยามกับเวียดนามที่จะมีอำนาจเหนือดินแดนลาวล้านช้างและกัมพูชาที่มีความทับซ้อนเรื่องดินแดนอย่างเห็นได้ชัดและไม่สามารถแยกออกได้เพราะทั้ง 2 อาณาจักรต่างมีอำนาจควบคุมชนชาติที่อ่อนแอกว่าอย่าง ลาวและกัมพูชาไม่ต่างกัน ทำให้พรมแดนของสยามส่วนใหญ่ล้วนมีอาณาจักรอื่นเป็นเจ้าของร่วมและถือเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่เกิดขึ้นอยู่ทุกที่ตามเขตแดนของรัฐไทยกับอาณาจักรอื่นที่มีความเข้มแข็งทัดเทียมกัน⁵ แต่ถึงแม้จะมีชายขอบของอำนาจที่ซ้อนทับกันอยู่ก็ไม่ถือเป็นปัญหาสำคัญถ้าหากหากมิได้ถูกใช้เป็นเส้นทางในการรุกรานของฝ่ายศัตรู ด้วยเหตุผลนี้สยาม จึงไม่ใช่แค่เพียงปราศจากเส้นเขตแดนล้อมรอบแบบอย่างรัฐสมัยใหม่แต่สยามกลับถูกล้อมรอบด้วยชายแดนร่วมคือชายแดนที่ใช้ร่วมกับอาณาจักรอื่นนั่นเอง⁶

⁴ เสถียรศักดิ์ ประเสริฐกุล, “รัฐชาติ ชาติพันธุ์ และความทันสมัย”, รัฐศาสตร์สาร รัฐศาสตร์วัฒนธรรมศาสตร์ 60 ปี / รัฐศาสตร์สาร 30 ปี, ปีที่ 30 ฉบับที่ 1, (2552) : 8.

⁵ ธงชัย วินิจจะกุล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิภคานาของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า 162 - 163.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

เนื่องจากเมืองประเทศราชที่มาอยู่ในพระราชอาณาเขตของรัฐไทย เป็นคนหลายชาติหลายภาษา ประกอบกับเมืองประเทศราชเหล่านี้ต้องส่งเครื่องบรรณาการให้กับเจ้าประเทศราชหลายฝ่าย ทำให้เมืองประเทศราชเหล่านี้ไม่ได้มีความจงรักภักดีต่อรัฐไทยอย่างแท้จริงแต่ในทางกลับกันเมืองประเทศราชเหล่านี้ต่างหาทางต่อสู้เพื่อปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระจากรัฐไทยอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยตนเองของเมืองประเทศราชเริ่มมีความรุนแรงมากขึ้นเมื่อรัฐไทย มีนโยบายปฏิรูประบบราชการโดยการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5⁷ เพื่อดำเนินนโยบายผนวกเมืองขึ้นหรือเมืองประเทศราชทั้งหลายเข้ามาไว้ที่มือพระมหากษัตริย์ อันเป็นการเปลี่ยนรูปแบบการปกครองจากระบบราชาธิราชสู่ระบอบใหม่ที่เรียกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อป้องกันการสูญเสียดินแดนให้กับลัทธิล่าอาณานิคมที่กำลังทวีความรุนแรงอยู่ในขณะนั้น และจากการรวมศูนย์อำนาจในครั้งนั้นทำให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้ของบรรดาผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองประเทศราชใต้อำนาจของสยาม ซึ่งการลุกขึ้นต่อสู้ของคนท้องถิ่นต่าง ๆ นั้น แท้จริงแล้วไม่ได้เกิดจากความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ (Ethnic Conflict) แต่เกิดจากความไม่พอใจของชนชั้นนำท้องถิ่นที่สูญเสียฐานะและความเป็นอิสระจากระบบการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางของรัฐไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจในการจัดเก็บภาษีอากรอันเป็นการกดขี่ ขูดรีดและบังคับเอาจากผู้คนในท้องถิ่น โดยที่พวกเขาไม่สามารถขัดขืนและปฏิเสธได้ ซึ่งการที่ชนชั้นนำในท้องถิ่นเหล่านี้ไม่ได้รับพื้นที่อย่างเพียงพอในระบอบการปกครองแบบใหม่ที่ไม่ได้ให้อำนาจแก่พวกเขาแต่อำนาจกลับไปอยู่ที่ชนชั้นนำของรัฐไทยทำให้ชนชั้นนำท้องถิ่นเกิดความไม่พอใจและทำการก่อกบฏขึ้นในหลายพื้นที่ทั่วพระราชอาณาเขตสยามซึ่งการก่อกบฏเกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ผ่านพ้นไปแล้ว ชนชั้นนำรัฐไทยจึงรีบปฏิรูประบบราชการให้มีความรัดกุมยิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดการปะทะกับอำนาจของคนในท้องถิ่นอย่างรุนแรงจนนำไปสู่การก่อกบฏ เช่น กบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน พ.ศ. 2443 กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ในภาคเหนือ พ.ศ. 2445 และกบฏพระยาแขก 7 หัวเมืองในรัฐมลายูที่อยู่ทางใต้ของรัฐไทยพ.ศ. 2445⁸ ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการก่อกบฏของบรรดาชนกลุ่มเล็ก กลุ่มน้อยที่มีเชื้อชาติย่อย ๆ ลงไปอีก เช่น พวกลาว ข่า ส่วย ฯลฯ สาเหตุที่กลุ่มเชื้อชาติเหล่านี้ก่อการกบฏขึ้นเนื่องมาจากการที่คนชนชาติเหล่านี้คิดว่ากลุ่มตนไม่ใช่คนไทยภาคกลางและการถูกกดขี่ข่มเหงจากรัฐไทยมาโดยตลอดจึงต้องการปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระจากการถูกบังคับจากระบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐ

⁷ ोलงกต วรกี, “การปฏิรูประบบราชการ : ก้าวไปข้างหน้าหรือถอยหลังเข้าคลอง”, รัฐสภาสาร, ปีที่ 53 ฉบับที่ 4 (เมษายน 2548) : 1.

⁸ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “รัฐชาติ ชาติพันธุ์ และความทันสมัย”, รัฐศาสตร์สาร รัฐศาสตร์รวมศาสตร์ 60 ปี/รัฐศาสตร์สาร 30 ปี, ปีที่ 30 ฉบับที่ 1, (2552), หน้า 18.

ไทยที่ไม่ได้สร้างประโยชน์ให้กับคนท้องถิ่น แต่กลับสร้างประโยชน์ให้ชนชั้นนำที่อยู่ในระบบ ศูนย์กลางทางการปกครองที่พยายามจะกดขี่คนในท้องถิ่นที่เป็นคนต่างชาติต่างภาษาให้อยู่ได้ อำนาจที่รัดกุมมากขึ้นภายใต้ระบบการปกครองแบบใหม่เพื่อจะรักษาไว้ซึ่งดินแดนเมืองประเทศราชที่ไม่ใช่ของรัฐไทยตั้งแต่แรก

ในประเด็นเรื่องเส้นเขตแดน คำว่า เส้นเขตแดนเริ่มจะเป็นที่รู้จักเมื่อลัทธิล่าอาณานิคมในประเทศตะวันตกได้แผ่อิทธิพลเข้ามายังดินแดนเอเชียอาคเนย์ โดยลัทธิล่าอาณานิคมมาพร้อมกับสิ่งที่เรียกว่า ดินแดนของแต่ละรัฐต้องมีอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอนและแต่ละพื้นที่ของดินแดนจะต้องมีรัฐเพียงรัฐเดียวครอบครองมิใช่เป็นลักษณะของการเป็นเจ้าของร่วมหลายฝ่ายอย่างที่กำลังเป็นอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งตามแนวคิดของรัฐสมัยใหม่ความเป็นรัฐจะเกิดขึ้นได้ต้องมีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ ดินแดนหรืออาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอน ประชากรที่ชัดเจนแน่นอน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย⁹ องค์ประกอบเหล่านี้เป็นสิ่งใหม่สำหรับการรับรู้และการทำความเข้าใจของผู้คนในดินแดนเอเชียอาคเนย์ เนื่องจากอำนาจอธิปไตยของรัฐ ก่อนสมัยใหม่มิได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือมีรัฐใดเป็นเจ้าของแต่เพียงรัฐเดียวแต่ในทางตรงกันข้ามกลับมีหลายฝ่ายหรือหลายรัฐเป็นเจ้าของซ้อนทับกันอยู่หรือเป็นเจ้าของร่วมกันได้ แต่แนวคิดรัฐสมัยใหม่ตามแนวคิดของตะวันตก อำนาจอธิปไตย จะต้องเป็นอำนาจของรัฐใดรัฐหนึ่งแต่เพียงรัฐเดียว มิใช่มีหลายรัฐเป็นเจ้าของซ้อนทับกันอยู่ที่สำคัญจะต้องมีความชัดเจน ไม่คลุมเครือ แม้แต่อาณานิคมก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจอธิปไตยของประเทศจักรวรรดินิยม ฉะนั้น ในทัศนะของชาวยุโรปในศตวรรษที่ 19 ในประเด็นเรื่องความเป็นรัฐที่มีอำนาจอธิปไตยเป็นของตนเองจะต้องสามารถชี้ขาดได้ว่าประเทศราชหนึ่ง ๆ จะต้องเป็นเอกราชหรือว่าเป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นอาณานิคมของอีกอาณาจักรหนึ่งเท่านั้นและต้องมีเขตแดนล้อมรอบอย่างชัดเจน ที่สำคัญความเป็นรัฐต้องมีใช้อยู่แบบกึ่ง ๆ กลาง ๆ ระหว่างการเป็นเอกราชหรือการตกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอื่นมากกว่าหนึ่งอาณาจักรในเวลาเดียวกันเหมือนอย่างอำนาจอธิปไตยแบบเดิมของรัฐสมัยโบราณ¹⁰

⁹ ชรินทร์ สันประเสริฐ “พัฒนาการของรัฐไทย” ใน เอกสารการสนทนาวิชาการพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย หน่วยที่ 4 นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2555 หน้า 19.

¹⁰ ธงชัย วินิจจะกุล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า 149.

สำหรับรัฐไทยในศตวรรษที่ 19 ความเป็นรัฐยังคงเป็นปัญหาไม่ว่าจะเป็นประเด็นปัญหาในเชิงพื้นที่หรืออาณาเขต กล่าวคือ ในเชิงพื้นที่ถึงแม้รัฐไทยจะเป็นอาณาจักรที่เข้มแข็งมีเมืองประเทศราชอยู่ในพระราชอาณาเขตมากมายแต่จุดอ่อนของรัฐไทยในเชิงพื้นที่ก็คือ รัฐไทยรู้แต่เพียงคร่าว ๆ ว่าอำนาจที่รัฐไทยมีอยู่เนือดินแดนนั้นอยู่บริเวณใด แต่ไม่สามารถชี้ชัดได้ว่าอาณาเขตที่ชัดเจนของรัฐไทยอยู่ตรงไหนของดินแดนที่อยู่ในอำนาจของรัฐไทย เนื่องจากในระบบการเมืองการปกครองในอดีตจะเป็นแบบขอบข่ายอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่จะแผ่รัศมีออกไปลักษณะเหมือนแสงเทียน ซึ่งบรรดาเมืองประเทศราชมักจะตั้งอยู่บนส่วนที่ขอบข่ายอำนาจของพระมหากษัตริย์หลาย ๆ อาณาจักรซ้อนทับกันอยู่และมีลักษณะเป็นอำนาจที่มีเจ้าของร่วมกัน อาณาจักรเล็ก ๆ เหล่านั้นจึงตกอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรหลายอาณาจักรโดยระบบการปกครองแบบนี้ไม่ถือเป็นปัญหาสำหรับการบริหารจัดการของแต่ละอาณาจักรที่จะจัดการปกครองหัวเมืองประเทศราชของตน トラบที่เมืองประเทศราชยอมอยู่ใต้อำนาจของตน¹¹ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ประเด็นในเชิงพื้นที่และอาณาเขตไม่ใช่เรื่องสลักสำคัญอะไรของรัฐไทยตราบใดที่รัฐไทยยังสามารถควบคุมเมืองประเทศราชให้ส่งเครื่องบรรณาการและรวบรวมไพร่พลให้กับรัฐไทยเมื่อยามเกิดศึกสงครามได้อย่างทันท่วงที เพียงเท่านั้นก็ถือว่ารัฐไทยมีอำนาจเหนือเมืองประเทศราชแล้ว ด้วยแนวคิดเช่นนี้จึงทำให้รัฐไทยในสมัยโบราณมีเมืองประเทศราชอยู่ในพระราชอาณาเขตทับซ้อนกับอาณาจักรอื่นอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น อาณาจักรลาวล้านช้างที่ตกเป็นเมืองประเทศราชของสยามและพม่า หลังจากนั้นล้านช้างถูกเปลี่ยนมือมาอยู่ใต้อำนาจการปกครองของสยามและเวียดนามแทนโดยอาณาจักรลาวล้านช้างต้องส่งเครื่องบรรณาการให้กับสยามและเวียดนามอย่างสม่ำเสมอกระทั่งเวียดนามตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ลาวล้านช้างจึงส่งเครื่องบรรณาการให้แก่รัฐไทยแต่เพียงรัฐเดียว¹² ด้วยสาเหตุที่ในเวลาต่อมาคู่แข่งที่จะเข้ามาแย่งชิงดินแดนเหนือเมืองประเทศราชไม่ใช่พม่าและเวียดนามอีกต่อไปแต่กลับเป็นอังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาแทนที่ ซึ่งทั้ง 2 ชาติ มาพร้อมกับกองทัพ กำลังทหาร และอาวุธที่ทรงพลานุภาพมากกว่า ที่สำคัญระบบความสัมพันธ์ในเรื่องความทับซ้อนของพื้นที่ ที่หลายฝ่ายสามารถเข้ามาเป็นเจ้าของร่วมกันได้ เปลี่ยนเป็นเรื่องของการครอบครองดินแดนที่แต่ละรัฐจะต้องมีอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่แทน ส่งผลให้รัฐไทยต้องสร้างระบบการควบคุมเมืองประเทศราชในระบบการปกครองรูปแบบใหม่เพื่อรักษาเมืองประเทศราชเอาไว้ให้ได้ ซึ่งในประเด็นความเปลี่ยนแปลงจาก

¹¹ ธงชัย วินิจจะกูล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิภาควิทยาของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า 168.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

รัฐก่อนสมัยใหม่สู่รัฐสมัยใหม่ในด้านเส้นเขตแดนตามองค์ประกอบรัฐสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในรัฐไทย เริ่มต้นจากอังกฤษได้ทำสงครามกับพม่าครั้งแรกระหว่างปี พ.ศ. 2367 – 2369 (ค.ศ. 1824 - 1826) ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 ของไทย ต่อมาอังกฤษสามารถยึดครองภาคใต้ของพม่าไว้ได้ทำให้ตะนาวศรีกลายเป็นเขตปกครองของอังกฤษ ชายแดนฝั่งตะวันตกของสยามจึงเริ่มกลายเป็นปัญหาขึ้น เมื่อเบอร์นีย์ขอให้ฝ่ายสยามตกลงเรื่องเขตแดนระหว่างสยามกับดินแดนที่อังกฤษเพิ่งได้มา กว่าที่จะตกลงได้ก็ต้องใช้เวลาพอสมควรเนื่องจากสยามยังไม่เข้าใจการตกลงเรื่องเส้นเขตแดนตามแบบรัฐสมัยใหม่ แต่สุดท้ายก็สามารถตกลงได้โดยมีการทำข้อตกลงอย่างกว้าง ๆ เรื่องเส้นเขตแดน ด้วยวิธีการร่างข้อตกลงฉบับสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) ซึ่งมีมาตราที่เขียนอย่างยืดหยุ่นตามธรรมเนียมไทยคือ “หากฝ่ายใดข้องใจเกี่ยวกับเขตแดนก็ให้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทั้งสองฝ่ายและคนจากชายแดนเพื่อสอบสวนและตกลงกันฉันมิตร”¹³ สาเหตุที่มีการระบุข้อตกลงระหว่างอังกฤษและสยามตามข้อความข้างต้นโดยไม่มีการชี้ชัดอย่างชัดเจนเหมือนอย่างรัฐสมัยใหม่ที่ต้องมีการระบุความชัดเจนของพื้นที่ด้วยการนำความรู้ทางภูมิศาสตร์และการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ในการระบุอาณาเขตอย่างชัดเจนตามแนวคิดของตะวันตก แต่เนื่องจากรัฐไทยในขณะนั้น ยังไม่เข้าใจแนวคิดของรัฐสมัยใหม่ ดังที่เจ้าพระยาพระคลังซึ่งเป็นตัวแทนของสยาม ได้กล่าวไว้ว่า ในขณะนั้นการกำหนดเส้นเขตแดนยังไม่ใช่เรื่องที่ราชสำนักสยามจะให้ความสำคัญมากนัก เนื่องจากมันไม่ใช่สิ่งที่สลักสำคัญอะไร¹⁴ การกำหนดเส้นเขตแดนระหว่างรัฐไทยกับพม่าที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ จึงยังไม่ชัดเจนเป็นแต่เพียงการกำหนดคร่าว ๆ ตามความเข้าใจของสยามเท่านั้น ต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. 2377 – 2379 (ค.ศ. 1834 - 1836) คณะทูตของอังกฤษได้ส่งตัวแทนไปเชียงใหม่ เพื่อเจรจากำหนดเส้นเขตแดนระหว่างล้านนาเมืองประเศราชภายใต้อำนาจรัฐไทยกับจังหวัดตะนาวศรีภายใต้อาณานิคมอังกฤษ ผลปรากฏว่าข้อตกลงเรื่องเขตแดนได้ทำเป็นลายลักษณ์อักษรบนกระดาษโดยไม่มีกรปักปันเขตแดนบนพื้นที่แต่อย่างใด เพราะเจ้าเชียงใหม่ก็ไม่ได้ต่างจากกรุงเทพฯ คือไม่สนใจเรื่องแบบนี้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2390 (ค.ศ. 1847) ฝ่ายอังกฤษจึงได้เร่งรัดให้เชียงใหม่ปักปันเขตแดนให้ชัดเจนตามสัญญาปี พ.ศ. 2377 (ค.ศ. 1834) ฝ่ายเชียงใหม่ตอบว่าให้อังกฤษดำเนินการปักปันเขตแดนเองได้เลย อังกฤษจึงทำการสำรวจลำน้ำทุกสาขาทุกสายของแม่น้ำสาละวินเพื่อหาสายน้ำหลักที่จะถือเป็นเส้นเขตแดนและด้วยความช่วยเหลือของผู้เฒ่าชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ตามแม่น้ำ อังกฤษ จึงสามารถปักปันเขตแดนแบบสมัยใหม่ได้สำเร็จ

¹³ รัชชัย วินิจจะกุล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า 92.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89 - 92.

ในปี พ.ศ. 2392 (ค.ศ. 1849)¹⁵ ซึ่งการเจรจาปักปันเขตแดนระหว่างอังกฤษและเชียงใหม่เริ่มขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ. 2388 (ค.ศ. 1845) อังกฤษได้ส่งจดหมายถึงราชสำนักกรุงเทพฯ เพื่อเรียกร้องให้สยามตกลงเรื่องเขตแดนจากเชียงใหม่ถึงคอคอคระให้เรียบร้อย เพื่อให้มีกฎเกณฑ์แบบแผนเดียวกันเกี่ยวกับเขตแดนจากเหนือจรดใต้เพื่อให้เกิดความชัดเจน ในเรื่องเส้นเขตแดนและอำนาจในการบังคับบัญชาของแต่ละฝ่าย ซึ่งการเรียกร้องของอังกฤษในเรื่องเส้นเขตแดนตามแบบฉบับของอังกฤษเป็นสิ่งที่สยามในขณะนั้น ยังไม่คุ้นเคยและราชสำนักสยามเห็นว่าแต่ละอาณาบริเวณต่างอยู่ภายใต้อำนาจของเจ้าเมืองท้องถิ่นทั้งสิ้น ที่สำคัญการปักปันเขตแดนระหว่างอังกฤษกับดินแดนที่ถือเป็นดินแดนในอำนาจของพระมหากษัตริย์สยามที่อยู่ติดกับอิทธิพลของอังกฤษนั้น ก็มิได้มีการปักปันเป็นแบบแผนเดียวกันทั้งหมดจากเหนือจรดใต้ กล่าวคือ เขตแดนมิได้ถูกกำหนดโดยแม่น้ำ ภูเขา และลำน้ำตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ที่ใช้พรมแดนธรรมชาติเป็นตัวแบ่ง แต่รวมป่าสัก ภูเขาที่วางตัวซ้อนกัน ด่านเจดีย์สามองค์ หินสามกอง ฯลฯ¹⁶ ในการแบ่งพื้นที่ระหว่างกัน ทำให้การปักปันเขตแดนอย่างชัดเจนตามแบบฉบับที่อังกฤษต้องการเป็นไปได้ยากเพราะชนชั้นนำของประเทศไทยและผู้ปกครองในหัวเมืองท้องถิ่นยังไม่เข้าใจวิธีการปักปันเขตแดนตามแบบที่อังกฤษต้องการ ซึ่งถึงแม้จะมีการเจรจาเรื่องการปักปันเขตแดนระหว่างสยามกับอังกฤษแล้วแต่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ของรัฐไทยก็ยังไม่ชัดเจนเนื่องจากยังไม่สามารถกำหนดอาณาเขตหรือกำหนดเส้นเขตแดนได้อย่างชัดเจนตามหลักรัฐสมัยใหม่ได้ ส่วนทางด้านฝั่งตะวันออกที่มีเวียดนามเป็นคู่แข่งกับประเทศไทย เรื่องราวการกำหนดเส้นเขตแดนเริ่มต้นจากฝรั่งเศสทำสงครามกับเวียดนาม และได้เวียดนามใต้เป็นอาณานิคมทำให้พรมแดนของเวียดนามใต้ในบังคับของฝรั่งเศสประชิดติดกับเมืองประเทศราชของประเทศไทยคือดินแดนของคนเชื้อชาติเขมร เมื่อฝรั่งเศสรู้ว่าเวียดนามเคยมีอำนาจเหนือกัมพูชา จึงได้ตกลงเจรจากับพระมหากษัตริย์กัมพูชาเพื่อให้กับพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส เมื่อปี พ.ศ.2406 ต่อมาจึงบังคับให้รัฐไทยทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสภายใต้ชื่อหนังสือสัญญาเขตแดนเมืองพัทลุง ลงวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 ตรงกับรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นสัญญาที่ฝรั่งเศสบังคับให้รัฐไทยยอมสละอำนาจที่มีเหนือดินแดนของชนชาติเขมรให้กับฝรั่งเศสโดยใช้อำนาจที่ฝรั่งเศสใช้อ้างเพื่อยึดครองกัมพูชาคือ เขมรเคยอยู่ใต้อำนาจและเคยส่งเครื่องบรรณาการให้เวียดนามมาก่อน เมื่อฝรั่งเศสได้เวียดนามอยู่ภายใต้การปกครองแล้ว ฝรั่งเศสจึงจะสืบสิทธิในดินแดนเขมรต่อจากเวียดนาม ส่วนเรื่องการปักปันเขตแดนนั้น ข้อความในหนังสือ

¹⁵ รัชชชัย วินิจจะกูล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิภคยาของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า 97.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

สัญญา กล่าวไว้ว่า “ผู้ครองฝ่ายสยาม และผู้ครองฝ่ายเขมร จะให้ขุนนางไปปักเขตแดนเป็นสำคัญ ต่อหน้าพร้อมกันกับขุนนางฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งแถวเนอผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อนจะใช้ไปปักเขตแดน ตกลงกันแล้ว ขุนนางฝรั่งเศสจะทำแผนที่เป็นสำคัญโดยชื่อตรง” กล่าวคือเมื่อลงนามในสัญญา เรียบร้อยแล้วจะส่งขุนนางทั้ง 2 ฝ่าย ไปปักเขตแดนและทำแผนที่โดยมีฝรั่งเศสดูแลและจะจัดทำ เรื่องนี้ในภายหลัง ซึ่งในสนธิสัญญาฉบับนี้ฝรั่งเศสเพียงแต่ให้ไทยยกดินแดนของชนชาติเขมรส่วน ใหญ่ให้เท่านั้นยกเว้นเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณที่เรียกว่า เขมรส่วนในยังคงอยู่ได้ การปกครองของประเทศไทยและต้องยกให้ฝรั่งเศสอีกครั้งในปี พ.ศ. 2450 เพื่อแลกกับเมืองด่านซ้าย (อำเภอหนึ่งของจังหวัดเลย) ทรายดและเกาะต่าง ๆ ได้แหลมสิงห์ ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5¹⁷ หลัง พ.ศ. 2410 เป็นอันว่ารัฐไทยถูกขนาบด้วยลัทธิล่าอาณานิคมใหม่คือฝรั่งเศสฝั่งตะวันออกและ อังกฤษฝั่งตะวันตกและทางใต้แทนที่เวียดนามและพม่า ส่วนเรื่องเขตแดนยังมีการกำหนดกันอย่าง คร่าว ๆ แต่ยังไม่ชัดเจนมากนัก

ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ.2411- 2453 (ค.ศ. 1868-1910)¹⁸ สยามเริ่มให้ความสำคัญกับดินแดนและอาณาเขตมากขึ้น เนื่องจากถูกภัยคุกคามจากลัทธิล่า อาณานิคมทั้งจากอังกฤษและฝรั่งเศส รัฐไทยจึงจัดตั้งโรงเรียนแผนที่ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2425 และในปี 2428 จึงได้สถาปนาขึ้นเป็นกรมแผนที่ เพื่อรับผิดชอบงานเกี่ยวกับการสำรวจ วางแผน และทำแผนที่โดยเฉพาะ¹⁹ การจัดตั้งกรมแผนที่ของรัฐไทยทำให้เห็นได้ชัดว่ารัฐไทยเริ่ม ตระหนักถึงปัญหาในเรื่องความไม่ชัดเจนของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่แล้ว และถึงแม้ อังกฤษและฝรั่งเศสจะดำเนินการเจรจากับรัฐไทยเพื่อตกลงถึงการแบ่งอำนาจในการครอบครอง ดินแดนของแต่ละฝ่ายที่ติดกับรัฐไทย โดยอังกฤษจะอยู่ทางฝั่งพม่าและมลายู ฝรั่งเศสทางฝั่ง กัมพูชา แต่ก็ยังไม่สามารถทำให้ความชัดเจนเรื่องเส้นเขตแดนระหว่างรัฐไทยกับ 2 ชาติ มหาอำนาจเกิดความชัดเจนขึ้นมาได้ เนื่องจากการเจรจาเพียงแต่มีการกำหนดกันอย่างคร่าว ๆ แบบไม่เป็นทางการ ปักปันแบบวิธีการของตนหรืออีกฝ่ายไม่ทราบถึงการแบ่งเขตการปกครอง ระหว่างกัน ทำให้ความชัดเจนเรื่องเส้นเขตแดนแบบรัฐสมัยใหม่ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ จนกระทั่ง เจ้าอาณานิคมคือฝรั่งเศสต้องการจะยึดครองดินแดนในเอเชียอาคเนย์เพื่อดำเนินการขยาย

¹⁷ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับ ประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา – ลาว – พม่า – มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 35 - 43.

¹⁸ ธงชัย วินิจจะกุล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556), หน้า 5.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 195.

อิทธิพลของจักรภพอังกฤษในภูมิภาคและเพื่อแสวงหาเส้นทางไปสู่จีนตอนใต้ ซึ่งเชื่อว่าเป็นโครงการที่จะสร้างกำไรทางเศรษฐกิจให้กับฝรั่งเศส เมื่อฝรั่งเศสได้เวียดนามและกัมพูชาเป็นอาณานิคมแล้ว จึงต้องการลาวล้านช้างเป็นอาณานิคม เพราะลำน้ำโขงจะนำฝรั่งเศสไปสู่จุดหมายที่ตั้งไว้และเมื่อฝรั่งเศสรู้ว่าเวียดนามเคยครอบครองดินแดนลาวล้านช้างทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งก็คือประเทศลาวปัจจุบันยกเว้นบางส่วนของดินแดนเมืองจัมปาศักดิ์และดินแดนตรงข้ามหลวงพระบาง ซึ่งก็คือแขวงไซยะบูลีในปัจจุบัน ที่ตั้งอยู่ตรงฝั่งขวาแม่น้ำโขงที่รัฐไทยยกให้ฝรั่งเศสในภายหลังตามอนุสัญญาและพิธีสาร 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447²⁰ ช่วงแรกฝรั่งเศสอ้างสิทธิของตนเฉพาะเหนือฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเท่านั้น²¹ แต่สยามไม่ยอมรับ ฝรั่งเศสจึงนำเรือปืนเข้าปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยาและจ่อปืนไปยังพระบรมมหาราชวัง เมื่อกลางเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2436 ทำให้รัฐไทยต้องยอมแพ้ต่อฝรั่งเศสและตกลงยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ซึ่งเหตุการณ์ในครั้งนั้นเรียกกันในสมัยหลังว่าวิกฤตการณ์ ร.ศ.112²² กรณี ร.ศ.112 ถือเป็นการปะทะกันครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์การล่าเมืองขึ้นของสยามและคู่แข่ง เนื่องจากความขัดแย้งกับฝรั่งเศสคือการแข่งขันกันแย่งชิงดินแดนเมืองประเทศราชของสยาม ทั้งสยามและฝรั่งเศสพยายามผนวกดินแดนที่คลุมเครือมาแต่โบราณ เพื่อหวังให้กลายเป็นของตนอย่างชัดเจนตามหลักอธิปไตยเหนือดินแดนแบบสมัยใหม่²³ และเพื่อต้องการให้เกิดความชัดเจนมากขึ้นในเรื่องเส้นเขตแดน จากการสูญเสียครั้งใหญ่ครั้งนี้ทำให้รัฐไทยเริ่มมองเห็นว่าดินแดนและอธิปไตยเหนือดินแดนแบบสมัยใหม่ของสยามมีความสำคัญเพียงใดและมีอยู่แคไหน²⁴ เพราะหลังจากสยามเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ทั้งสยามและฝรั่งเศสได้จัดทำสนธิสัญญาและอนุสัญญา ปีพ.ศ. 2436 (ค.ศ.1893) เพื่อกำหนดเส้นแบ่งเขตแดนกันอย่างชัดเจน โดยมีการแบ่งประชากรระหว่างประชากรที่อยู่ฝั่งของรัฐไทยและฝั่งลาว (อาณานิคมฝรั่งเศส) อย่างชัดเจน และห้ามประชากรที่อยู่ในบังคับของแต่ละฝั่งข้ามไปอีกฝั่งหนึ่งได้หากไม่ได้รับการยอมรับจากอีกฝ่าย²⁵ นับเป็นครั้งแรกที่รัฐไทยเมื่อเจรจาเรื่อง

²⁰ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณารักษ์, ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน-อุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555), หน้า 110.

²¹ จงชัย วินิจจะกูล, "ภูมิภาคและประวัติศาสตร์", วารสารฟ้าเดียวกัน แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ (กรกฎาคม - กันยายน 2551) : 93.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 87.

²⁵ จงชัย วินิจจะกูล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิภคยาของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556), หน้า 264.

ดินแดนกับชาติอื่นแล้วได้จัดทำสนธิสัญญากำหนดอาณาเขตกันอย่างชัดเจน และแบ่งแยกประชากรตามเขตพื้นที่อย่างเป็นทางการ หลังจากนั้นรัฐไทยกับฝรั่งเศสได้ทำสนธิสัญญาแบ่งดินแดนและกำหนดเส้นเขตแดนเมืองประเทศราชในดินแดนลาวและกัมพูชาอย่างลงตัวภายใต้สนธิสัญญาระหว่างกันอยู่หลายครั้ง จนในที่สุดรัฐไทยและฝรั่งเศสก็สามารถเจรจาตกลงทำสัญญาอย่างเป็นทางการเพื่อแบ่งดินแดนต่อกันได้อย่างลงตัว ส่วนทางด้านทิศตะวันตกของรัฐไทย รัฐไทยได้ทำสนธิสัญญากับอังกฤษเพื่อแบ่งดินแดนและกำหนดเส้นเขตแดนเมืองประเทศราชของคนชาติมลายูหรือที่เรียกว่า 4 รัฐมลายู ได้แก่ ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิส ให้กับอังกฤษ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการจัดสรรดินแดนและกำหนดเส้นเขตแดนระหว่างรัฐไทยกับพื้นที่ข้างเคียงของอาณานิคมตะวันตกตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่อย่างลงตัวในเชิงพื้นที่หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112

จากปัญหาทั้งหมดที่ได้กล่าวมาจึงนำมาสู่ประเด็นปัญหาที่ต้องการจะศึกษาว่าหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ส่งผลให้พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนรัฐไทยเริ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นตามองค์ประกอบของรัฐสมัยใหม่ที่รัฐจะต้องมีอาณาเขตและเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอนจริงหรือไม่ เพราะเหตุใด ซึ่งเป็นประเด็นคำถามวิจัยในเรื่องนี้และจะนำไปสู่การศึกษาค้นคว้าเพื่อมุ่งหาคำตอบในเรื่องนี้ต่อไป

1.2 คำถามการวิจัย

หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ส่งผลให้พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนในรัฐไทยเริ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นตามองค์ประกอบของรัฐสมัยใหม่ที่รัฐจะต้องมีอาณาเขตและเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอนจริงหรือไม่ เพราะเหตุใด

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนในรัฐไทยที่เริ่มจะมีความชัดเจนหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112

1.4 ระเบียบวิธีวิจัย

1. ศึกษาจากเอกสารวิชาการที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้
2. นำข้อมูลมาเขียนและสังเคราะห์ถึงปัญหาและสาเหตุที่เกิดขึ้น โดยนำเอากรอบแนวคิดมาใช้ในการวิเคราะห์ผลเพื่อหาคำอธิบายในประเด็นที่เกิดความสงสัยและต้องการหาคำตอบ

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

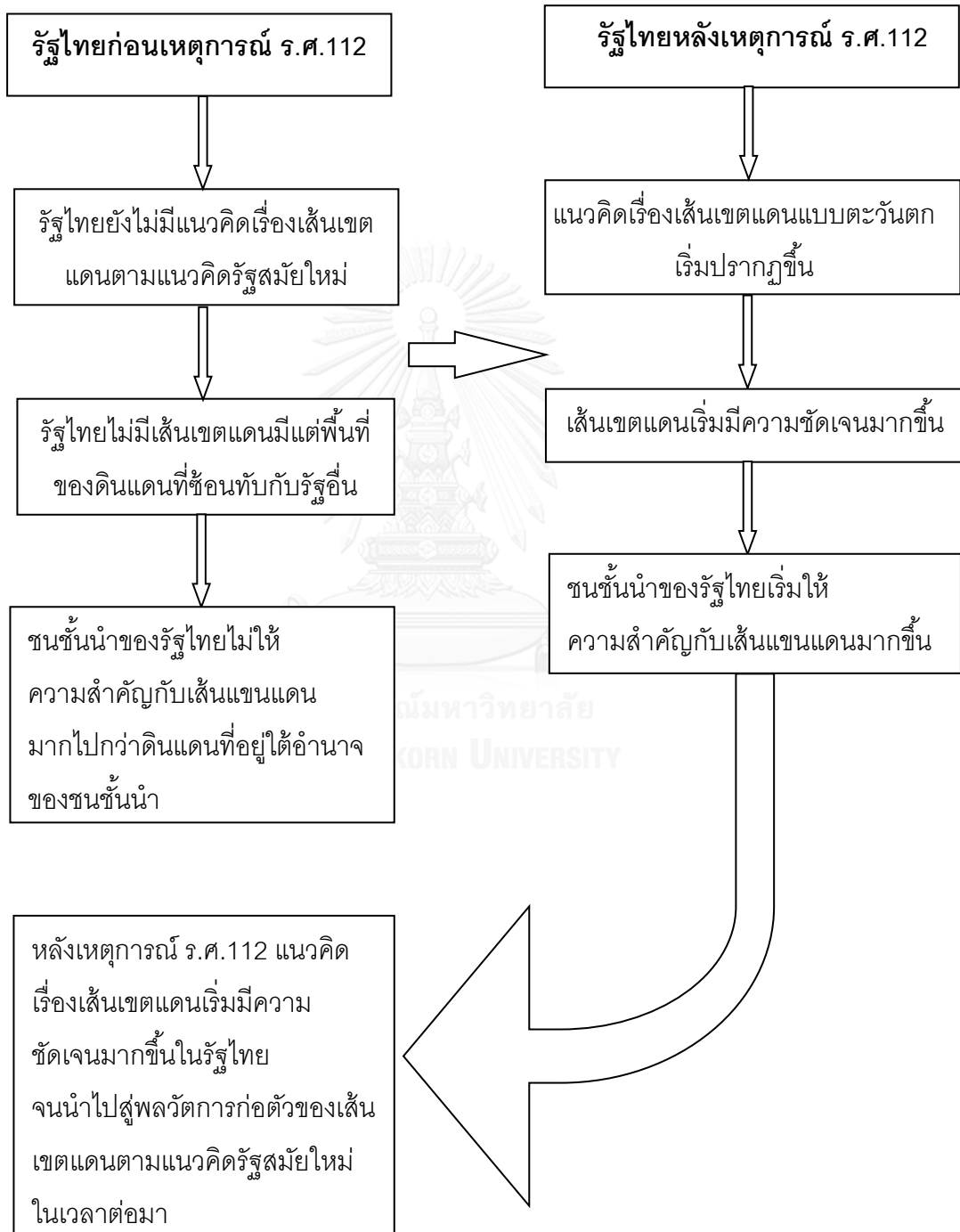
เพื่อทราบถึงพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนในรัฐไทยตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ที่เริ่มจะมีความชัดเจนผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112

1.6 ขอบเขตของการศึกษา

1. ศึกษาถึงความหมายของ รัฐ ชาติ และการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112
2. ศึกษาถึงสาเหตุสำคัญที่นำไปสู่เหตุการณ์ ร.ศ.112 จนถึงผลที่เกิดขึ้นหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112
3. ศึกษาเกี่ยวกับการปฏิรูประบบราชการของชนชั้นนำโดยการนำกลไกระบบราชการแบบตะวันตกเข้ามาใช้ในการปกครองรัฐตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่
4. ศึกษาเกี่ยวกับพลวัตการก่อตัวด้านความชัดเจนต่อประเด็นปัญหาเส้นเขตแดนของรัฐไทยผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112

1.7 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112

1.8 นิยามศัพท์

เส้นเขตแดน (Boundary Line) หมายถึง เส้นที่ใช้กำหนดเขตแดนระหว่างรัฐไทยกับรัฐข้างเคียง เพื่อให้รู้แนวเขตแดนของแต่ละรัฐ

พลวัต (Dynamic) ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 หมายถึง สิ่งเกี่ยวข้องกับแรง ซึ่งเกี่ยวข้องกับผลของแรง เช่น การเคลื่อนที่

พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดน (Dynamics of Boundary Line) หมายถึง การก่อตัวของเส้นเขตแดนรัฐไทยตั้งแต่ก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 จนมาถึงปัจจุบัน ซึ่งการก่อตัวของเส้นเขตแดนจะเป็นการก่อตัวแบบมีพลวัตค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยและกาลเวลา

รัฐสมัยใหม่ (Modern State) หมายถึง รัฐที่ประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ คือ ดินแดนที่ชัดเจนแน่นอน ประชากรที่ชัดเจนแน่นอน รัฐบาลและมีอำนาจอธิปไตยเป็นของตนเอง ที่สำคัญรัฐสมัยใหม่จะต้องมีกลไกระบบราชการที่เป็นตัวกลางในการทำงานแทนรัฐ

เหตุการณ์ ร.ศ.112 (Franco - Siamese War) หมายถึง เหตุการณ์ การปะทะกันอย่างรุนแรงระหว่าง สยาม และฝรั่งเศส ในปี พ.ศ.2436 โดยมีเหตุผลหลักคือแต่ละฝ่ายต้องการมีอำนาจที่จะปกครองดินแดนของชนชาติลาวแต่เพียงฝ่ายเดียว

พระราชอาณาเขตสยาม (Kingdom territory of Siam) หมายถึง ดินแดนที่ชนชั้นนำรัฐไทยมองว่าเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจของตน

เมืองประเทศราช (Tributary) หมายถึง เมืองขึ้นของรัฐไทยในอดีต ประกอบด้วย หัวเมืองลาวล้านช้าง ล้านนา เขมรและมลายู ซึ่งเมืองขึ้นเหล่านี้มีหน้าที่ส่งเครื่องบรรณาการและยกทัพมาช่วยรัฐไทยเมื่อยามสยามเกิดศึกสงครามเพื่อแสดงถึงความจงรักภักดีที่หัวเมืองเหล่านี้มีต่อรัฐไทย

ลัทธิล่าอาณานิคม (Colonialism) หมายถึง ความต้องการเข้าครอบงำทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศทางตะวันตกโดยมีอุดมการณ์ในการมุ่งครอบงำคือ อุดมการณ์แบบทุนนิยมและอุดมการณ์แบบเสรีนิยม จนนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงคือ การกำเนิดรัฐแบบสมัยใหม่

ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (The left banks of the Mae Khong) หมายถึง ดินแดนของชนชาติลาวที่อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งฝั่ง ซึ่งอดีตเคยเป็นเมืองประเทศราชภายใต้พระราชอาณาเขตสยามและตกอยู่ภายใต้อาณานิคมฝรั่งเศสตามสนธิสัญญา ไทย – ฝรั่งเศส ลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

1.9 คำโครงการนำเสนอ

บทที่ 1 กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของงานวิจัยอันประกอบไปด้วย ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา คำถามการวิจัย วัตถุประสงค์ของการวิจัย ขอบเขตของการศึกษา ระเบียบวิธีวิจัย ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา นิยามศัพท์ และคำโครงการนำเสนอ

บทที่ 2 แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง กล่าวถึงแนวคิดต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการศึกษา งานวิจัยเรื่องนี้ตลอดจนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งวรรณกรรมทั้งหมดที่รวบรวมมาจะเป็นวรรณกรรมที่มีความหลากหลายในเชิงเนื้อหาเพื่อให้ครอบคลุมงานวิจัยที่ศึกษาครั้งนี้

บทที่ 3 พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนก่อนและหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112

บทที่ 4 ประเทศไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112

บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทที่ 2

แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษางานวิจัยเรื่อง “รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112” ผู้วิจัยได้ศึกษาและทบทวนแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่เป็นงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงและงานวิจัยที่อาจจะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงแต่ประเด็นเนื้อหาบางส่วนอาจนำมาเชื่อมโยงเพื่อให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากขึ้น ซึ่งแนวคิดและวรรณกรรมที่ผู้วิจัยรวบรวมไว้ในงานวิจัยเรื่องนี้ มีดังนี้

2.1 แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112” ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดที่เกี่ยวข้องเพื่อนำเสนอให้งานวิจัยมีความชัดเจนมากขึ้น ซึ่งแนวคิดที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับรัฐ

Anthony Giddens ได้ให้ความหมายไว้ว่า รัฐ (State) หมายถึง เครื่องมือที่ใช้ในการปกครองรัฐ (an apparatus of government) ซึ่งมี 2 อย่างที่สำคัญคือ เครื่องมือทางการบริหาร ที่เรียกว่า กลไกในการบริหารงานของรัฐบาล (Administrative Organs) โดยมีระบบราชการ (Bureaucracy) เป็นกลไกในการขับเคลื่อน ประกอบไปด้วยองค์กรต่าง ๆ เช่น กระทรวง ทบวง กรม และหน่วยงานราชการอื่น เป็นต้น ทั้งนี้การมีกลไกในการบริหารงานของรัฐบาลจะทำให้ระบบการจัดการภายในรัฐเป็นไปอย่างสงบเรียบร้อยและเป็นระบบมากขึ้น และเครื่องมือทางอำนาจ (Power) มักจะออกมาในรูปของความรุนแรง (Violence) ความรุนแรงที่ว่่านั้น มักจะเกี่ยวข้องกับเรื่องเขตแดน ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของรัฐ ดังนั้น รัฐที่มีเขตแดนจึงต้องมีกองกำลังทหารเป็นของตนเองเพื่อป้องกันไม่ให้รัฐอื่นใช้กำลังทางอำนาจที่เหนือกว่ารุกรานเข้ามาในรัฐตนได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ รัฐทุกรัฐจึงต้องถูกจำกัดการใช้อาวุธเพื่อป้องกันการใช้ความรุนแรงระหว่างรัฐ ซึ่งเหตุผลในการจำกัดการใช้อาวุธของรัฐแบบสมัยใหม่ เพราะรัฐแบบสมัยใหม่ต้องการความสงบสุขภายในอาณาเขตของแต่ละรัฐ มากกว่าการสู้รบหรือการใช้ความรุนแรงเหมือนอย่างรัฐก่อนสมัยใหม่นั่นเอง

รัฐก่อนจะเปลี่ยนมาเป็นรัฐสมัยใหม่ในด้านของระบบการบริหารถึงแม้รัฐจะมีอำนาจทางการเมืองแต่ก็เป็นการใช้อำนาจแบบอำนาจจากศูนย์กลางที่แผ่ขยายไปยังดินแดนรอบนอก โดยอำนาจจากศูนย์กลางมักจะเป็นอำนาจแบบไม่ต่อเนื่อง ไม่คงเส้นคงวา และไม่มีขีดเจเนเนื่องจากศูนย์กลางระหว่างอำนาจที่แผ่ไปยังดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจมักจะอยู่ห่างไกลจนเกินไปทำให้ศูนย์กลางทางอำนาจไม่สามารถแผ่ไปปกคลุมได้อย่างทั่วถึง ฉะนั้น รัฐก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นรัฐสมัยใหม่นั้น อำนาจจากศูนย์กลางมักจะแผ่ไปไม่ถึงทุกอาณาบริเวณที่ต้องการ ต่างจากรัฐสมัยใหม่ที่มีอาณาเขตชัดเจนแน่นอนและอำนาจจากศูนย์กลางสามารถส่งไปถึงทั่วบริเวณของอาณาเขตในรัฐนั้น ๆ ได้²⁶

ณัชชาภัทร อุ๋นตรงจิตร์ ได้อธิบายคำว่ารัฐไว้ว่า รัฐ (State) จะเน้นถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางการเมือง หมายความว่าประชาชนจะอยู่ภายใต้ระบบการเมืองและอธิปไตยเดียวกัน รวมทั้งมีเอกราชอย่างเต็มที่ภายใต้ดินแดนของตน รัฐจะมีตำแหน่งของตัวเองในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เพราะการจะเป็นรัฐขึ้นมาได้จะต้องได้รับการยอมรับจากรัฐอื่น ๆ ด้วย นอกจากนี้รัฐสามารถสูญหายหรือเกิดขึ้นใหม่ได้เนื่องจากรัฐจะเน้นในเชิงหลักกฎหมายมากกว่าในเชิงความรู้สึกเหมือนอย่างในปัจจุบัน อย่างเช่น สหภาพโซเวียตที่สูญสลายกลายเป็นประเทศต่าง ๆ หรือ รัฐติมอร์ ที่เพิ่งจะเกิดเป็นรัฐเมื่อไม่นานมานี้²⁷

เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ ได้อธิบายคำว่ารัฐไว้ว่า รัฐ (State) เป็นโครงสร้างทางการเมืองปกครองซึ่งปกติจะต้องมีอำนาจอธิปไตยที่เพียงพอต่อการบังคับให้เป็นไปตามคำสั่งของรัฐ นักวิชาการหลายคนได้ให้ความเห็นว่า “ชาติ” เกิดก่อนหรือมีมาก่อนรัฐ หรือเห็นว่า “รัฐ” เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นภายหลังไม่เหมือนชาติที่มีปัจจัยพื้นฐานอยู่จริงคือมีความรู้สึกร่วมกันของคนในชาติ ซึ่งกรณีที่รัฐถูกสร้างขึ้นจากความเป็นชาติเพราะมีชาติอยู่ก่อนแล้วอย่างเช่น พวกซูลูในแอฟริกาใต้ซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงแต่ชนเผ่าแต่เป็นชาติที่มีสำนึกร่วมกันต่อมาถูกยึดครองโดยประเทศที่เข้ามาล่าอาณานิคมและรวมพวกชาติซูลูกับเผ่าพันธุ์อื่นจนกลายเป็นรัฐสมัยใหม่ภายใต้รัฐแอฟริกาใต้ อีกมุมหนึ่งมีกรณีชาติถูกสร้างโดยรัฐ เช่น ฝรั่งเศส ซึ่งในอดีตเป็นชาติที่มีพัฒนาการอย่างเป็นระเบียบ มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภาษาร่วมกันแต่ปัจจุบันฝรั่งเศสประกอบด้วยคนต่างชาติ ต่างภาษา และต่างประวัติศาสตร์ มารวมกันอยู่ในรัฐฝรั่งเศสซึ่งคนต่างชาติ ต่างภาษา และต่างประวัติศาสตร์

²⁶ Anthony ช้างใน เอก ตังทรัพย์วัฒนา.(สิงหาคม 2556).สรุปเนื้อหาบางส่วนจากเอกสารประกอบคำบรรยายรายวิชา รัฐ การพัฒนา และโลกาภิวัตน์,กรุงเทพฯ : สาขาวิชาการเมืองและการจัดการปกครอง ภาคปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 2 - 11.

²⁷ ณัชชาภัทร อุ๋นตรงจิตร์, รัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), หน้า 28.

เหล่านั้น เข้ามารวมกับรัฐฝรั่งเศสเนื่องจากการที่ฝรั่งเศสเข้าไปบุกยึดครองและรวมเข้าเป็นคนในรัฐฝรั่งเศสโดยใช้ภาษา การศึกษาและการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเพื่อประโยชน์ในการปกครองของรัฐฝรั่งเศส ความเป็นชาติฝรั่งเศสจึงถูกสร้างขึ้นโดยรัฐนั่นเอง²⁸

2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับชาติ

Benedict Anderson กล่าวว่า คำว่าชาติ (Nation) เกิดขึ้นจากการรับรู้ (perception) ของคนในประชาคมทางการเมืองว่าเป็นชุมชนในจินตนาการ (imagined communities) ของตน ทั้ง ๆ ที่คนเหล่านี้อาจไม่เคยเจอกันหรือมีส่วนร่วมในความรู้สึกร่วมกันมาก่อน ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ที่มา รวมกันภายใต้ชาติเดียวกันอาจจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic group) ส่วนใหญ่ที่มีอัตลักษณ์ ร่วมกันอย่างลึกซึ้ง ไม่ว่าจะ เป็นอัตลักษณ์ร่วมกันด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนา ภูมิศาสตร์ ภาษาหรือเรื่องทางเศรษฐกิจ โดยคำว่าชาตินั้นจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่มีลักษณะเฉพาะทางด้าน ภาษาและวัฒนธรรมหรือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลักที่รวมกันอยู่ในชาตินั้น ๆ²⁹

ณัชชาภัทร อุ่นตรงจิตร ได้อธิบายคำว่าชาติไว้ว่า ชาติ (Nation) คือสิ่งที่เน้นถึงความ ผูกพันกันทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม ซึ่งก็คือการที่ประชาชนกลุ่มหนึ่งมีความผูกพันกันในทาง สายเลือด เผ่าพันธุ์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมร่วมกัน ซึ่งความผูกพันเหล่านี้ทำให้ชาติไม่สามารถ สูญสลายเหมือนอย่างรัฐ อย่างเช่น ชาตินมอญ ถึงแม้จะไม่มีรัฐมอญแล้ว ความเป็นชาตินมอญก็ ยังคงมีอยู่ในประเทศพม่า เป็นต้น³⁰

กุลยา วิวิตเสวี ได้อธิบายคำว่าชาติไว้ว่า ชาติ (Nation) คือผู้คนที่มีความคล้ายคลึงกัน ในด้านความเป็นประชากร วัฒนธรรม และมีความรู้สึกเป็นชุมชนเดียวกัน มีการแสดงอัตลักษณ์ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มที่แตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ และมีความต้องการที่จะได้รับการปกป้องดูแล ในทางการเมืองจากผู้คนที่ เป็นกลุ่มเดียวกับตน ดังนั้น ชาติคือสิ่งที่จับต้องไม่ได้ชาติคือจิต วิญญาณที่ทุกคนมีความรู้สึกนึกคิดร่วมกันถึงแม้จะอยู่คนละที่กัน เช่น ชาวไทย ก็คือชาติไทย สิ่ง ที่มาดูแลชาวไทยที่เป็นคนชาติไทยก็คือรัฐบาลของชาวไทย ซึ่งก็คือราชอาณาจักรไทย ซึ่งเหตุผล ดังกล่าวนี้นี้ กลุ่มผู้คนที่ จะประกอบเป็นชาติเดียวกันได้จะต้องมีลักษณะเหมือนกัน 3 ประการคือ (1)

²⁸ เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ, หลักรัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ : บพท, 2548), หน้า 54-55.

²⁹ Benedict Anderson อ้างใน เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา.(สิงหาคม 2556).สรุปเนื้อหาบางส่วนจากเอกสารประกอบคำบรรยายรายวิชา รัฐ การพัฒนา และโลกาภิวัตน์,กรุงเทพฯ : สาขาวิชาการเมืองและการจัดการปกครอง ภาคปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, หน้า 2 และ 6 - 8.

³⁰ ณัชชาภัทร อุ่นตรงจิตร, รัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), หน้า 28.

มีความคล้ายคลึงกันด้านประชากร ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมและการมีประวัติศาสตร์เดียวกัน (2) มีความรู้สึกเป็นชุมชนเดียวกัน และ (3) มีความปรารถนาที่จะให้ระบบการเมืองในชาตินั้น ๆ ดูแลคุ้มครองตน³¹

2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับรัฐสมัยใหม่

Anthony Giddens ได้ให้ความหมายของคำว่ารัฐสมัยใหม่ (Modern State) ไว้ว่า รัฐสมัยใหม่ (Modern State) หมายถึง หน่วยของสังคมที่รัฐมีอำนาจภายในเขตแดนของตนซึ่งอำนาจที่มาควบคุมกับเขตแดนคือ อำนาจในการมีกำลังทหารเพื่อปกป้องประเทศและให้ความปลอดภัยกับรัฐและพลเมืองของรัฐ ส่วนทางด้านกำลังอาวุธ รัฐภายใต้รัฐสมัยใหม่แต่ละรัฐจะถูกจำกัดกำลังอาวุธ เพราะถ้าไม่มีการจำกัดกำลังการใช้อาวุธให้กับรัฐ ถ้ารัฐใดรัฐหนึ่งมีกำลังอาวุธมากกว่า จะใช้กำลังอาวุธออกไปในทางที่รุนแรง คือ การใช้กำลังทางอาวุธรุกรานรัฐอื่น ซึ่งถ้าเป็นอย่างนั้น จะเป็นการสร้างความเสียหายไปทั่วโลก ด้วยเหตุผลเหล่านี้ คำว่ารัฐสมัยใหม่ภายใต้ดินแดนที่มีอาณาเขต จึงจำเป็นต้องมีกำลังทหารป้องกันรัฐ และแต่รัฐจะถูกจำกัดเรื่องอาวุธ เพื่อป้องกันผลกระทบจากการใช้ความรุนแรงระหว่างรัฐที่อาจจะสร้างความเดือดร้อนไปทั่วโลก³²

Anthony C. Pick กล่าวว่า รัฐสมัยใหม่ หมายถึง รัฐที่มีความจงรักภักดีต่ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ที่เรียกว่า ชาติ (Nation) หรือเชื้อชาติ (Nationality) โดยในปัจจุบันรัฐสมัยใหม่มีอำนาจมาจากองค์กรของรัฐเป็นสำคัญ นอกจากนี้ รัฐสมัยใหม่ยังเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยและมีความชอบด้วยกฎหมาย สิ่งสำคัญของรัฐสมัยใหม่ คือ การรวมเชื้อชาติในรูปแบบที่มั่นคงในรูปแบบองค์กรรัฐ (State Organization) และระบบราชการ (Bureaucracy) ซึ่งเป็นรูปแบบเดียวที่ประชาธิปไตยจะเติบโตขึ้นได้โดยที่ไม่มีการขยายดินแดน³³

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้อธิบายคำว่ารัฐสมัยใหม่ (Modern State) ไว้ว่า รัฐสมัยใหม่ (Modern State) เป็นรูปแบบรัฐชนิดหนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากรัฐที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยถือกำเนิดขึ้นเมื่อราวสองร้อยปี มีลักษณะเด่นๆ ที่สำคัญได้แก่ การที่ประเทศ หรือ รัฐ (State) มีการปกครอง (Government) ที่มีศูนย์กลางอำนาจที่แน่นอน เช่น มีเมืองหลวงที่แน่นอน และมีระบบราชการสมัยใหม่ที่มีความเป็นปึกแผ่น มีแนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยที่ชัดเจนปกคลุมทั่วดินแดนและดำรงอยู่เหนืออำนาจอื่นๆ ภายในประเทศ การมีดินแดนจำนวนหนึ่งที่มีความชัดเจนแน่นอนและการมี

³¹ กุลยา วิวิตเสวี, ชาตินิยมในโลกไร้พรมแดน (กรุงเทพฯ :สายธาร, 2554), หน้า 23 - 24.

³² Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence* (Cornwall : T.J. Press (Padstow) Ltd. England, 1985), pp. 22 - 24

³³ Anthony C. Pick, "The Nation State". (An Essay. 2011).pp.3

ประชากรของรัฐจำนวนหนึ่งที่มีความเป็นหนึ่งเดียวและมีสำนึกความผูกพันกับรัฐรวมกัน จึงจะเรียกว่า รัฐสมัยใหม่ (Modern State) อย่างไรก็ตาม รัฐสมัยใหม่ จะมีการจัดโครงสร้างภายในของรัฐที่แตกต่างกัน โดยจะต้องพิจารณาว่าภายในรัฐหนึ่งๆ มีโครงสร้างของการใช้อำนาจอรัฐเป็นไปในลักษณะใด หากมีการใช้อำนาจอยู่ที่องค์กรเดียวหรือมีศูนย์กลางอำนาจเดียวในการตรากฎหมาย และนโยบายการปกครองประเทศ หรืออำนาจบริหารกระจุกตัวอยู่ที่รัฐบาลแห่งชาติ ก็จะนิยมเรียกการปกครองในรูปแบบของรัฐดังกล่าวว่า “รัฐเดี่ยว” แต่หากมีศูนย์กลางอำนาจที่กระจายออกไปและแบ่งออกเป็นหลายชั้น อย่างเป็นระบบและชัดเจน จะเรียกว่า “รัฐรวม” ซึ่งทั้งรัฐเดี่ยวและรัฐรวม พึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อระบบโลกมีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดใหม่ไปสู่สิ่งใหม่ที่เรียกว่า รัฐสมัยใหม่นั้นเอง³⁴

ณัชชาภัทร อุ๋นตรงจิตร ได้อธิบายคำว่ารัฐสมัยใหม่ (Modern State) ไว้ว่าเป็นกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน มีความผูกพัน มีความรู้สึกภูมิใจที่เป็นสมาชิกของกันและกัน นอกจากนี้ยังถือสัญลักษณ์เดียวกัน อย่างเช่น การมีประมุขคนเดียวกัน หรือศาสนาและวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน ที่สำคัญ รัฐสมัยใหม่ต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญของความเป็นรัฐ 4 องค์ประกอบ คือ ประชากร ดินแดน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย ที่สำคัญรัฐสมัยใหม่ คนที่อยู่ในรัฐนั้น ๆ จะต้องเป็นคนที่มีชาติพันธุ์เหมือนกันอาศัยอยู่ในรัฐเดียวกันภายใต้อาณาเขตที่ชัดเจนและแน่นอน³⁵

บุญอริ ยี่หะ ได้อธิบายความหมายของรัฐสมัยใหม่ (Modern State) ไว้ว่า การเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่ คือ รัฐชาติ (Nation - State) นั้น มีจุดกำเนิดในทวีปยุโรปหลังจากผ่านพ้นยุคกลางไปแล้ว โดยมีพัฒนาการในการก่อตัวจนนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ดังนี้

(1) การฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (The Renaissance) เกิดขึ้นโดยบรรดาปัญญาชนได้กลับไปให้ความสนใจในผลงานของยุคกรีกโบราณและโรมันอย่างจริงจัง ซึ่งองค์ความรู้ที่ได้รับจากยุคดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดพัฒนาการขององค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ เช่น วิทยาศาสตร์ ปรัชญา การเมือง การศึกษา ศิลปะ วรรณกรรม องค์ความรู้ที่ได้รับการพัฒนาเหล่านี้ส่งผลต่อสังคมโลก โดยทำให้บรรดาบุคคลทั่วไปเริ่มมีความคิดในการเปิดรับโลกทัศน์ใหม่ ๆ โดยการหันมายุติในหลักเหตุผลในทางวิทยาศาสตร์มากขึ้นและมีความรักที่จะชวนขยายเพื่อแสวงหาความรู้ซึ่งความรู้ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นส่งผลให้เกิดการตั้งคำถามและเกิดการต่อต้านในความเชื่อและอำนาจเดิมในอดีต

³⁴ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, รัฐสมัยใหม่ [ออนไลน์], 27 กรกฎาคม 2554. <http://www.kpi.ac.th/wiki/index.php>

³⁵ ณัชชาภัทร อุ๋นตรงจิตร, รัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), หน้า 27.

(2) **การปฏิวัติด้านการค้า (The Commercial Revolution)** เกิดขึ้นครั้งแรกในศตวรรษที่ 16 จากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของการซื้อขายทำให้เกิดการขยายตัวในด้านการผลิตสินค้าในเชิงอุตสาหกรรม เกิดการขยายตัวของความต้องการเงินตราเพื่อใช้เป็นตัวกลางในการซื้อขาย แลกเปลี่ยนสินค้าและบริการจากธนาคาร ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเช่นนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างอำนาจในสังคมของเหล่าขุนนางในระบบฟิวคัล ซึ่งพึ่งพิงระบบการผลิตเพื่อการใช้สอยและรายได้จากค่าเช่าที่ดินเลยไม่สามารถที่จะรักษาสถานะและอำนาจในทางสังคมได้อีกต่อไป ส่งผลให้อำนาจในการต่อรองของขุนนางที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์ลดต่ำลง ในขณะที่องค์พระมหากษัตริย์มีรายได้จากภาษีอากรเพิ่มมากขึ้นจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการจัดระบบเก็บภาษีโดยส่วนกลาง ทำให้มีรายได้เพียงพอในการที่จะว่าจ้างกองทหารประจำการเข้ามาทำหน้าที่ในยามเกิดสงครามแทนการขอความช่วยเหลือจากเหล่าขุนนาง ก่อให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางหรือการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์จนกลายเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolutist State) ที่องค์พระมหากษัตริย์มีอำนาจที่สมบูรณ์เบ็ดเสร็จเด็ดขาดอย่างแท้จริง

(3) **การปฏิวัติศาสนา (The Reformation)** การปฏิวัติศาสนา เริ่มต้นจากการปลดแอกออกจากศาสนจักรที่กรุงโรม ซึ่งนับถือคริสต์นิกายโรมันแคธอลิก นำไปสู่การก่อตั้งนิกายใหม่ ๆ ทำให้เกิดการตีความศาสนาแนวใหม่ที่ต่างไปจากเดิมสอดคล้องกับวิถีชีวิตแบบปัจเจกนิยมที่เกิดจากกระแสการฟื้นฟูศิลปวิทยาการและสอดคล้องกับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่แสวงหากำไรในการผลิตและการค้าที่ไม่ขัดกับหลักศาสนาอีกต่อไป

จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่งผลให้รัฐมีการปรับเปลี่ยนไปสู่การใช้ระบบการรวมศูนย์อำนาจโดยอาศัยทหารประจำการ ระบบราชการ ระบบภาษีอากร ระบบประมวลกฎหมาย และระบบเศรษฐกิจแบบตลาด เชื่อมเข้าด้วยกันส่งผลให้รัฐมีบทบาทในสังคมอย่างเต็มที่ในทุก ๆ ด้าน ทำให้คำว่า รัฐชาติ (Nation - State) ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ถึงความเป็นรัฐสมัยใหม่ได้ขยายจากพื้นที่ในยุโรปไปยังพื้นที่อื่น ๆ ทั่วโลกในเวลาต่อมา และเมื่อดินแดนที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมยุโรปได้รับการปลดปล่อยกลายเป็นประเทศเอกราช ทั้งด้วยวิธีการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธเพื่อปลดแอกตนเองหรือได้รับการปลดปล่อยเป็นเอกราชโดยปราศจากการสูญเสียเลือดเนื้อ³⁶ ทั้งหมดนี้จึงนำไปสู่แนวคิดในการเกิดรัฐสมัยใหม่ในเวลาต่อมา

³⁶ บุษกร ยี่หะ, ความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 37 - 39.

กุกยา วิวิตเสวี ได้อธิบายความหมายรัฐสมัยใหม่ (Modern State) ไว้ว่า รัฐสมัยใหม่เป็นการเชื่อมโยงความคิดเกี่ยวกับชาติเข้ากับแนวคิดเกี่ยวกับรัฐอันหมายถึงประเทศหรือระบบทางการเมืองที่มีอธิปไตยและมีความเป็นอิสระเฉพาะตัว คือ มีดินแดน ประชากร รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย เป็นของตนเองที่เป็นไปในทางอุดมคติ ซึ่งคำว่า รัฐสมัยใหม่ คือรัฐที่มีการรวมชาติโดยชาติหนึ่งเข้าไปในพรมแดนของรัฐ และประชากรของรัฐจะแสดงอัตลักษณ์ความเป็นชาติของตนอย่างเป็นเอกลักษณ์ที่เป็นแบบแผนเดียวกัน สำหรับชาติที่ต้องการจะสร้างรัฐของตนและรัฐที่ต้องการจะสร้างความเป็นชาติที่เป็นเอกลักษณ์ของตนอย่างรุนแรงและเป็นแบบแผนเดียวกันทั้งประเทศแล้วนั้น แนวคิดเรื่องรัฐสมัยใหม่ถือว่าเป็นแนวคิดที่ทรงอำนาจอย่างยิ่ง³⁷

ธีรยุทธ บุญมี ได้กล่าวถึงรัฐก่อนสมัยใหม่กับรัฐสมัยใหม่โดยอาศัยคำอธิบายของ Anderson ที่ได้ชี้ไว้ว่า ในอาณาจักรยุคกลางยังไม่เกิดแนวคิดเรื่องดินแดนและการจัดทำแผนที่ของประเทศอย่างชัดเจน อย่างเช่น ราชอาณาจักรศรีอยุธยา พม่า ลาว และเวียดนาม ฯลฯ จะกำหนดเพียงคร่าว ๆ ว่าเขตแดนด้านไหนถึงเมืองใดบ้าง โดยอาศัยธรรมชาติ เช่น ภูเขา แม่น้ำ ฯลฯ เป็นตัวกั้นเขตแดน ในยุคก่อนสมัยใหม่ จึงมีดินแดนจำนวนมากที่ไม่ได้อยู่ใต้อธิปไตยของรัฐใด แต่ในโลกของยุคสมัยใหม่ ความจำเป็นที่พลเมืองจะต้องสามารถบอกได้ว่าตนอยู่ในเขตแดนของรัฐใดและผลประโยชน์ของชาติมีถึงเขตแดนไหน จึงมีความจำเป็นต้องมีการกำหนดเขตแดนของประเทศอย่างชัดเจน ด้วยเหตุผลนี้ จึงนำไปสู่สำนึกในการแย่งชิงพื้นที่เพื่อผลประโยชน์ในส่วนอื่น ๆ ของโลกในรูปแบบของอาณานิคมหรือดินแดนได้กำกับในการปกครองของชาติตน³⁸

2.1.4 ความแตกต่างระหว่างรัฐก่อนสมัยใหม่กับรัฐสมัยใหม่

1. รัฐก่อนสมัยใหม่จะมีอำนาจแบบไม่ต่อเนื่อง (segmental) แต่รัฐสมัยใหม่จะมีอำนาจที่ครอบคลุมไปทั่วอาณาเขตของดินแดนที่รัฐมีอำนาจโดยเฉพาะอำนาจในการบริหารงาน (administration)
2. รัฐก่อนสมัยใหม่ผู้ปกครองรัฐจะมีอำนาจจำกัดเฉพาะในเขตอำนาจศูนย์กลางและดินแดนในบริเวณรอบ ๆ ศูนย์กลางแต่เมื่อดินแดนที่อยู่ห่างออกไปอำนาจจากศูนย์กลางมักจะแผ่ไปไม่ถึง
3. การเข้าถึงข้อมูลของประชาชนในรัฐก่อนสมัยใหม่จะมีน้อยกว่าทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะ (public sphere) น้อยกว่ารัฐสมัยใหม่

³⁷ กุกยา วิวิตเสวี, ชาตินิยมในโลกไร้พรมแดน (กรุงเทพฯ : สายธาร, 2554), หน้า 30 - 31.

³⁸ ธีรยุทธ บุญมี, ชาตินิยมและหลังชาตินิยม (กรุงเทพฯ : เดือนตุลา, 2546), หน้า 70 - 724.

4. ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจและการเมืองรัฐก่อนสมัยใหม่มีทิศทางด้านเศรษฐกิจที่จะไม่แยกชัดเจนจากด้านอื่น เพราะรัฐใช้อำนาจการเมืองเข้าไปแทรกแซงได้อย่างจำกัด ต่างจากรัฐสมัยใหม่ที่แต่ละส่วนแยกออกจากกันอย่างชัดเจนและสามารถใช้อำนาจทางการเมืองเข้าไปแทรกแซงได้ทุกด้านภายใต้ขอบเขตอำนาจของรัฐ

5. รัฐก่อนสมัยใหม่ทรัพย์สินส่วนบุคคลจะหยุดนิ่งและเคลื่อนไหวได้ยากแต่รัฐสมัยใหม่ทรัพย์สินส่วนบุคคลจะเคลื่อนตัวสูงมากกว่า

6. รัฐก่อนสมัยใหม่มีการจ้างแรงงานค่อนข้างน้อย แต่รัฐสมัยใหม่อัตราการจ้างแรงงานมีค่อนข้างสูง

7. รัฐก่อนสมัยใหม่จะมีการใช้ความรุนแรงและการปราบปรามและการบังคับสูงกว่า แต่รัฐสมัยใหม่จะใช้กลไกทางเศรษฐกิจมาบังคับและกำกับดูแลแทน

จุดสำคัญของรัฐสมัยใหม่คือ อำนาจในการบริหาร (Administrative power) จะบริหารผ่านองค์การที่เป็นทางการ (bureaucracy) คือรัฐและระบบราชการนั่นเอง³⁹

2.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของรัฐ

แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของรัฐได้มีผู้อธิบายไว้ว่า รัฐจะเกิดขึ้นได้จะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ คือ ดินแดน ประชากร รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย โดยจะประกอบขึ้นเป็นรัฐสมัยใหม่ตามหลักสากลภายใต้ อนุสัญญามอนเตวิเดโอ (Montevideo) ค.ศ. 1933 ว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของรัฐ ซึ่งเป็นกฎหมายระหว่างประเทศของกลุ่มรัฐในลาตินอเมริกา⁴⁰ ซึ่งองค์ประกอบสำคัญทั้ง 4 ประการ คือ

(1) **ดินแดนหรืออาณาเขต (Territory)** องค์ประกอบหนึ่งของรัฐที่จำเป็นต้องมีคือ ดินแดนหรืออาณาเขตที่แน่นอนโดยมีเส้นแบ่งเขตแดนของแต่ละรัฐอย่างชัดเจนเพื่อให้เกิดความแน่นอนของดินแดนในรัฐนั้น ๆ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ดินแดนของรัฐก็อาจเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากการมีอาณาเขตที่แน่นอนไม่ได้หมายความว่า อาณาเขตของรัฐจะต้องคงที่และเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ดังจะเห็นจากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา รัฐต่าง ๆ ก็มีการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตอยู่ตลอดเวลา แต่ใน

³⁹ Anthony Giddens อ้างใน เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา.(สิงหาคม 2556).เอกสารประกอบคำบรรยายรายวิชา รัฐ การพัฒนา และโลกาภิวัตน์,กรุงเทพฯ : สาขาวิชาการเมืองและการจัดการปกครอง ภาคปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 9 - 11.

⁴⁰ ชรินทร์ สันประเสริฐ “พัฒนาการของรัฐไทย” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย หน่วยที่ 4 นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2555 หน้า 4 - 19.

ปัจจุบันความเปลี่ยนแปลงนั้นจะต้องกำหนดได้อย่างแน่นอนว่ารัฐนั้นมีอาณาเขตอยู่ในเขตพื้นที่ใดของโลก ซึ่งดินแดนหรืออาณาเขตที่แน่นอน จะประกอบไปด้วย พื้นดิน อากาศ แม่น้ำ และรวมถึงทะเลอาณาเขต ห้วงอากาศเหนือทะเลอาณาเขต พื้นดินท้องทะเลและดินใต้ผิวดินแห่งทะเลอาณาเขตตามหลักรัฐสมัยใหม่⁴¹

(2) **ประชากร (Population)** ประชากรถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญประการหนึ่งของรัฐ ทั้งนี้ ไม่มีข้อกำหนดแน่นอนว่าแต่ละรัฐจะต้องมีจำนวนเท่าไรจึงจะถือว่าเป็นพลเมืองของรัฐได้ แต่ในทางปฏิบัติรัฐจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีพลเมืองมากพอสมควร ตามที่ Aristotle นักปราชญ์ชาว Athens กล่าวว่า พลเมืองในรัฐหนึ่งๆ ควรมีพลเมืองเพียงจำนวนที่เพียงพอที่จะทำให้รัฐนั้นดำรงอยู่ได้โดยการพึ่งตัวเองและจะต้องมีจำนวนไม่มากเกินไปจนการปกครองไม่ได้ผล⁴² ส่วนในเรื่องที่จะระบุว่าบุคคลใดจะเป็นพลเมืองของรัฐใดนั้น ตามปกติพลเมืองของรัฐใดก็จะเป็นบุคคลที่อยู่ในบังคับของรัฐนั้นและตั้งถิ่นฐานอยู่ในรัฐนั้นเป็นการถาวรอยู่แล้ว โดยมีสัญชาติของรัฐเป็นเครื่องผูกพัน หน้าที่ของรัฐก็คือการให้ความคุ้มครองพลเมืองที่ถือสัญชาติของตนและพลเมืองของรัฐนั้นย่อมมีสิทธิทางการเมืองและมีเสรีภาพที่จะดำรงชีวิตอยู่ในรัฐนั้นเท่าที่รัฐนั้นให้อำนาจและสิทธิเสรีภาพไว้

(3) **รัฐบาล (Government)** ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการเกิดรัฐ เนื่องจากรัฐบาลเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่ในการใช้อำนาจในการจัดการปกครองและดูแลประชากรในดินแดนที่อยู่ในอำนาจของรัฐ ส่วนรูปแบบของรัฐบาลนั้นไม่ได้กำหนดว่าจะป็นรัฐบาลในรูปแบบใด อาจจะเป็นรัฐบาลโดยคน คนเดียว เป็นผู้ใช้อำนาจเด็ดขาด รัฐบาลโดยคณะบุคคลเป็นผู้ใช้อำนาจ รัฐบาลแบบมวลชนเป็นผู้ใช้อำนาจ รัฐบาลเผด็จการหรือรัฐบาลประชาธิปไตยก็ได้ แต่ถึงจะเป็นรัฐบาลรูปแบบใดก็ตาม รัฐบาลก็ถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการทำให้เกิดรัฐ⁴³

(4) **อำนาจอธิปไตย (Sovereignty)** อำนาจอธิปไตยเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญในการแสดงความเป็นตัวตนของรัฐและเป็นตัวยึดโยงส่วนต่างๆ เพื่อรักษาความเป็นรัฐไว้ อำนาจอธิปไตยจะแสดงออกในรูปของการบังคับโดยรัฐบาลเป็นผู้ใช้อำนาจผ่านตัวบทกฎหมายต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการบริหารและการปกครองประเทศ นอกจากนี้ หลักประกันความเป็นอำนาจอธิปไตยโดยการทำให้สภาพบังคับเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงก็คือ การมีกองกำลังของรัฐไม่ว่าจะเป็นกองกำลัง

⁴¹ คำวิหิ์ บุรณะนนท์, ความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์และกฎหมายมหาชน (กรุงเทพฯ : นิติธรรม, 2549). หน้า 18.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17

⁴³ ชรินทร์ สันประเสริฐ “พัฒนาการของรัฐไทย” ใน เอกสารการสนทนาวิชาการพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย หน่วยที่ 4 นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2555. หน้า 4 - 20.

ในการรักษาความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงภายในประเทศ ซึ่งได้แก่ กองกำลังตำรวจ และ กองกำลังรักษาความมั่นคงปลอดภัยของประเทศจากการรุกรานของศัตรูภายนอกประเทศ ที่สำคัญการมีอำนาจอธิปไตยยังเป็นการแสดงให้เห็นว่า รัฐหรือประเทศเป็น ประเทศที่เป็นประเทศเอกราช ไม่ได้โดนยึดครองโดยประเทศอื่น จึงมีความเป็นอิสระที่จะกำหนด และดำเนินนโยบายทั้งภายในและภายนอกประเทศได้ตามที่ตนเองเห็นสมควรเพราะไม่ได้อยู่ใต้ การปกครองของรัฐใด⁴⁴ อำนาจอธิปไตยโดยทั่วไปสามารถแบ่งได้เป็น 2 หลัก ใหญ่ ๆ คือ

(1) **อำนาจอธิปไตยภายใน (Internal Sovereignty)** หมายถึง การมีอำนาจที่จะ ปกครองตนเองและมีอำนาจสูงสุดที่จะดำเนินการใด ๆ ภายในประเทศอย่างมีอิสระปราศจากการ ควบคุมจากรัฐอื่น

(2) **อำนาจอธิปไตยภายนอก (External Sovereignty)** หมายถึง การมีอิสระ มี เอกกราช สามารถจะดำเนินความสัมพันธ์กับประเทศอื่น ๆ ได้อย่างเสรีไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของ ประเทศใด

2.1.6 แนวคิดเกี่ยวกับลัทธิล่าอาณานิคม

ฉลอง สุนทรวาณิชย์ กล่าวถึงลัทธิล่าอาณานิคม (Colonialism) ไว้ว่า ลัทธิล่าอาณานิคม เป็นความต้องการเข้าครอบงำทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และยุทธศาสตร์ โดยมี แรงผลักดันที่สำคัญมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ในโลกตะวันตก จาก อุดมการณ์แบบทุนนิยม (Capitalism) และอุดมการณ์เสรีนิยม (Liberalism) ที่ดำรงอยู่ในโลก ตะวันตกสิ่งที่เป็นผลกระทบหรือความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากลัทธิล่าอาณานิคมที่เห็นได้ชัดและ เกิดเป็นครั้งแรกคือ การก่อกำเนิดรัฐแบบใหม่ เนื่องจากลัทธิล่าอาณานิคมที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 19 เป็นการเกิดขึ้นในยุคสมัยที่เรียกว่า “สมัยใหม่” (Modern) ความเป็นสมัยใหม่ของโลกตะวันตกทำ ให้ลัทธิล่าอาณานิคมกระทบต่อดินแดนที่ต้องตกเป็นอาณานิคมอย่างมาก เนื่องจากเป็นการ ปกครองอาณานิคมบนฐานคติของรัฐแบบใหม่ ซึ่งรัฐแบบใหม่หรือรัฐสมัยใหม่ คือ รัฐที่มีอำนาจ เหนือดินแดนที่มีเขตแดนชัดเจน ใช้เขตแดนธรรมชาติเพื่อกำหนดเป็นเขตแดนอำนาจรัฐของแต่ละ รัฐและเป็นการสถาปนาอำนาจการปกครองจากอำนาจที่ศูนย์กลางเหนือพื้นที่หรือดินแดนนั้น ซึ่ง ทั้งหมดนี้คือส่วนหนึ่งของความเป็นรัฐสมัยใหม่และเป็นหัวใจสำคัญของความเป็นอาณานิคมใน

⁴⁴ ชรินทร์ สันประเสริฐ “พัฒนาการของรัฐไทย” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย หน่วย ที่ 4 นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2555. หน้า 4 - 21

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยลัทธิล่าอาณานิคมมีเหตุผลรองรับในการมีอยู่ของตัวมันเองที่สำคัญอยู่ 4 ประการ คือ

1. **เหตุผลในทางเศรษฐกิจ** ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถเข้าใจได้ เนื่องจากลัทธิล่าอาณานิคมนำมาซึ่งวัตถุดิบและผลผลิตปฐมภูมิ เช่น ข้าว ดีบุก ยางพารา เป็นต้น เพื่อประโยชน์ของอุตสาหกรรมการผลิต นอกจากนี้ ลัทธิล่าอาณานิคมยังเป็นช่องทางสำหรับการแสวงหาผลกำไรจากการลงทุนของกลุ่มทุน และเป็นช่องทางในการระบายสินค้าอุตสาหกรรมอีกด้วย

2. **เหตุผลจากปรัชญาทางสังคมแบบดาร์วิน (Social Darwinism)** ซึ่งเชื่อในธรรมชาติของการต่อสู้เพื่อดำรงความอยู่รอด บนพื้นฐานของปรัชญาดังกล่าว นักคิดสมัยใหม่จำนวนมากตั้งแต่ก่อนศตวรรษที่ 19 ไม่ว่าจะเป็น มาเคียเวลลี (Machiavelli) และฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) ลงมาจนถึงทฤษฎีทางการเมืองของคริสต์ศตวรรษที่ 20 อย่างฮิตเลอร์ (Hitler) และมุสโสลินี (Mussolini) ล้วนแต่สนับสนุนลัทธิล่าอาณานิคมบนฐานคิดปรัชญาทางสังคมแบบดาร์วิน ตามเหตุผลที่ว่า ผู้ที่เข้มแข็งกว่าย่อมปกครองผู้ที่อ่อนแอกว่าเสมอ

3. **กระแสความรุนแรงของลัทธิล่าอาณานิคมโดยเฉพาะ** มีเหตุผลมาจากความมั่นคงและยุทธศาสตร์ เนื่องจากอาณานิคมในฐานะที่เป็นฐานไม่เพียงแต่เป็นฐานของการผลิตวัตถุดิบและฐานของตลาดระบายผลผลิตที่เป็นสินค้าอุตสาหกรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นฐานสำคัญในการปกป้องผลประโยชน์ของชาติมหาอำนาจตะวันตก เพราะฉะนั้นเหตุผลของความจำเป็นทางยุทธศาสตร์และความมั่นคงในผลประโยชน์ของชาติมหาอำนาจ จึงเป็นประเด็นสนับสนุนให้ลัทธิล่าอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เฟื่องฟูและขยายตัวอย่างกว้างขวาง

4. **เหตุผลทางศีลธรรมและคุณค่าของโลกตะวันตก** คือโลกที่ลัทธิเสรีนิยมมีอิทธิพลและบทบาทสูงมาก เนื่องจากเหตุผลที่สนับสนุนให้ลัทธิล่าอาณานิคมขยายตัวคือ การปลดปล่อยแรงงานแบบแรงงานบังคับ (Bonded Labor) อย่างไพร่และทาส ไปสู่การเป็นแรงงานเสรี (Free Labor) ซึ่งประเด็นเรื่องศีลธรรมสามารถสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในอาณานิคมหรือการใช้อาณานิคมเพื่อผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นด้านการเร่งให้เกิดกระบวนการทางการผลิต และกระบวนการในการเพิ่มการบริโภค ที่สำคัญเหตุผลทางด้านศีลธรรมสามารถอธิบายได้ว่า ภาวะทางศีลธรรมเป็นการนำเอาวิถีชีวิตที่ดีกว่าไปสู่กลุ่มชนที่ล้าหลัง โดยการนำเอากฎหมาย (Law) ความเป็นระเบียบ (Order) และสันติภาพ (Peace) เข้าไปไว้ในดินแดนเหล่านั้น เนื่องจากกฎหมาย ความเป็นระเบียบและสันติภาพ จะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการกระตุ้น

ให้เกิดกิจกรรมในทางเศรษฐกิจของอาณานิคมในแต่ละด้าน ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบริโภคหรือ การแลกเปลี่ยน ทั้งหมดนี้คือข้ออ้างที่จะทำให้ลัทธิล่าอาณานิคมสามารถดำรงอยู่ได้⁴⁵

วิทยาการ เชียงกูล ได้อธิบายไว้ว่า ลัทธิล่าอาณานิคม (Colonialism) คือการครอบงำทาง เศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมต่อประเทศที่พัฒนาน้อยกว่า โดยประเทศที่มีความ เข้มแข็งทางทหารมากกว่า ประวัติศาสตร์ของลัทธิล่าอาณานิคม เริ่มตั้งแต่ก่อนสมัยทุนนิยม โดยมี จุดมุ่งหมายเพื่อการครอบครองทาสที่ดินสำหรับการตั้งถิ่นฐานหรือสถานีการค้า หลังกลาง ศตวรรษที่ 19 ประเทศพัฒนาน้อยกว่าส่วนใหญ่ถูกมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้า ครอบครองเอาเป็นเมืองขึ้นอย่างเป็นระบบมากขึ้น ทำให้ประเทศพัฒนาน้อยกว่าถูกขูดรีด ทรัพยากรและแรงงานตลอดจนการแลกเปลี่ยนที่ไม่เป็นธรรม ทำให้ประเทศเหล่านั้นถูกทำให้ด้อย พัฒนามากขึ้น นอกจากนี้ ลัทธิล่าอาณานิคมยังทำให้เกิดความขัดแย้งและสงครามแย่งชิง ผลประโยชน์ของมหาอำนาจหลายครั้งแม้ในปัจจุบันประเทศที่พัฒนาน้อยกว่าจะปลดปล่อยตนเอง จากการเป็นอาณานิคม (decolonization) แล้ว แต่ก็ยังไม่ได้ทำให้ลัทธิล่าอาณานิคมหมดไปโดย สิ้นเชิง หากเปลี่ยนไปเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างบริษัททุนข้ามชาติกับประเทศ พัฒนาน้อยกว่าที่เรียกว่า neocolonialism ลัทธิล่าอาณานิคมสมัยใหม่⁴⁶

สตีเฟน โฮวี ได้อธิบายไว้ว่า ลัทธิล่าอาณานิคม (Colonialism) เป็นศัพท์ที่ค่อนข้าง เจาะจงลง แคบกว่าจักรวรรดิหรือจักรวรรดินิยม เพราะลัทธิล่าอาณานิคมเป็นเรื่องทางการเมือง โดยเฉพาะ เนื่องจากเป็นระบบที่ประเทศหนึ่งเข้าไปปกครองอีกประเทศหนึ่งโดยประเทศที่ปกครอง มักจะอ้างสิทธิ (โดยสิทธิที่อ้างคือสิทธิที่ได้จากการพิชิตหรือการยึดครอง) ในการใช้อำนาจอธิปไตย เข้าไปครอบครองแต่เพียงฝ่ายเดียวกับอีกประเทศหนึ่งที่ถูกปกครองและกำหนดอนาคตให้กับ ประเทศนั้นว่าจะเป็นไปได้ในทิศทางใด โดยทั่วไป การครอบงำทางการเมืองแบบนี้มักจะดำเนินมา จาก “ระยะไกล” คือผู้ปกครองของดินแดนหนึ่งปกครองอีกดินแดนหนึ่ง ซึ่งไม่ว่าดินแดนที่ถูก ปกครองจะเป็นดินแดนประเทศข้างเคียงหรือเป็นประเทศที่อยู่ไกลออกไปคนละซีกโลกก็ตาม ซึ่ง การทำให้เป็นอาณานิคมหรือการล่าอาณานิคม (Colonization) เป็นการอพยพหรือเคลื่อนย้าย ประชากรขนานใหญ่ของประเทศที่เป็นผู้ล่าอาณานิคม แต่ประเทศที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศที่ เป็นอาณานิคมของตนก็ยังคงรักษาความเชื่อมโยงกับประเทศเดิมอยู่ นอกจากนี้ผู้อพยพจะมี

⁴⁵ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “รัชกาลที่ 5 กับลัทธิอาณานิคมและสยาม”, ใน รัชกาลที่ 5 : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป : เอกสาร สรูปการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ 150 ปี (พ.ศ. 2369 - 2546)ใน สาขาวิชารัฐศาสตร์, อวอนงค์ ทิพย์พิมล, บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโดยต่างประเทศไทยและมูลนิธิ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547). หน้า 269 – 271.

⁴⁶ วิทยาการ เชียงกูล, อธิบายศัพท์สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา (กรุงเทพฯ : สายธาร, 2550). หน้า 25.

อภิสิทธิ์เหนือผู้ที่อาศัยอยู่ในดินแดนนั้นมาแต่เดิมโดยระบบนี้ผู้ที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่มักจะเข้าไปยึดครองทรัพย์สินของผู้ที่อาศัยอยู่แต่เดิมอย่างหมดสิ้นรวมทั้งเข้าไปสร้างระบบกฎหมายและโครงสร้างอื่น ๆ เพื่อให้ผู้อยู่อาศัยอยู่เดิมเกิดความเสียเปรียบและตกเป็นเบี้ยล่างอย่างเป็นระบบโดยที่ผู้อยู่อาศัยอยู่เดิมไม่สามารถเรียกร้องหรือปกป้องตนเองได้เลย⁴⁷

2.1.7 แรงผลักดันที่ก่อให้เกิดลัทธิล่าอาณานิคม

แรงผลักดันที่ก่อให้เกิดลัทธิล่าอาณานิคม ประกอบไปด้วยแรงผลักดันทาง เศรษฐกิจ อุดมการณ์และความเชื่อ และเหตุผลทางยุทธศาสตร์ โดยแต่ละด้านสามารถอธิบายได้ ดังนี้

(1) **แรงผลักดันทางเศรษฐกิจ** ถือเป็นแรงผลักดันที่สำคัญที่สุด กล่าวคือ การอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในสมัยใหม่ไม่อาจขยายตัวหรือรักษาระดับของการผลิตไว้ได้ ถ้าหากไม่สามารถหาตลาดในการระบายสินค้าใหม่ได้ทัน เพราะหลังปี ค.ศ. 1879 – 1880 (พ.ศ. 2422 - 2423) ยุโรปได้ใช้ระบบภาษีกีดกันการนำเข้าส่งผลให้ตลาดทางการค้าเปิดได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ด้วยเหตุผลเช่นนี้ ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปจึงต้องหาตลาดใหม่ ดังที่ จูลส์ เฟอร์ ได้ยืนยันไว้ว่า “การบริโภคของยุโรปอิ่มตัวแล้ว การล่าอาณานิคมเท่านั้นจึงจะช่วยให้เราได้พบกับผู้บริโภคใหม่ได้ ซึ่งถ้าหากขาดสิ่งนี้ ประเทศอุตสาหกรรมจะพบกับความหายนะทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างแน่นอน” นอกจากนี้ในประเทศอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่มีเงินลงทุนจำนวนมากจะสามารถลงทุนในดินแดนใหม่ที่ขาดการคมนาคมที่สะดวกสบาย การเกษตรขนาดใหญ่และการอุตสาหกรรมแต่การลงทุนจะได้รับผลกำไรมากก็ต่อเมื่อได้รับการคุ้มครองอย่างเพียงพอเพื่อจัดความเสียหายที่มีอยู่นอกจากนี้แรงผลักดันทางเศรษฐกิจยังปรากฏอยู่ในรูปของการแสวงหาวัตถุดิบเพื่อนำไปป้อนให้กับโรงงานต่าง ๆ อีกด้วย ซึ่งความต้องการขยายกิจการและความต้องการได้รับสิทธิพิเศษทางเศรษฐกิจและการลงทุนเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการแสวงหาอาณานิคมเกิดขึ้น

(2) **แรงผลักดันทางอุดมการณ์และความเชื่อ** จะเข้ามาเกี่ยวข้องในด้านที่ต้องการเห็นประเทศชาติของตนมีเกียรติยศชื่อเสียง จึงนำมาสู่ความเชื่อที่ว่า พวกเขามี “หน้าที่” (mission) ต้องปฏิบัติในโลกความคิดเรื่องชื่อเสียงของประเทศที่มีความเกี่ยวพันกับความก้าวหน้าของลัทธิชาตินิยมอย่างใกล้ชิด ดังที่ จูลส์ เฟอร์ ได้กล่าวถึงความจำเป็นของฝรั่งเศสในเรื่องนี้ว่า “การปฏิเสธการแผ่ขยายอำนาจนอกยุโรปนั่นคือ การสละตำแหน่งมหาอำนาจโดยสิ้นเชิง” ความเชื่อเรื่อง “หน้าที่” ที่จะต้องปฏิบัติในโลกนั้น ไม่ได้เป็นเรื่องที่ต้องสร้างขึ้นเพื่อปกปิดผลประโยชน์และความทะเยอทะยานเสมอไปเพราะชาวยุโรปจำนวนมากมีความเชื่อ (Conviction) ว่าชะตาชีวิตของคน

⁴⁷ สตีเฟน ไฮวี, *อะไรคือจักรวรรดิ* แปลโดย นฤมล ธีรวัฒน์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2555). หน้า 57 - 58.

ผิวขาวคือการผลักดันประชาชนที่ป้อนให้เห็นความจำเป็นและตื่นตัวในการพัฒนาไม่เพียงแต่รูปแบบของวัตถุแต่มีมีโนภาพใหม่ ๆ เกี่ยวกับสังคมและการเมืองด้วย จึงทำให้เกิดหลักการเรื่องเสรีภาพทางการเมืองซึ่งเป็นคล้าย ๆ กับสัญลักษณ์ของความเจริญที่ชาวตะวันตกนำออกมาเผยแพร่สู่ชาวโลก โดยการปฏิบัติการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสได้รับการสนับสนุนจากคนหลายกลุ่ม เช่น ทหาร นักเดินเรือ मिชชันนารี นักบริหารโรงงาน พ่อค้าสินค้าส่งออก เป็นต้น ในขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ไม่แสดงความคิดเห็นใด ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้เลย

(3) **แรงผลักดันด้านเหตุผลทางยุทธศาสตร์** กล่าวคือ การปฏิบัติการยุทธวิธีทางทะเลจำเป็นต้องมีฐานสนับสนุนเพื่อการซ่อมบำรุง การส่งเสบียง การผลิตเปลี่ยนกำลังพล และที่สำคัญคือ ต้องมีฐานทัพยุทธการซึ่งควบคุมและกำกับดูแลความปลอดภัยในการคมนาคมทางทะเลเป็นระยะ ๆ การที่มหาอำนาจมีฐานปฏิบัติการโพ้นทะเลจะช่วยให้มหาอำนาจสามารถขยายอิทธิพลเข้าไปในภูมิภาคต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้นและสามารถใช้กำลังเข้าปราบปรามฝ่ายตรงกันข้ามได้ทันทีในกรณีเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรง เป็นต้น⁴⁸

⁴⁸ พิรพล สงนุ้ย, กรณีพิพาทไทย – ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 ตามหลักฐานฝรั่งเศส (กรุงเทพฯ : มติชน, 2555). หน้า 3 - 5.

2.2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษางานวิจัยเรื่อง “รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112” ผู้วิจัยได้รวบรวมวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อนำเสนอให้งานวิจัยมีความชัดเจนยิ่งขึ้นโดยวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้

ในงานศึกษาของ วราภรณ์ เรืองศรี⁴⁹ เรื่อง การค้าชายแดน และการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้เขียนถึงการเปลี่ยนแปลงจากรัฐจารีตไปสู่รัฐสมัยใหม่ ไว้ว่า การเปลี่ยนผ่านนี้มีกระบวนการที่ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน และมีได้เกิดขึ้นพร้อมกันในแต่ละพื้นที่ แม้แต่การพิจารณาว่ารัฐใดรัฐหนึ่งได้ปรับเปลี่ยนไปสู่รัฐสมัยใหม่เมื่อใดก็ยังเป็นข้อถกเถียงอยู่หรือไม่สามารถที่จะลงความเห็นให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางความคิดได้ สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะว่าการจะกำหนดให้มีความชัดเจนว่าการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ของรัฐใดรัฐหนึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อใดนั้นมักจะสัมพันธ์กับชุดคำอธิบายในประเด็นเรื่องอื่นอันจะมีนัยในทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ อย่างเช่นกรณีของสยามมีการอธิบายในเรื่องการเปลี่ยนผ่านไปสู่รัฐสมัยใหม่ของสยามในหลากหลายมุมมองด้วยกัน เช่น สยามเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ราวสมัยรัชกาลที่ 5 อีกความเห็นก็อธิบายว่าเป็นช่วงหลังการปฏิวัติรูปการปกครองใน ค.ศ. 1932 (พ.ศ. 2475) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เครื่องมือในการใช้อ้างอิงกระบวนการเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่ที่นิยมอธิบายกันอย่างกว้างขวางก็อย่างเช่น การเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมือง การบริหารจัดการในการใช้กฎหมายสมัยใหม่ตามอย่างตะวันตก ส่วนการกล่าวถึงอำนาจอธิปไตยและการรักษาอำนาจอธิปไตยของรัฐผ่านกลไกต่าง ๆ ก็อย่างเช่น การทหาร การทูต การเขียนแผนที่เพื่อกำหนดเขตแดน และการสร้างข้อตกลงที่จะไม่รุกรานอธิปไตยระหว่างรัฐที่อยู่ติดกัน การครอบงำทางเศรษฐกิจการเมือง และวัฒนธรรมจากส่วนกลาง ฯลฯ ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ในการศึกษาการเปลี่ยนผ่านของสยามไปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ซึ่งการศึกษาเกี่ยวกับรัฐไม่ว่าจะมองจากมุมมองใด ย่อมมีความจำเป็นจะต้องตรวจสอบความคิดข้างต้นผ่านข้อมูลหลักฐานและมุมมองใน

⁴⁹ วราภรณ์ เรืองศรี, “การค้าชายแดน และการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556). หน้า 6 – 8.

ด้านอื่นด้วย เช่น การศึกษาเรื่องการปรับเปลี่ยนรูปแบบรัฐ บางเรื่องอาจจะเกิดก่อนสิ่งที่เรียกว่า รัฐสมัยใหม่ในช่วงเวลาข้างต้นก็ได้และอาจครอบคลุมช่วงเวลาที่ยาวนานจนเหลื่อมล้ำซ้อนทับกับการเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ หรือแม้กระทั่งการเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่แล้วก็ใช่ว่าสิ่งที่เคยมีอยู่ก่อนหน้านั้นจะหายไปหรือขาดการผลิดซ้ำ เช่น แม่เมื่อรัฐไทยได้ก้าวเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่สิ่งที่เคยปฏิบัติมาตั้งแต่ครั้งเป็นรัฐจารีตก็ยังคงทำอยู่เช่นเดิม เช่น การเกณฑ์แรงงาน การเก็บส่วยในมณฑลต่าง ๆ ที่สำคัญกระบวนการแสดงออกในความทันสมัยของชนชั้นนำสยามก็ยังคงดำเนินไป โดยผ่านการให้ความหมายต่อกลุ่มชนชาติอื่นที่อยู่ในความปกครองของสยามว่าเป็นพวกที่ล่าหลังกว่าตน มีความเชื่อในเรื่องมงาย ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะต้องได้รับการพัฒนาและปรับเปลี่ยนไปพร้อมกับกำหนดเส้นเขตแดนอย่างชัดเจน เพื่อให้รัฐไทยก้าวไปสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ที่สมบูรณ์

ในงานศึกษาของ ธงชัย วินิจจะกุล⁵⁰ เรื่อง กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิภคยาของชาติ(SIAM MAPPED : A History of the Geo – Body of a Nation) ได้ศึกษาความเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้ความคิดทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้เกิดสยามประเทศจากแผนที่ไว้ว่า จากเดิมที่คนไทยมีความเชื่อว่า รัฐไทยในอดีตเป็นประเทศที่มีดินแดนกว้างใหญ่ไพศาลแต่ต้องมาสูญเสียดินแดนหลายครั้งให้กับลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสจนทำให้รัฐไทยเหลือดินแดนและอาณาเขตเท่าที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนั้น ในความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เนื่องจากในความเป็นจริงดินแดนที่รัฐไทยสูญเสียให้กับนักล่าอาณานิคมไม่ว่าจะเป็นอังกฤษหรือฝรั่งเศส ล้วนเป็นดินแดนที่เคยถูกสยามหรือรัฐไทยใช้กำลังเข้ายึดครองโดยมีคู่แข่งคือ พม่า และเวียดนาม และมีล้านนา ลาวล้านช้าง เขมร และมลายู ซึ่งเป็นคนต่างชาติ ต่างภาษา ไม่ใช่คนเชื้อชาติไทยแท้ตกเป็นเหยื่อผู้เคราะห์ร้ายเพราะถูกยึดครองและต้องอยู่ภายใต้อำนาจของสยาม ที่สำคัญดินแดนเหล่านี้ต่างถูกสับเปลี่ยนการครอบครอง จากมหาอำนาจหลัก ๆ อย่าง สยาม พม่า และเวียดนาม บางครั้งชาติเหล่านี้จะถูกปกครองโดยมหาอำนาจมากกว่าหนึ่งมหาอำนาจ เช่น ล้านนาจะถูกปกครองโดยสยามและพม่าหรือลาวล้านช้างและเขมรก็จะถูกปกครองโดยสยามและเวียดนามในเวลาเดียวกัน เป็นต้น เหตุผลที่ระบบการปกครองของสยามและอาณาจักรข้างเคียงเป็นเช่นนี้เนื่องจาก สยามไม่มีดินแดนและอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอน นักประวัติศาสตร์ของไทยเองก็รู้มานานแล้วว่า สยามสมัยก่อนไม่มีเส้นเขตแดนที่ชัดเจนล้อมรอบประเทศอย่างที่รู้จักกันในยุคสมัยใหม่ อันเนื่องมาจากคำว่าเส้นเขตแดน ไม่มีความสำคัญต่อรัฐไทยในยุคสมัยนั้น เพราะสิ่ง

⁵⁰ ธงชัย วินิจจะกุล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิภคยาของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า (8) – (12.)

สำคัญที่สยามต้องการจากเมืองประเทศราชคือความจงรักภักดีที่เมืองประเทศราชภายใต้พระราชอาณาเขตมีต่อสยามเท่านั้น ด้วยความที่ไม่มีเส้นเขตแดนเป็นตัวแบ่งอาณาเขตจึงทำให้เกิดการปะทะกันอยู่บ่อยครั้ง ทั้งผู้ร่วมล่าอาณานิคมยุคเก่าคือ พม่า และเวียดนาม และผู้ร่วมล่าอาณานิคมยุคใหม่คือ อังกฤษและฝรั่งเศส และการปะทะครั้งสำคัญที่ทำให้ความเป็นสยามเปลี่ยนไปคือการปะทะกันระหว่าง สยาม – ฝรั่งเศส ในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ด้วยเหตุผลความขัดแย้งคือฝรั่งเศสต้องการแข่งขันเพื่อแย่งชิงดินแดนเมืองประเทศราชที่อยู่ภายใต้จารีตและอธิปไตยแบบซ้อนทับและคลุมเครือตามแบบเก่าเพื่อผนวกให้กลายเป็นของตนแต่เพียงผู้เดียวตามหลักอธิปไตยเหนือดินแดนแบบสมัยใหม่ ซึ่งเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ไม่ใช่เหตุการณ์ที่เจ้าอาณานิคม ที่ถูกนิยามว่าเป็นหมาป่า หวังจะเหยียบย่ำสยามที่ตกเป็นเหยื่อที่ถูกนิยามว่าเป็นลูกแกะอย่างที่เข้าใจกันตลอดมา แต่ในความเป็นจริงลูกแกะกลับไม่ใช่สยาม แต่กลับเป็นเมืองประเทศราชที่ถูกสยามและฝรั่งเศสแข่งกันขยำเพื่อเอาดินแดนมาเป็นของตน ซึ่งดินแดนที่ตกเป็นเหยื่อในครั้งนั้นก็คือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมื่อสยามสูญเสียอำนาจทางการปกครองเหนือเมืองประเทศราชลาวทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสเรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้นสยามจึงถือกำเนิดขึ้นจากภูมิศาสตร์และแผนที่โดยผลของการปะทะและถูกกำหนดโดยฝรั่งเศส ไม่ใช่จากวิวัฒนาการของชนชั้นนำสยามแต่อย่างใด ซึ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกลับกลายเป็นว่ารัฐไทยต้องเสียดินแดนไปเป็นจำนวนมากส่งผลให้คนไทยในยุคหลัง เกิดความรักและหวงแหนในแผ่นดินชนิดยอมตายแทนได้ ความรักในดินแดนของคนยุคหลังทำให้ดินแดนทางภูมิศาสตร์กลายเป็นตัวตนทางภูมิศาสตร์ของชาติสมัยใหม่ ที่เรียกว่า “ภูมิกายา” (geo - body) ซึ่งก็คือฐานที่คนไทยสามารถคิดและพูดถึงความเป็นไทยได้อย่างภาคภูมิใจ ดังนั้น เส้นเขตแดนที่เกิดขึ้นบนแผนที่สยามถูกกำหนดโดยฝรั่งเศสไม่ใช่สยามเป็นผู้กำหนด และที่สำคัญสยามไม่ได้เสียดินแดนที่เป็นของสยามอย่างแท้จริงเพียงแต่ชนชั้นนำสยามรู้สึกผิดหวังที่ไม่สามารถผนวกดินแดนเมืองประเทศราชที่เคยอยู่ในพระราชอาณาเขตสยามไว้ได้ทั้งหมดเหมือนอย่างในอดีตเท่านั้นเอง

ในงานเขียนของ พระวิภาคภูวดล⁵¹ หรือชื่อเดิมคือ เจมส์ พิตซรอย แมคคาร์ธี เอสไควร์ เรื่อง บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม (Surveying and Exploring in Siam) เป็นงานเขียนเกี่ยวกับการสำรวจภูมิประเทศของสยามเพื่อจัดทำแผนที่สยามในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งถือเป็นแผนที่สยามในยุคหนึ่งที่ทำให้รายละเอียดทางภูมิศาสตร์ได้ชัดเจนที่สุด เนื่องจากการสำรวจ (survey) และการจัดทำแผนที่ ที่ก้าวหน้ามากที่สุดในสมัยนั้นต่อมาแผนที่นี้ถูกเรียกว่า “แผนที่แมคคาร์ธี” โดยในระยะแรกที่พระวิภาคภูวดลได้เข้ารับราชการในสยามได้เริ่มต้นทำงานในสังกัดกรมทหารมหาดเล็กในบังคับบัญชาของพระเจ้านั่งยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) มีหน้าที่จัดทำแผนที่ตามความต้องการของหน่วยราชการต่าง ๆ ผลงานในระยะนั้นได้แก่แผนที่ทางโทรเลขจากตากไปมะละแหม่ง แผนที่วิวาทชายแดนระหว่างอำเภอรามันห์ แขวงจังหวัดปัตตานีกับเขตติดต่อกับแม่น้ำประโนในปกครองของอังกฤษ และจัดทำแผนที่ลำน้ำแม่ตื่นแดนเมืองตากต่อเชียงใหม่ เพื่อประกอบการพิจารณากรณีพิพาทเรื่องเก็บค่าตอระหว่างเจ้าเมืองตากกับเจ้านครเชียงใหม่ซึ่งในเวลานั้นยังมีฐานะเป็นเจ้าประเทศราช ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2428 ทางราชการดำริจะจัดตั้งกรมแผนที่ พระวิภาคภูวดลจึงได้รับพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้ากรมแผนที่โดยให้จัดตั้งโรงเรียนแผนที่ขึ้นก่อน ต่อมาจึงได้ยกฐานะขึ้นเป็นกรมแผนที่ หน้าที่ของกรมแผนที่ในระยะแรกมีหน้าที่หลัก คือ การออกสำรวจภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับภูมิประเทศ จากนั้นนำข้อมูลมาลงหลักฐาน วาดเขียนสารบาญแผนที่ ร่างและพิมพ์แผนที่ และในต้นรัชกาลที่ 5 ประมาณ พ.ศ. 2427 ได้มีพวกจีนใจร้ายเข้ามาปล้นสะดมหัวเมืองชายแดนด้านตะวันออกเฉียงเหนือทำให้ต้องส่งกองทัพขึ้นไปปราบหลายครั้ง จึงเป็นโอกาสให้พระวิภาคภูวดลได้ร่วมเดินทางไปกับกองทหารเพื่อทำแผนที่รายทางในภูมิภาคแถบนั้น โดยเริ่มต้นการสำรวจจากสระบุรีไปจนถึงหนองคาย หลวงพระบางและหัวพันห้าทั้งหก จากนั้นได้ทำการสำรวจไปทางเหนือถึงอุตรดิตถ์และน่าน เป็นต้น เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ ในปีพ.ศ. 2430 พระวิภาคภูวดลได้รวบรวมแผนที่เท่าที่กรมแผนที่ทำได้ประกอบกับแผนที่ของฝรั่งเศสและอังกฤษที่ได้จัดทำก่อนหน้านั้นนำมารวบรวมและเขียนแผนที่สยามขึ้นใหม่ จากนั้นนำไปพิมพ์ที่กรุงลอนดอน ต่อมาแผนที่นี้ได้ถูกเรียกว่า แผนที่สยามฉบับแมคคาร์ธี และเป็นต้นแบบของแผนที่ประเทศไทยที่ใช้มาจนถึงปัจจุบัน หลังจากกลับมาจากประเทศอังกฤษ พระวิภาคภูวดลยังคงออกสำรวจพื้นที่หัวเมืองต่อไปจนถึงปลายปี พ.ศ. 2432 เมื่อได้ข้อมูลมาประกอบเป็นแผนที่สยามเสร็จสมบูรณ์แล้ว จึงตั้งต้นทำแผนที่สามเหลี่ยมทางชายแดนต่อไป

⁵¹ พระวิภาคภูวดล,บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยามแปลโดย สุมาลี วีระวงศ์ (กรุงเทพฯ : กรมแผนที่ทหาร,2533),หน้า 5 - 8.

เพื่อเป็นหลักฐานสำหรับใช้สำรวจที่ดิน โดยทำการขยายสามเหลี่ยมจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปทางเหนือ ผ่านลพบุรี นครสวรรค์ ตั้หมุดที่ดอยสุเทพ ใช้ที่ทุ่งนาหลังเมืองเชียงใหม่เป็นฐานตั้งกล้องทำแผนที่สามเหลี่ยมจากฐานนั้นไปทางเหนือจนรอบดินแดนที่มีอยู่ในสมัยนั้น ต่อจากนั้นได้จัดทำแผนที่ในเขตอีสานจนกระทั่งเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส ใน ร.ศ. 112 จนรัฐไทยต้องยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสไป จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้ต้องงดการทำแผนที่สามเหลี่ยมชายแดนไว้แต่เพียงเท่านี้ แต่ถึงกระนั้นงานการเขียนแผนที่ของพระวิภาควรรณถือเป็นผลงานและหลักฐานชิ้นสำคัญทางแผนที่สยามชิ้นแรกที่เป็นต้นแบบในการสำรวจพื้นที่ของประเทศไทยในเวลาต่อมาและการสำรวจครั้งนี้ถือเป็นการสำรวจและจัดทำแผนที่อย่างจริงจังครั้งแรกบนดินแดนที่อยู่ในพระราชอาณาเขตของรัฐไทยในช่วงเวลานั้น

ในงานเขียนของ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ⁵² เรื่อง ความเป็นมาของทฤษฎีแบ่งแยกดินแดนในภาคใต้ไทย ได้กล่าวถึงประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องนี้ไว้ว่า ความเป็น “รัฐและชาติไทย” สมัยใหม่ ซึ่งได้ก่อรูปและพัฒนามาตั้งแต่ช่วงเวลาของรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากกลุ่มประเทศรัฐชาติสมัยใหม่ในยุโรปที่ทรงพลังภายหลังสงครามนโปเลียนยุติลง ได้เคลื่อนเข้ามาสร้างฐานทางด้านการค้าและอุตสาหกรรมในภูมิภาคเอเชียและอุษาคเนย์นับแต่สมัยรัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา สยามจึงเริ่มเรียนรู้ถึงบุคลิกแบบใหม่ที่ต่างจากเดิมของชาวยุโรป ที่สำคัญไปกว่านั้นเบื้องหลังของพ่อค้า นักการทูตยุโรป ต่างล้วนมาจากอำนาจของรัฐสมัยใหม่ที่มีอำนาจภาพ แนวคิดที่ว่าด้วยประเทศและสังคมของตะวันตกก็เปลี่ยนไปโดยทำให้ความสำคัญกับรัฐชาติแบบใหม่ที่จะเน้นพรมแดน และการทำสนธิสัญญา กล่าวคือรัฐชาติเหล่านั้นจะปรับตัวเหมือนรัฐเป็นนิติบุคคลซึ่งสามารถเป็นตัวแทนในการเจรจาแทนรัฐได้ ประเด็นเหล่านี้บรรดาผู้นำชั้นสูงในราชสำนักไทยจึงเริ่มให้ความสนใจและเริ่มตระหนักถึงความเป็นจริงของรัฐรูปแบบใหม่ที่กำลังก่อรูปขึ้นมา ดังจะเห็นได้จากปฏิสัมพันธ์และการปรับตัวของผู้นำสยามสมัยรัชกาลที่ 4 ไม่ว่าจะเป็นการเมืองหรือการศึกษา โดยการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของสยามเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะในทางการเมืองการปกครองนั้นสยามได้รับแรงบีบคั้นจากลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตก โดยเฉพาะฝรั่งเศสในภาคเหนือ อีสาน และตะวันออก และอังกฤษในภาคใต้และตะวันตก จนนำไปสู่นโยบายการปฏิรูปการปกครองสยามและการรวมศูนย์อำนาจการปกครองโดยการจัดระบบการปกครองและการสร้างความสัมพันธ์กับบรรดาหัวเมืองและประเทศราชเพื่อรักษาฐานอำนาจเหนือเมืองประเทศ

⁵² ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, ความเป็นมาของทฤษฎีแบ่งแยกดินแดนในภาคใต้ไทย (สมุทรปราการ : มูลนิธิโดยต่างประเทศไทย, 2551), หน้า 5 - 9.

ราชเหล่านั้นไว้ ซึ่งในเรื่องนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้นิพนธ์ถึงแนวคิดในเรื่องรูปแบบของรัฐสยามเก่าที่กำลังเปลี่ยนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ไว้ว่า “ลักษณะการปกครองแบบเดิมนั้น นิยมให้เป็นอย่างประเทศราชาธิราช (Empire) อันมีเมืองคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต” ซึ่งประเด็นนี้อาจจะพออ่านความคิดได้ว่าเป็นการอธิบายแบบตะวันตกที่ยังมีระบบกษัตริย์ปกครองอยู่ ส่วนพลเมืองนั้นประกอบไปด้วยคนหลากหลายชาติและภาษา แต่ยังไม่ถือว่าเป็นรัฐประชาชาติแบบใหม่ ดังนั้น คนที่อยู่ในพระราชอาณาเขตสยาม จึงไม่จำเป็นต้องเป็นคนที่มีเชื้อชาติและใช้ภาษาเดียวกันเนื่องจากการโต้แย้งเรื่องพรมแดนและผลประโยชน์ในดินแดนที่เป็นชายเขตแดนนั้นไม่เป็นปัญหาต่อศูนย์กลางแต่อย่างใด เพราะอำนาจในการปกครองและการควบคุมหัวเมืองไปจนถึงประเทศราชนั้น จะขึ้นอยู่กับเจ้าเมืองที่จะเป็นผู้ใช้สิทธิเด็ดขาด เมื่อรัฐบาลกรุงเทพฯ ตัดสินใจทำการปฏิรูปการปกครองและจัดรูปแบบการปกครองหัวเมืองและประเทศราชเสียใหม่ กรมฯ ดำรงฯ จึงทรงดำริให้แก้ลักษณะการปกครองจากแบบรัฐราชาธิราช (Empire) เปลี่ยนเป็นอย่างพระราชอาณาเขต (Kingdom) ซึ่งความแตกต่างกันก็คือ การมุ่งเน้นให้ความสำคัญที่แตกต่างกัน โดยรัฐแบบราชาธิราช (Empire) น้ำหนักจะอยู่ที่พระมหากษัตริย์หรือราชาธิราชและอำนาจที่กระจายครอบคลุมไปตั้งรัศมีแสงเทียนจนทั่วอาณาจักร แต่ตรงบริเวณชายแดนนั้นจะมืด ๆ เพราะแสงจากส่วนกลางส่องไปไม่ถึง ในขณะที่รัฐพระราชอาณาเขต (Kingdom) นั้น จะให้ความสำคัญไปที่ดินแดนและเส้นกำหนดแบ่งอาณาเขตอย่างเป็นกิจจะลักษณะไม่ใช่เป็นแบบพระราชอำนาจและบุญบารมีอย่างแต่ก่อนอีกต่อไป ซึ่งเมื่อหัวเมืองและชายแดนถูกเปิดออกและถูกให้ความสำคัญมากขึ้น สิ่งที่ได้รับก็คือพลเมืองในหัวเมืองและประเทศราชทั้งหลายซึ่งได้เข้ามาอยู่ในพระราชอาณาเขตเดียวกันก็กลายเป็นคนชาติเดียวกันไม่ใช่เป็นคนต่างชาติต่างภาษาอีกต่อไป เพราะเงื่อนไขของการรักษาพระราชอาณาเขตหรือประเทศชาติแบบใหม่คือการมีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน และพลเมืองของตนอย่างสมบูรณ์ซึ่งการก่อรูปของรัฐสมัยใหม่ในสยามเป็นการรวมเอารัฐอื่น ๆ ที่อ่อนแอกว่า เช่น ล้านนา อีสาน และมลายูเข้ามาอยู่ในพระราชอาณาเขตด้วย โดยปัญหาของสยามก็คือ จะต้องสร้างสยามให้เป็นรัฐสมัยใหม่ ที่มีอาณาเขตอันแน่นอนและมีประชากรที่เป็นคนพวกเดียวกันคือคนไทยเหมือนกันแม้จะต่างกันในด้านชนชั้นวรรณะและภาษาก็ไม่ใช่สิ่งสำคัญเพราะสิ่งสำคัญคือสยามกำลังเผชิญอันตรายจากลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกที่พยายามจะแย่งดินแดนเมืองประเทศราชของสยามนั่นเอง

ในงานเขียนของ คริส เบเคอร์⁵³ เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย (A History of Thailand) ได้เขียนเกี่ยวกับรัฐไทยที่กำลังก้าวไปสู่ความเปลี่ยนแปลงจากรัฐสมัยเก่าไปสู่รัฐสมัยใหม่ ด้านการปักปันเขตแดน ระบุว่า เมื่อสยามได้ปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบการบริหารราชการแผ่นดินแบบใหม่ได้มีการปรับเปลี่ยนด้าน “ภูมิรัฐศาสตร์” ด้วย เนื่องจากระบบเดิมหัวใจสำคัญจะอยู่ที่หัวเมือง อาณาเขตของแต่ละเมืองไม่มีความชัดเจน และความสัมพันธ์ของพลเมืองในแต่ละท้องถิ่นจะอิงอยู่กับเจ้าผู้ครองนครเป็นหลักส่วนระบบใหม่ หัวใจสำคัญจะอยู่ที่ “อาณาเขต” ซึ่งจะต้องมีเส้นกั้นอาณาเขตที่แน่นอน ความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างพลเมืองกับเจ้าผู้ครองนครจะมีความสัมพันธ์ที่น้อยลง แต่จะอิงไปที่เมืองศูนย์กลางมากขึ้น ในการปักปันอาณาเขตในระบบเดิมจะไม่มี การปักปันอาณาเขตที่เป็นแบบการขีดเส้นบนแผนที่ หรือการปักอาณาเขตบนแผ่นดิน เมืองที่อยู่ใกล้กันจะใช้วิธีการสร้างสัญลักษณ์เพื่อเป็นจุดปักเขตแบ่งระหว่างกันด้วยวิธีก่อเป็น “กองหินทรงสามเหลี่ยม” ขึ้นมา หรือการสร้างเจดีย์หรือป้อมเพื่อเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกอาณาเขตระหว่าง 2 เมือง แต่ถ้าเป็นกรณีของเมืองใหญ่จะใช้ผืนป่าขนาดใหญ่ที่ไร้ซึ่งผู้คนอยู่อาศัยเป็นตัวกั้นเขตแดน อย่างเช่น ไทยและพม่าที่ใช้ภูเขาเป็นตัวกั้นเขตแดนระหว่างกันเนื่องจากในสมัยนั้นผืนป่าหรือเทือกเขาดังกล่าวจะไม่มีผู้ใดครอบครองมาตั้งแต่โบราณ ด้วยเหตุนี้ ในดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากรัศมีของศูนย์กลางใหญ่จากส่วนกลาง เจ้าเมืองในท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลเหล่านั้นจึงอาจจะสวามิภักดิ์เข้าเป็นเมืองประเทศราชของพระมหากษัตริย์มากกว่าหนึ่งอาณาจักรและความสัมพันธ์ก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปเพื่อความอยู่รอดของเมืองเล็ก ๆ เหล่านั้น แต่เมื่ออังกฤษได้พม่าเป็นเมืองขึ้นและมีดินแดนติดกับสยามทางทิศใต้และตะวันตกแทนที่พม่าเมื่อทศวรรษ 2360 อังกฤษได้ขอให้สยามปักปันเขตแดนระหว่างกันให้ชัดเจน ในช่วงแรกราชสำนักสยามยังไม่เข้าใจภูมิรัฐศาสตร์แบบใหม่แต่ก็ยอมทำตามแบบไม่ค่อยเต็มใจนัก ส่วนด้านตะวันออกของสยามฝรั่งเศสได้เข้ายึดเวียดนามได้สำเร็จ และต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2406 ฝรั่งเศสสามารถผนวกเขมรเข้าเป็นอาณานิคมของตนภายใต้เหตุผลที่ว่าเขมรเคยเป็นประเทศราชของทั้งไทยและเวียดนามมาก่อนเมื่อฝรั่งเศสได้เวียดนามเป็นอาณานิคมแล้วเขมรจึงต้องอยู่ใต้การดูแลของไทยและฝรั่งเศสร่วมกันและปี พ.ศ. 2410 ฝรั่งเศสจึงยึดพื้นที่ส่วนใหญ่ของเขมรไปจากสยามได้อย่างสมบูรณ์ ในสถานการณ์แบบนี้ สยามเริ่มมองเห็นว่าการมีเส้นแบ่งเขตแดนที่ชัดเจนเป็นวิธีที่จะป้องกันตัวเองได้ดีที่สุด ดังนั้น เมื่อ พ.ศ. 2423 รัฐบาลสยามจึงจ้างนักสำรวจชื่อ “เจมส์ แมคคาร์ธี” จากอินเดีย เพื่อส่งไปทำแผนที่ในบริเวณชายแดนโดยเฉพาะในดินแดนแถบอีสาน แผนที่ของแมคคาร์ธี ถูกจัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2430 โดยได้แสดงอาณาเขตสยามจากสิบสองปันนาลงใต้ไปตามเทือกเขาอันนัมที่เขมร

⁵³ คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย* แปลโดย บก.มติชน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557), หน้า. 102-105.

สำหรับเขตแดนทางใต้และทางตะวันตกที่เชื่อมต่อกับอาณานิคมของอังกฤษนั้น สยามและอังกฤษ ได้บรรลุข้อตกลงต่อกันเมื่อ พ.ศ. 2437 และ พ.ศ. 2452 โดยการแบ่งเมืองที่เคยเป็นเมืองประเทศราชของทั้งมลายูและสยามให้แก่กัน ด้านการเจรจากับฝรั่งเศสจะมีความยุ่งยากมากกว่า เพราะฝรั่งเศสได้ทำแผนที่ของตนและนำหลักฐานเอกสารท้องถิ่นมาเป็นข้ออ้างเพื่อเข้าครอบครองดินแดนที่ตนต้องการพร้อมทั้งส่งกองทหารเข้าไปประจำการ ณ จุดที่ยังเป็นปัญหา ในที่สุดความขัดแย้งระหว่างสยามและฝรั่งเศสเรื่องเขตแดนก็ยุติลงด้วยการใช้กำลังไม่ใช้ตามแผนที่หรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสได้ยึดดินแดนลาวฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเข้าเป็นอาณานิคมของตน สยามกระทำการตอบโต้แต่ก็ไม่สามารถเอาชนะฝรั่งเศสได้ จากนั้นฝรั่งเศสได้ส่งเรือรบสองลำมาทอดสมออยู่หน้าสถานทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ และเรียกร้องให้สยามจ่ายค่าทดแทนความเสียหายและให้สยามถอนทหารออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมื่อสยามไม่ยินยอมฝรั่งเศส จึงปิดท่าเรือกรุงเทพฯ และเรียกร้องให้สยามกำหนดให้ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงเป็นเขตปลอดทหารเป็นระยะทาง 25 กิโลเมตร อีกทั้งให้สยามยอมรับให้ชาวเวียดนาม ลาว และเขมรที่อาศัยอยู่ในสยามเป็นคนในอารักขาของฝรั่งเศส ซึ่งเหตุการณ์นี้ได้ถูกเรียกขานในเวลาต่อมาว่า “วิกฤติการณ์ ร.ศ.112” ผลของเหตุการณ์ได้มีการตกลงทำ “สนธิสัญญา” กำหนดให้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างสยามและฝรั่งเศส โดยตัดหัวเมืองลาวที่หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และส่วนใหญ่ของสิบสองปันนาและสิบสองจุไทยออกจากแผนที่สยามที่แมคคาร์ธี เคยสำรวจและวาดแผนที่ไว้ ด้านอังกฤษได้พยายามขัดขวางฝรั่งเศสไม่ให้ฝรั่งเศสผนวกสยามเข้าเป็นดินแดนในอาณัติของฝรั่งเศสเพื่อป้องกันไม่ให้เยอรมันเป็นใหญ่ในดินแดนนี้ อังกฤษจึงตกลงทำสัญญาฉบับไม่เป็นทางการกับฝรั่งเศสความว่า สยามจะต้องถูกบีบให้ยกดินแดนด้านตะวันออกให้ฝรั่งเศสและแหลมมลายูทางใต้ให้อังกฤษ ดังนั้น สนธิสัญญาระหว่าง พ.ศ. 2445 และ พ.ศ. 2452 จึงเป็นตัวกำหนดเขตแดนของสยามมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ในเวลาต่อมา สยามจึงเริ่มมีเขตแดนที่ชัดเจน หัวเมืองทั้งหมดที่อยู่บริเวณชายขอบได้สูญหายไปกลายเป็นหนึ่งเดียวกับศูนย์กลางหลัก คือ กรุงเทพฯ ตามทฤษฎีของตะวันตกที่สยามก็ยอมรับ เมืองหลวงที่กรุงเทพฯ จึงมีอำนาจอธิปไตยหนึ่งเดียวแบ่งแยกมิได้เห็นดินแดนภายใต้ขอบเขตใหม่นี้

ในงานศึกษาของ กำพล จำปาพันธ์⁵⁴ เรื่อง ข้าเจือง : กบฏผู้มีบุญในพระราชอาณาเขต สยาม พ.ศ. 2415 – 2436 ได้พูดถึง คนข้า ซึ่งเป็นคนเชื้อชาติหนึ่งที่อาศัยอยู่ในดินแดนในประเทศลาวที่เป็นเมืองประเทศราชของสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งคนข้าพวกนี้ไม่ใช่คนลาว แต่เป็นคนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในดินแดนที่อยู่ใต้อำนาจลาวล้านช้างและอยู่ใต้อำนาจสยามผ่านลาวล้านช้างอีกทอดหนึ่ง ซึ่งกบฏข้าเจืองเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ชนชั้นนำสยาม ได้ขยายอำนาจไปยังดินแดนล้านช้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2415 – 2436 อันเนื่องมาจากชนชั้นนำสยามพยายามที่จะลอกเลียนแบบอาณานิคมตะวันตกโดยทำการขยายอำนาจไปยังท้องถิ่นในดินแดนลาวเพื่อสร้างอาณานิคมของสยาม เพื่อให้มาอยู่ในพระราชอาณาเขตของตนโดยใช้วิธีการปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ที่เคยมีต่อล้านช้าง จาก “หัวเมืองประเทศราช” ให้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของ “พระราชอาณาเขตสยาม” ซึ่งการปรับเปลี่ยนในรูปแบบนี้ชนชั้นนำสยามได้รับการตอบรับจากชนชั้นนำลาวในท้องถิ่นเป็นอย่างดี แต่สำหรับกลุ่มชนข้าซึ่งเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองในล้านช้างกลับเป็นไปในทางตรงกันข้าม โดยพวกเขาได้กระทำการต่อต้านชนชั้นนำสยามและลาวด้วยวิธีการให้ความร่วมมือกับฮ่อที่เข้ามารุกรานล้านช้าง หลังจากนั้น กลุ่มคนข้าจึงได้รวมตัวกันจัดตั้งขบวนการกบฏของตนเองเพื่อต่อต้านการอยู่ใต้บังคับของพระราชอาณาเขตสยาม ภายใต้ชื่อ “ข้าเจือง” เพื่อทำการเคลื่อนไหวปลดปล่อยชนพื้นเมือง ให้เป็นอิสระจากการปกครองของสยามและลาว ซึ่งมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การจัดตั้งรัฐอิสระของกลุ่มชนพื้นเมืองขึ้น แต่สุดท้าย ชื่อ “ข้าเจือง” ก็ต้องตกเป็นฝ่ายพ่ายแพ้และตกอยู่ใต้อำนาจของลาวและสยามเหมือนเดิม แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ปฏิกริยาในการตอบโต้ของพวกเขาได้ส่งผลให้ชนชั้นนำลาวในท้องถิ่นมีความอ่อนแอลงอย่างมาก และชนชั้นสยามเองก็ไม่มีอำนาจอย่างแท้จริงในดินแดนชายขอบของล้านช้างอีกต่อไป ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชนชั้นนำสยามต้องพ่ายแพ้แก่ฝรั่งเศสในเหตุการณ์ระหว่างปี พ.ศ. 2434 – 2436

⁵⁴ กำพล จำปาพันธ์, “ข้าเจือง : กบฏผู้มีบุญในพระราชอาณาเขตสยาม พ.ศ. 2415 - 2436” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552). หน้า 387 – 391.

ในงานศึกษาของ วราภรณ์ เรืองศรี⁵⁵ เรื่อง การค้าขายแดน และการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้เปรียบเทียบวิธีการปกครองระหว่างการปกครองของอาณาจักรสยามกับการปกครองของสยามกรณีสยามปกครองล้านนาซึ่งเป็นเมืองประเทศราชอีกเมืองหนึ่งที่สยามใช้วิธีการปกครองแบบเมืองประเทศราชเช่นเดียวกับเมืองประเทศราชอื่น ๆ พบว่า ระบบการปกครองระหว่างการปกครองของอาณาจักรสยามกับการปกครองของสยามมีความคล้ายคลึงกันหลายประการ เช่น การลดอำนาจของเจ้านายท้องถิ่น และนำระบบราชการมาใช้เพื่อดึงอำนาจและผลประโยชน์จากท้องถิ่นเข้าสู่ส่วนกลาง แต่ประเด็นสำคัญที่สามารถนำไปพิจารณาเรื่องความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนท้องถิ่นกับคนกลุ่มใหม่ที่เข้าไปในพื้นที่คือ รัฐมิได้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมหรือเพิ่มศักยภาพของคนท้องถิ่น ในส่วนของความแตกต่างก็จะเป็นเรื่องที่เจ้าอาณานิคมอาศัยมิติทางชาติพันธุ์เป็นพื้นฐานสำคัญในการปกครองหรือใช้เป็นเครื่องมือในทางการเมืองเพื่อใช้ถ่วงดุลอำนาจระหว่างคนพื้นเมืองด้วยกัน เช่น การใช้กำลังทหาร การแบ่งแยกชาติพันธุ์ หรือการให้สิทธิพิเศษแก่ชาติพันธุ์บางกลุ่ม ขณะที่สยามมิได้หิบบัณฑิตหรือใช้อำนาจผ่านมิติทางชาติพันธุ์ แต่เป็นเรื่องของการหิบบัณฑิตอำนาจของคนในท้องถิ่นเพื่อปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อยในท้องถิ่นนั้น

ในงานศึกษาของ จันทอร พงศ์พันธุ์ภูษิต⁵⁶ เรื่อง การแก้ปัญหาพรมแดนทางบกระหว่างไทยและลาว ได้พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยและลาว ไว้ว่า ก่อนที่ลาวจะตกเป็นเมืองประเทศราชของไทยนั้น ประเทศลาวมีชื่อเดิมว่า กรุงศรีสัตนาคนหุต หรืออู่จ๊กในชื่อลาวล้านช้าง ด้วยความที่ผู้นำลาวล้านช้างเกิดความแตกแยกกันทางความคิด และแก่งแย่งกันเพื่อมีอำนาจเหนือดินแดนลาวล้านช้างทั้งหมด จึงนำไปสู่การแบ่งแยกออกเป็น 3 อาณาจักร คือ อาณาจักรลาวล้านช้างหลวงพระบาง อาณาจักรลาวล้านช้างเวียงจันทร์ และอาณาจักรนครจำปาศักดิ์ แต่ด้วยความที่ทั้ง 3 อาณาจักร เกิดการแตกความสามัคคีระหว่างกันและผู้นำลาวไม่มีความเข้มแข็งพอ จึงทำให้อาณาจักรลาวล้านช้างทั้ง 3 อาณาจักร ตกเป็นเมืองประเทศราชของไทยพร้อมกันในปี พ.ศ. 2322 หลังจากไทยได้ลาวเป็นเมืองประเทศราช ในด้านความสัมพันธ์ถึงแม้ลาวจะเป็นเมือง

⁵⁵ วราภรณ์ เรืองศรี, “การค้าขายแดน และการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556). หน้า 4 – 5.

⁵⁶ จันทอร พงศ์พันธุ์ภูษิต, “การแก้ปัญหาพรมแดนทางบกระหว่างไทยและลาว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543). หน้า 12 – 15.

ประเทศราชของไทย ไทยก็ไม่ได้เข้าไปจัดการปกครองหัวเมืองลาวเองโดยตรงแต่กลับยกให้พระเจ้าแผ่นดินของประเทศราชปกครองลาวเหมือนเดิม เพียงแต่ในทุก ๆ ปี จะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการ หรือที่เรียกว่า “ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง” มาถวายพระมหากษัตริย์ไทยและจัดส่งกองทัพเพื่อมาช่วยไทยเมื่อยามศึกสงคราม ที่สำคัญไทยและลาวยังมีความคล้ายคลึงกันในด้านสังคม เชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม ดังนั้น ลักษณะเขตแดนระหว่างไทยและลาวจึงเป็นเพียงเขตแดนที่ยอมรับกันโดยพฤตินัย คนในท้องถิ่นเท่านั้นจึงจะสามารถรู้ได้ว่าเขตแดนของไทยและลาวบรรจบกันช่วงไหน เนื่องจากในยุคนี้ไม่มีการทำสนธิสัญญาเกี่ยวกับเขตแดน อาณาเขตจึงสามารถขยายและหดได้ตามสถานการณ์ กล่าวคือ เมื่อไทยทำสงครามชนะเมืองใดก็หมายความว่าไทยจะได้ดินแดนของเมืองนั้นเข้ามาอยู่ในพระราชอาณาเขต แต่ถ้าเกิดว่าเมืองหรือประเทศราชตกไปอยู่ในมือของผู้อื่นหรือประกาศตัวเป็นอิสระ นั่นก็หมายถึงการมีดินแดนในพระราชอาณาเขตลดลง ดังนั้นเขตแดนของไทยที่อยู่ติดกับลาว จึงเป็นพื้นที่ซ้อนทับกันระหว่างไทย ลาว และเวียดนาม เนื่องจากเวียดนามก็มีอิทธิพลเหนือลาวเช่นกัน ในปี พ.ศ. 2370 ไทยได้เข้ามาจัดการปกครองหัวเมืองลาวใหม่อีกครั้งเนื่องจากเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่ต้องการประกาศอิสรภาพจากไทย ไทยจึงจัดระบบการปกครองหัวเมืองลาวให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้นโดยแบ่งหัวเมืองลาวออกเป็น 4 มณฑล แต่ก็ยังคงสิทธิให้ลาวปกครองตนเองแต่เป็นการปกครองภายใต้การดูแลของข้าหลวงประจำภาคอีกชั้นหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้สาเหตุการก่อกบฏของเจ้าอนุวงศ์ที่ทำให้ไทยต้องมาจัดการปกครองหัวเมืองลาวเสียใหม่ ยังมีสาเหตุสำคัญอีกสาเหตุหนึ่งคือการทำที่ไทยเริ่มเห็นความสำคัญในการจะป้องกันการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศสที่พยายามเข้ามาครอบครองดินแดนลาว และเมื่อฝรั่งเศสได้ครอบครองเวียดนามในปี พ.ศ. 2428 ฝรั่งเศส จึงหาเหตุผลที่จะยึดลาวโดยใช้ข้ออ้างการที่ลาวเคยเป็นเมืองขึ้นของเวียดนามมาก่อนประกอบกับในช่วงนั้นเกิดสงครามปราบฮ่อ (พ.ศ. 2415 - 2430) ฝรั่งเศสจึงใช้เหตุผลนี้ในการขยายอิทธิพลของตนเข้าไปในลาวโดยการร่วมมือกับไทยเพื่อปราบฮ่อในดินแดนลาวที่ถูกฮ่อรุกรานซึ่งสงครามปราบฮ่อในครั้งนั้นนำไปสู่สาเหตุที่จะเชื่อมต่อไปให้ฝรั่งเศสแย่งชิงดินแดนลาวไปจากไทยในเวลาต่อมา

ในงานศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์⁵⁷ เรื่อง การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431 ได้ศึกษาถึงสาเหตุเริ่มต้นที่รัฐไทยต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในเหตุการณ์ ร.ศ.112 จนนำไปสู่การแบ่งดินแดนระหว่างสยาม – ฝรั่งเศส อันเป็นจุดเริ่มต้นนำไปสู่การเริ่มมีเส้นเขตแดนของรัฐไทยในรูปแบบการเขียนแผนที่เขตแดนบนกระดาษและการปักหลักเขตแดนตามแนวคิตรีฐสมัยใหม่นั้น มีจุดเริ่มต้นมาจากโจรสลัดที่เกิดขึ้นในช่วงต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งในช่วงเวลานั้นชนชั้นนำของรัฐไทยกำลังดำเนินนโยบายรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอันมีสาเหตุมาจากประเทศสยามในขณะนั้นมีระบบการปกครองที่หละหลวมและมีภัยคุกคามจากลัทธิตะวันตก ในช่วงนั้นชนชั้นนำของรัฐไทยเริ่มต้นทำสัญญากับอังกฤษเกี่ยวกับเรื่องการจัดตั้งสถานไวซิงกงสุลที่เชียงใหม่ อันเป็นก้าวแรกให้ชนชั้นนำของรัฐไทยได้โอกาสขยายพระราชอำนาจขึ้นไปควบคุมการปกครองเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และเมืองขึ้นของเมืองเหล่านั้น ในเวลาการขยายอำนาจของส่วนกลางกำลังดำเนินไปด้วยดีนั้น ได้มีกลุ่มคนจีนที่เรียกกันว่า “ฮ่อ” บุกรุกเข้ามาปล้นสะดมในเขตลาวตอนเหนือเมืองประเทศราชของสยามที่สยามกำลังพยายามดึงเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมให้อยู่ในอำนาจของส่วนกลาง ที่สำคัญยังเป็นดินแดนที่ฝรั่งเศสมีอาณานิคมอยู่ใกล้เคียงและพยายามจะขยายอิทธิพลเข้ามาครอบครองดินแดนที่พวกจีนฮ่อกำลังก่อปัญหาอีกด้วย จากปัญหาของจีนฮ่อที่ได้บุกรุกเข้ามาในดินแดนเมืองประเทศของสยาม รัชกาลที่ 5 จึงโปรดให้ส่งกองทัพไปปราบปรามอยู่หลายครั้งก็ยังไม่สามารถเอาชนะพวกโจรจีนฮ่อได้ เมื่อถึงราว พ.ศ. 2430 – 2431 ฝรั่งเศสจึงถือโอกาสจากเหตุการณ์ไม่สงบในช่วงเวลานี้เข้าแทรกแซงในดินแดนที่กำลังถูกรุกราน คือ ดินแดนในสิบสองจุไทย โดยการใช้ทั้งกำลังทหารและดำเนินงานทางการทูตเข้าแทรกแซง สุดท้ายก็สามารถขับไล่พวกโจรจีนฮ่อออกไปจากดินแดนที่ถูกรุกรานได้ ฝรั่งเศสจึงบังคับให้แม่ทัพไทยที่ยกไปยังดินแดนที่เกิดปัญหาลงนามในสัญญามอบสิทธิในการปกครองเหนือสิบสองจุไทยให้ฝรั่งเศสปกครอง หลังจากนั้นไทยกับฝรั่งเศสก็มีความกระทบกระทั่งกันเรื่องเขตแดนเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2436 ไทยก็ต้องยกดินลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสซึ่งมีสาเหตุมาจากปัญหาเรื่องเขตแดนและปัญหาปราบฮ่อในครั้งนั้น

⁵⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2509). หน้า 200.

ในงานศึกษาของ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ⁵⁸ เรื่อง วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112 ได้เขียนถึงดินแดนที่เป็นเมืองประเทศราชของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่กลายเป็นปัญหาและนำไปสู่เหตุการณ์ที่เรียกว่า วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ไว้ว่า ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดินแดนทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงทางตอนเหนือ ซึ่งได้แก่หลวงพระบาง สิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหก เมืองพวน ซึ่งอยู่ในฐานะเมืองประเทศราชของไทยนั้น ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2416 – 2426 ดินแดนลาวที่อยู่ตอนเหนือเหล่านี้ต่างได้รับความเดือดร้อนจากการรุกรานของพวกฮ่อ รัฐบาลจากกรุงเทพฯ จึงส่งกองทัพไปปราบปรามและจัดการปกครองหัวเมืองบางแห่งให้มีความรัดกุมมากขึ้น หลังจากนั้น เมื่อญวนตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ปัญหาเกี่ยวกับพรมแดนของดินแดนลาวตอนเหนือระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงเกิดขึ้น ฝรั่งเศสในฐานะผู้ครอบครองญวนได้อ้างสิทธิเหนือสิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวน โดยถือว่าหัวเมืองเหล่านี้เป็นของญวน แต่ตามข้อเท็จจริงแล้ว หัวเมืองเหล่านี้ต่างอยู่ภายใต้อิทธิพลของทั้งไทยและญวน ซึ่งลักษณะเช่นนี้ฝ่ายไทยเรียกว่า “เมืองสองฝ่ายฟ้า” ปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2430 – 2431 ฝรั่งเศสได้ส่งกำลังเข้ามาแทรกแซงในสิบสองจุไท โดยอ้างว่าเพื่อทำการปราบปรามพวกฮ่อ แต่ในความเป็นจริงฝรั่งเศสต้องการขยายอิทธิพลมาทางหลวงพระบางซึ่งขณะนั้นฝรั่งเศสยอมรับว่าเป็นเมืองประเทศราชของไทย ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสทวีความรุนแรงมากขึ้นเมื่อฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิเหนือดินแดนลาวตอนกลางและตอนใต้ อันได้แก่ เมืองพวน คำเกิด คำมวน จำปาศักดิ์ เชียงแตง ซึ่งไทยก็ปฏิเสธคำกล่าวอ้างดังกล่าว แต่ยินยอมให้ฝรั่งเศสทำการสำรวจเขตแดนไทยที่ติดต่อกับญวนตลอดเหนือจรดใต้ในปลายปี พ.ศ. 2432 ในช่วงที่ทั้งสองฝ่ายทำการสำรวจเขตแดนอยู่ นั้น ไทยกับฝรั่งเศสต่างก็กล่าวหาอีกฝ่ายว่าส่งกำลังทหารบุกเข้าไปในเขตแดนของตน อีกทั้งฝรั่งเศสกล่าวหาว่าทางการไทยจับกุมคนในบังคับฝรั่งเศสตลอดจนทำการข่มเหงชาวฝรั่งเศส ความขัดแย้งเริ่มรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ทางกรไทยจึงได้ส่งข้าหลวงใหญ่จากกรุงเทพฯ ไปประจำหัวเมืองชายแดนเพื่อทำหน้าที่ป้องกันดินแดนในพระราชอาณาเขตและแก้ปัญหาการกระทบกระทั่งระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ขณะเดียวกันไทยก็พยายามตกลงกับฝรั่งเศสเพื่อแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในเรื่องต่าง ๆ แต่ไม่สามารถตกลงกันได้เนื่องจากฝรั่งเศสเรียกร้องในสิ่งที่ทางการไทยไม่อาจปฏิบัติตามได้ สุดท้ายสถานการณ์ก็เข้าสู่ความรุนแรงขั้นสูงสุดเมื่อเกิดการสู้รบเกิดขึ้นบนดินแดนแม่น้ำโขงในต้นเดือน เมษายน พ.ศ. 2436 กองกำลังฝรั่งเศสสามารถขับไล่กองทัพไทยให้ถอยไปจากที่มั่นบาง

⁵⁸ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตกาล ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 225 – 227.

แห่งได้อย่างรวดเร็ว กองกำลังป้องกันชายแดนไม่สามารถป้องกันชายแดนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากขาดอาวุธที่ทันสมัยและขาดทหารที่มีความชำนาญในการรบ และในขณะที่มีการสู้รบทางชายแดน ฝรั่งเศสได้แจ้งมายังทางการไทยว่าจะส่งเรือรบ 2 ลำ มายังแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินชาวฝรั่งเศสและคนในบังคับกรณีที่น่าจะเกิดเหตุการณ์วุ่นวายในกรุงเทพฯ แต่สถานการณ์ในขณะนั้นไม่อำนวยให้ฝ่ายไทยยินยอมฝ่ายไทยจึงคัดค้านและหาทางยับยั้งมิให้เรือฝรั่งเศสล่วงล้ำสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามายังพระบรมมหาราชวังได้ แต่ไม่สามารถยับยั้งได้ เมื่อเหตุการณ์ได้เกิดขึ้นในตอนเย็นวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 โดยเรือรบฝรั่งเศส 2 ลำ ทำการยิงต่อสู้กับกองกำลังป้องกันของไทย ณ บริเวณป้อมพระจุลจอมเกล้าที่สมุทรปราการและสามารถตีฝ่าเข้ามาในกรุงเทพฯ ได้สำเร็จ หลังเกิดเหตุการณ์ที่ปากน้ำ ฝรั่งเศสได้ยื่นคำขาดให้ไทยปฏิบัติตามภายใน 48 ชั่วโมงและให้ไทยลงนามในสนธิสัญญาที่ฝ่ายฝรั่งเศสเป็นผู้ร่าง เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 สนธิสัญญาดังกล่าวมีผลบังคับให้ไทยต้องยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสและยินยอมให้ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีเป็นประกันจนกว่าไทยจะปฏิบัติตามสัญญาที่ระบุไว้ ซึ่งสัญญาฉบับนี้ได้ก่อปัญหาให้ไทยหลายประการ เช่น ปัญหาเขตแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่อยู่ตรงข้ามหลวงพระบาง ปัญหาคนอพยพ ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส ปัญหาเขตปลอดทหารระยะทาง 25 กิโลเมตร ฯลฯ ซึ่งเรื่องราวที่เกิดขึ้นหลังจากปี ร.ศ.112 เป็นเหตุการณ์ความขัดแย้งเรื่องดินแดนครั้งใหญ่ที่ไทยปะทะกับอาณานิคมฝรั่งเศสเพื่อแย่งชิงดินแดนคนชาติลาว

ในงานศึกษาของ มหาคำ จำปาแก้วมณี⁵⁹ เรื่อง ประวัติศาสตร์ลาว มีบางช่วงบางตอนที่เนื้อหาได้เขียนถึงประเทศลาวโดยเริ่มต้นจากการแบ่งออกเป็น 3 อาณาจักร และทั้ง 3 อาณาจักรได้ตกเป็นเมืองประเทศราชของไทยสมัยพระเจ้าตากสินมหาราชและสุดท้ายไทยต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งเป็นประเทศลาวในปัจจุบันให้กับฝรั่งเศสในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 อันเป็นการสิ้นสุดการมีอำนาจเหนือดินแดนลาวของไทยที่ได้เสียให้กับฝรั่งเศส ซึ่งเนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเล่มนี้ สามารถสรุปได้ดังนี้

การเริ่มต้นแบ่งแผ่นดินลาวล้านช้างออกเป็น 3 อาณาจักรนั้น เริ่มขึ้นจากเจ้าไชยวงศ์เจ้าโอรสของเจ้าชุมพู่ซึ่งเป็นพระเชษฐาของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชพระเจ้าแผ่นดินครองนครเวียงจันทน์ เจ้าชุมพู่ได้หนีภัยทางการเมืองไปอยู่เมืองเว้ ประเทศเวียดนามและให้กำเนิดพระโอรสนามว่า เจ้าไชยกุมาร แต่คนทั้งหลายมักเรียกว่า “เจ้าไชยวงศ์เว้” ซึ่งเรียกตามเมืองที่เกิด ในปี ค.ศ.

⁵⁹ มหาคำ จำปาแก้วมณี และคณะ, ประวัติศาสตร์ลาว แปลโดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (ขอนแก่น : ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2539), หน้า 69 - 99.

1698 (พ.ศ. 2241) พระองค์ได้เข้ายึดนครเวียงจันทน์ได้และขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า “สมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชที่ 2” เจ้ากิงกิสราชกับเจ้าอินทโรดม หลานพระเจ้าสุริยวงศาภักดิ์ ทางการเมืองจึงหลบหนีไปอยู่เมืองพง และเจ้ากิงกิสราชสามารถยึดนครหลวงพระบางมาปกครองได้ในปี ค.ศ.1706 (พ.ศ. 2249) เจ้าชายองค์เว้และเจ้ากิงกิสราชจึงได้เจรจาแบ่งแผ่นดินกันปกครองคนละส่วนจากนั้นในปี ค.ศ. 1714 (พ.ศ. 2257) เจ้าสร้อยศรีสมุทรหลานของพระเจ้าสุริยวงศาภักดิ์ได้แยกตัวไปก่อตั้งอาณาจักรอิสระของตนชื่อว่า “นครจำปาศักดิ์” ตั้งแต่นั้นมา ดินแดนอาณาจักรลาวล้านช้างจึงได้แตกออกเป็น 3 อาณาจักรคือ อาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ มีพระไชยเชษฐาธิราชที่ 2 หรือพระเจ้าไชยองค์เว้ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน อาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง มีเจ้ากิงกิสราชเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และอาณาจักรล้านช้างนครจำปาศักดิ์ มีเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร เป็นพระเจ้าแผ่นดิน หลังจากนั้นแต่ละอาณาจักรต่างก็มีพระเจ้าแผ่นดินของตนสืบต่อมาจนถึงปี ค.ศ. 1770 (พ.ศ. 2313) พระเจ้าสิริบุญสารแห่งเวียงจันทน์ทรงทราบว่า พระเจ้าตากสินทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงธนบุรีของไทยและมีความเข้มแข็งกล้าหาญจนสามารถขับไล่พม่าออกจากดินแดนไทยได้จึงทรงแต่งราชทูตไปผูกสัมพันธ์ไมตรีกับพระเจ้าตากสินเมื่อพระเจ้าตากสินทรงได้รับพระราชสาส์นแล้วก็ทรงแต่งทูตมาเจริญพระราชไมตรีตอบจนกระทั่งในปี ค.ศ. 1774 (พ.ศ. 2317) ทางฝ่ายพม่าได้มีหนังสือฉบับมาถึงพระเจ้าสิริบุญสารเพื่อให้ช่วยตีไทย พระเจ้าสิริบุญสารทรงไม่ปฏิเสธแต่ก็ไม่ได้ปฏิบัติตามเป็นแต่เพียงทำอุบายให้พม่ากลับไปก่อน ความลัษระหว่างเวียงจันทน์กับพม่าล่วงรู้ไปถึงพระเจ้าตากสิน พระเจ้าตากสินจึงมีพระราชสาส์นมาต่อว่าพระเจ้าสิริบุญสารอย่างรุนแรงโดยมีใจความว่าทางเวียงจันทน์ไม่มีความจริงใจ ตั้งแต่นั้นมาการติดต่อระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์จึงขาดหายไป ซึ่งประเด็นนี้เป็นมูลเหตุสำคัญที่เป็นสาเหตุให้กองทัพไทยยกทัพมาตีเวียงจันทน์โดยยกทัพไปทางดินแดนเขมรในปี ค.ศ. 1778 (พ.ศ. 2321) และสามารถยึดนครจำปาศักดิ์ได้จากนั้นจึงเคลื่อนทัพเข้าล้อมเวียงจันทน์ไว้ในปี ค.ศ. 1779 (พ.ศ. 2322) ฝ่ายเจ้าสุริยวงศาแห่งนครหลวงพระบางได้ทราบข่าวว่าไทยยกทัพเข้าตีเวียงจันทน์ จึงยกทัพจากหลวงพระบางลงมาตีขนาบทางด้านเหนือทำให้สุดท้ายเวียงจันทน์ต้องพ่ายแพ้แก่ไทยและสามารถยึดเวียงจันทน์ได้ในเดือน 10 ปีกุน ตรงกับปี ค.ศ. 1779 (พ.ศ. 2322) จากนั้นได้เข้าเก็บกวาดเอาพระราชทรัพย์ทั้งหลายของเวียงจันทน์พร้อม “พระแก้วมรกต” และ “พระบาง” กลับสู่กรุงธนบุรี พร้อมทั้งบังคับให้เจ้าสุริยวงศา แห่งนครหลวงพระบางยอมอ่อนน้อมต่อไทยด้วย จึงเป็นอันว่า อาณาจักรลาวล้านช้าง ที่แตกเป็น 3 อาณาจักร ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยพร้อมกันอย่างสมบูรณ์ใน ปี ค.ศ. 1779 (พ.ศ. 2322) จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ของไทย ได้เกิดศึกฮ่อขึ้นในดินแดนลาวและหลังจากศึกฮ่อสงบลงไทยจึงได้แบ่งหัวเมืองลาวที่เป็นเมืองขึ้นของ

ไทยออกเป็น 4 มณฑล สาเหตุที่ต้องแบ่งออกเป็นมณฑลก็เพื่อให้ง่ายต่อการควบคุมหัวเมืองลาว ได้อย่างใกล้ชิดด้วยเวลานั้นฝรั่งเศสได้ญวนใต้ (โกเซงซิน) ญวนเหนือ (แกวเหนือ) เป็นเมืองขึ้นแล้ว ส่วนอาณาหรือญวนกลางยังเป็นรัฐในอารักขาพร้อมกับเขมรที่เป็นหัวเมืองขึ้นของไทยก็ยอมอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศสเช่นกัน อีกด้านของไทยอังกฤษก็ได้พม่าเป็นเมืองขึ้นอย่างสมบูรณ์ โดยได้เมื่อ ค.ศ.1885 (พ.ศ. 2428) ทางใต้ของไทยตรงแหลมมลายูก็ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ นอกจากนี้ อังกฤษยังยึดเอาเมืองขึ้นบางเมืองของไทยเข้าเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษอีกด้วย ไทยจึงกลัวอังกฤษ และฝรั่งเศสจะยึดหัวเมืองลาวของไทย ไทยจึงได้แบ่งหัวเมืองลาวออกเป็น 4 มณฑล เพื่อให้ง่ายต่อการปกครอง โดยหัวเมืองลาวทั้ง 4 มณฑลที่ได้จัดแบ่งเมื่อปี ค.ศ.1890 (พ.ศ. 2433) ประกอบไปด้วย หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ และ หัวเมืองลาวฝ่ายกลาง ต่อมาไม่นาน เวียดนามทั้งประเทศและเขมรต่างก็ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจึงอ้างต่อไทยว่า หัวเมืองลาวเป็นเมืองขึ้นของญวนและเขมรมาก่อนและฝรั่งเศสขอสิทธิต่อจากญวนและเขมร แต่ไทยไม่ยอมจนเกิดการปะทะกันในปี ค.ศ.1893 (พ.ศ.2436) ระหว่างกองทหารไทยและฝรั่งเศส จนเกิดกรณีพิพาทกันขึ้น ฝรั่งเศสได้เอาเรือรบบุกแล่นเข้าไปในแม่น้ำเจ้าพระยาที่กรุงเทพฯ และได้ยื่นคำขาดให้ไทยยอมรับอำนาจของฝรั่งเศสเหนือดินแดนหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ซึ่งก็คือประเทศลาวในปัจจุบันรวมทั้งเกาะต่าง ๆ ในแม่น้ำนี้ด้วย อีกทั้งยังบังคับให้ไทยชดใช้ค่าเสียหายที่กองทหารไทยได้ทำต่อกองทหารฝรั่งเศสและคนในบังคับฝรั่งเศส เมื่อไทยไม่สามารถต่อรองได้ ไทยจึงต้องยอมยกหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและเกาะต่าง ๆ ในแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสตามหนังสือสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่ได้ลงนามกันที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม ปี ค.ศ.1893 (พ.ศ. 2436) นอกจากนี้ไทยยังต้องเสียเงินเพื่อเป็นค่าเสียหายให้กับฝรั่งเศสเป็นจำนวนเงิน 2 ล้านฟรังก์ (ประมาณ 10 ล้านบาท) และเงินเหี้ยมบาตอีก 3 ล้านบาทในสมัยนั้น แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ไทยจะเสียหัวเมืองที่อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส แต่ไทยก็ไม่ได้เสียหัวเมืองลาวทั้งหมดเนื่องจากหัวเมืองลาวส่วนใหญ่ก็ยังคงอยู่ในเขตแดนไทย ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่สุดที่ทำให้ประเทศไทยมีสภาพอย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ในงานศึกษาของ สุวิทย์ พักขาว⁶⁰ เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126 (ค.ศ. 1893 - 1907) ได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ในประเด็นปัญหาด้านความขัดแย้งระหว่างไทยและฝรั่งเศส ในช่วงที่เกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112 จนทำให้ไทยสูญเสียอำนาจควบคุมเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและจบลงที่การตกลงทำสนธิสัญญาและอนุสัญญาลงวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 (พ.ศ. 2436) ซึ่งเป็นสัญญาที่ไทยตกลงยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส โดยเหตุการณ์นี้เริ่มต้นขึ้นเมื่อฝรั่งเศสได้สืบสองจุทมาอยู่ในความครอบครอง จากนั้นจึงขยายอำนาจเข้ามาในบริเวณดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยใช้วิธีการส่งคนมาทำการสำรวจพื้นที่ในดินแดนตลอดแนวแม่น้ำโขงและเกลี้ยกล่อมผู้คนให้เข้ากับฝรั่งเศส จนสุดท้ายฝรั่งเศสก็เข้าอ้างสิทธิ์เป็นเจ้าของดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงโดยอ้างว่าดินแดนนี้เคยเป็นของญวนมาก่อนและจะสืบสิทธิ์ต่อจากญวน ฝ่ายไทยจึงโต้แย้งโดยให้ฝรั่งเศสหาหลักฐานมายืนยันแต่ฝรั่งเศสก็ยังยืนยันจะเอาดินแดนนี้ให้ได้ ไทยจึงเสนอให้ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตั้งแต่เมืองคำเกิด เมืองคำมวนลงมาจนถึงเมืองสตั้งตรง ที่มีความกว้าง 50 ก.ม. ยาว 650 ก.ม. เป็นเขตปลอดทหาร และถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นให้อนุญาตตุลาการตัดสิน แต่ฝรั่งเศสก็ยังยืนยันความต้องการเดิมและได้ส่งกองกำลังเข้าตีด้านของไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง 3 จุด และรบกั้นประมาณ 3 เดือน ฝรั่งเศสจึงเปลี่ยนนโยบายมาใช้ “นโยบายแบบเรือปืน” จึงเกิดการปะทะกันระหว่างเรือรบฝรั่งเศสกับแนวป้องกันของไทยที่ปากน้ำ สุดท้ายฝรั่งเศสได้ประกาศปิดอ่าวไทย ไทยจึงต้องยอมหยุดการรบกับฝรั่งเศส และตกลงทำสนธิสัญญาและอนุสัญญา เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 (พ.ศ.2436) โดยลงนามที่กรุงเทพฯ ซึ่งผลของสนธิสัญญาและอนุสัญญาฉบับนี้ ทำให้ไทยต้องเสียอำนาจการครอบครองเหนือดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงหรือพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศลาวในปัจจุบันให้กับฝรั่งเศส โดยเหตุการณ์นี้เป็นที่รู้จักในชื่อ วิกฤตการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สร้างความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญต่อประเทศไทยเป็นอย่างมาก

⁶⁰ สุวิทย์ พักขาว, “ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ.112 ถึง ร.ศ. 126 (ค.ศ. 1893 - 1907)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518). หน้า 304.

ในงานศึกษาของ ธวัชชัย ไพไหล⁶¹ เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอาณาจักรหลวงพระบาง เวียงจันทร์และจำปาศักดิ์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2325 - 2446) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยและอาณาจักรลาวล้านช้าง ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 5 พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวจะอยู่ในลักษณะที่ไทยอยู่ในฐานะเจ้าประเทศราชและลาวทั้ง 3 อาณาจักรอยู่ในฐานะเมืองประเทศราช มีหน้าที่ส่งเครื่องบรรณาการให้กับไทย ในความสัมพันธ์ระหว่างไทย - ลาว ช่วงรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 5 ถือได้ว่าไทยสามารถเข้าไปมีอิทธิพลต่ออาณาจักรลาวอย่างเต็มที่โดยมีอำนาจในการแต่งตั้งพระมหากษัตริย์ของลาวทั้ง 3 อาณาจักร แต่ในด้านการปกครองภายในไทยจะให้อิสระกับอาณาจักรเหล่านี้ในการจัดการปกครองตนเอง ส่วนวิธีการป้องกันการแข็งเมืองและดำรงไว้ซึ่งความจงรักภักดี ที่อาณาจักรลาวมีต่อไทยโดยการนำพระราชโอรสหรือพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ลาวของแต่ละอาณาจักรมาชุบเลี้ยงที่กรุงเทพฯ เพื่อเป็นองค์ประกัน โดยใช้วิธีอ้างว่านำมาเลี้ยงดูเพื่อฝึกขนบธรรมเนียมประเพณีเพื่อจะเป็นพระมหากษัตริย์สืบต่อไป จวบจนกระทั่งเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งอาณาจักรเวียงจันทร์ ที่ต้องการปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระขึ้นในปี พ.ศ. 2369 – 2371 ตรงกับรัชสมัยรัชกาลที่ 3 ของไทย เหตุการณ์ครั้งนั้นไทยสามารถเอาชนะเจ้าอนุวงศ์จากเวียงจันทร์และจับตัวมาคุมขังไว้ที่กรุงเทพฯ และเสียชีวิตลงในเวลาต่อมา ส่วนอาณาจักรเวียงจันทร์ได้โปรดให้โอนไปขึ้นกับเมืองหนองคายเพื่อเป็นการตัดกำลัง ส่วนหลาย ๆ เมืองที่ขึ้นกับอาณาจักรนครจำปาศักดิ์โปรดให้แยกไปขึ้นกับเมืองนครราชสีมาบ้าง ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ บ้าง เพื่อตัดทอนทอนกำลังและอำนาจ ด้านอาณาจักรหลวงพระบางยังคงไว้เหมือนเดิมเพราะถือว่ายังสวามิภักดิ์ต่อไทยอยู่โดยเห็นได้จากการยกทัพมาช่วยไทยช่วงเจ้าอนุวงศ์ก่อการกบฏ นอกจากนี้ นอกจากไทยจะมีอำนาจปกครองอาณาจักรลาวทั้งหมดแล้ว เวียดนามก็มีอิทธิพลต่ออาณาจักรลาวด้วยการเข้าครอบครองอาณาจักรลาวพร้อม ๆ กับไทย แต่เรื่องนี้ก็ไม่ใช่ปัญหาตราบไต่ที่ลาวยังสวามิภักดิ์กับทั้ง 2 อาณาจักร ก็สามารถปกครองร่วมกันได้ จนกระทั่งเวียดนามตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ของไทย ปัญหาจึงได้เริ่มเกิดขึ้นเมื่อฝรั่งเศสอาศัยจุดอ่อนตรงเขตแดนไทยเวียดนาม ที่ทั้ง 2 ฝ่ายยังไม่ได้มีการปักปันเขตหรือจัดทำแผนที่อย่างชัดเจนโดยเฉพาะหัวเมืองที่เป็นดินแดนลาวที่อยู่ติดเวียดนามที่ต้องส่งเครื่องบรรณาการให้กับไทยและเวียดนาม ฝรั่งเศสจึงอาศัยจุดบกพร่องที่ไทยไม่ได้จัดการ

⁶¹ ธวัชชัย ไพไหล, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอาณาจักรหลวงพระบาง เวียงจันทร์และจำปาศักดิ์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2325 - 2446)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2534). หน้า 96 – 103.

ปกครองอาณาจักรลาวทั้ง 3 อาณาจักรอย่างกระชับและรัดกุม โดยเห็นได้จากไทยจะให้อำนาจอาณาจักรหลวงพระบาง ปกครองดูแลหัวเมืองเล็กอย่าง สิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหก และหัวเมืองพวน แต่อาณาจักรหลวงพระบางไม่มีความเข้มแข็งพอ จึงทำให้พวกฮ่อเข้าโจมตีได้ง่าย เมื่อปี พ.ศ. 2429 ฝรั่งเศสจึงใช้เหตุการณ์นี้เป็นข้ออ้างในการส่งทหารเข้าปราบฮ่อร่วมกับไทยเมื่อปี พ.ศ. 2431 นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังใช้วิธีการอื่นเพื่อให้ได้ลาวเข้าไปอยู่ในความครอบครอง เช่น วิธีทางการทูตเกลี้ยกล่อมชาวพื้นเมืองให้เอาใจออกห่างไทย แจกสิ่งของชาวพื้นเมืองเพื่อให้ไปเข้ากับฝรั่งเศส ฯลฯ วิธีการเหล่านี้ก็ยังไม่ได้ผลเท่าที่ควร ฝรั่งเศสจึงหันมาใช้วิธีการรุนแรงบีบบังคับด้วยการส่งเรือรบมาปิดปากอ่าวไทยเพื่อข่มขู่ไทย จนเกิดการปะทะและต่อสู้กันที่ป่าอมพระจุลจอมเกล้า สมุทรปราการ สุดท้ายไทยต้องยอมแพ้ต่อฝรั่งเศสและยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. 2436 และในปี พ.ศ. 2445 ฝรั่งเศสได้ใช้วิธีการรุนแรงเพื่อบีบบังคับเอาดินแดนลาวที่เป็นเมืองขึ้นของไทยตรงส่วนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบาง และจำปาศักดิ์เพื่อแลกกับการที่ฝรั่งเศสยอมถอนทหารออกจากจันทบุรี ซึ่งปี พ.ศ. 2446 นับเป็นครั้งสุดท้ายที่ไทยเสียดินแดนลาวให้กับฝรั่งเศสและถือเป็นการสิ้นสุดความสัมพันธ์ระหว่างไทยและอาณาจักรลาวทั้ง 3 อาณาจักรในฐานะการมีอำนาจครองครองดินแดนลาวของไทย

ในงานศึกษาของ อริญชัย วรรณชาติ⁶² เรื่อง ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433 – 2475 ได้ศึกษาถึงความรู้ของชนชั้นนำสยามที่มีต่อหัวเมืองอีสาน ซึ่งเป็นหัวเมืองลาวที่เป็นเมืองประเทศราชของสยามในช่วงที่ลัทธิล่าอาณานิคมกำลังคืบคลานเข้ามาจนกระทั่งสิ้นสุดระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยจากการศึกษา พบว่า ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยามที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2433 – 2475 ซึ่งเป็นช่วงความรู้เรื่องอีสานกำลังถูกเผยแพร่และแลกเปลี่ยนกันในหมู่ชนชั้นนำสยามอย่างแพร่หลายนั้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงการใช้วิธีการคิด และกรอบความรู้แบบตะวันตกเข้ามาอธิบายเพื่อสร้างความรู้ใหม่เกี่ยวกับพื้นที่ในอีสานอันเป็นการแสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการบริหารงานของชนชั้นนำสยามที่มีความสัมพันธ์กับรูปแบบการปกครองของรัฐสยามใหม่ที่ส่งผลมาจากการเข้ามาของอาณานิคมตะวันตก และถึงแม้ว่าในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2433 ชนชั้นนำสยามจะพอมีความรู้เรื่องของอีสานอยู่บ้าง แต่ความพยายามของชนชั้นนำสยามที่จะพยายามสร้างความรู้เรื่องอีสานในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่มี ความเข้มข้นเหมือนการสร้างความรู้เรื่องอีสานที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2433 – 2475 ซึ่งเป็น

⁶² อริญชัย วรรณชาติ, “ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433 - 2475” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), หน้า 49 – 51.

ช่วงของการให้ความสำคัญในเรื่องรัฐสมัยใหม่ที่ศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่มีการรวมอำนาจทุกส่วนมารวมไว้ที่มือพระมหากษัตริย์แต่เพียงอำนาจเดียว เพื่อป้องกันภัยคุกคามและง่ายต่อการปกครอง ชนชั้นนำสยามจึงเริ่มให้ความสำคัญและรับรู้ถึงดินแดนเมืองประเทศราชบริเวณหัวเมืองทางอีสานมากขึ้น

ในงานศึกษาของ พิชิต พิทักษ์⁶³ เรื่อง “ท้องถื่น” ในการรับรู้ของชนชั้นนำไทยช่วงสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 งานวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาการรับรู้ของชนชั้นนำไทยที่มีต่อ “ท้องถื่น” ต่าง ๆ เช่น “หัวเมืองลาวภาคอีสาน” “ล้านนา” “และหัวเมืองมลายู” ในช่วงสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2411-2453 รวมทั้งศึกษาปัจจัยและกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ตลอดจนการดำเนินการปฏิรูปการปกครอง “ท้องถื่น” ของชนชั้นนำไทยด้วย ซึ่งการศึกษาพบว่า ในรัฐแบบจารีตไทยที่เรียกว่า “รัฐจักรวรรดิ” การรับรู้ของชนชั้นนำไทยยอมรับ “ความเป็นอิสระ” ของ “ท้องถื่น” ต่าง ๆ เช่น “หัวเมืองลาวภาคอีสาน” “ล้านนา” และ “หัวเมืองมลายู” ที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างศูนย์กลางกับ “ท้องถื่น” เหล่านี้เป็นแบบหลวม ๆ แต่ในช่วงสมัยปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 พ.ศ.2411-2453 ชนชั้นนำไทยไม่สามารถยอมรับอำนาจการปกครองของรัฐแบบจารีตได้ โดยเห็นว่า “ความล่าช้า” “ความเกียจคร้าน” “การไร้การศึกษา” “ความไร้ระเบียบวินัยและกฎหมายอันนำไปสู่ปัญหาอาชญากรรม” “การไร้ประสิทธิภาพในการจัดการกับภาษี” ฯลฯ เป็น “ข้ออ่อนด้อย” และเป็น “ปัญหา” ของ “ท้องถื่น” เหล่านี้ จึงนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ของชนชั้นนำและนำไปสู่การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.2435 ส่งผลให้ “ท้องถื่น” ที่มี “ความเป็นอิสระ” ของรัฐแบบจารีตเปลี่ยนมาเป็น “ท้องถื่น” ที่มีความสัมพันธ์ในลักษณะขึ้นต่อศูนย์กลางอำนาจกรุงเทพฯ อย่างเข้มข้นในความหมายของรัฐแบบใหม่

⁶³ พิชิต พิทักษ์, “ท้องถื่นในการรับรู้ของชนชั้นนำไทยช่วงสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540). หน้า 50 – 52.

ในงานศึกษาของ จุฑารัตน์ วิณิชสกุลไทย⁶⁴ เรื่อง บทบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการกับการปฏิรูปการเงินการคลังของสยามในบริบทโลกาภิวัตน์ ได้อ้างถึงงานเขียนของกุดลดา เกษบุญชู – มีดี เรื่อง The Rise and Decline of Thai Absolutism อันเป็นการนำเสนอถึงการเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่ของสยามภายใต้บริบทของการที่สยามเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับระบบเศรษฐกิจโลก รวมทั้งการนำเสนอถึงความขัดแย้งทางการเมืองของกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอันมีฐานมาจากผลประโยชน์ที่แตกต่างกันภายใต้การพยายามดึงอำนาจกลับไปสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งชี้ให้เห็นว่าในการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ ในที่สุดแล้วกระบวนการดังกล่าวก็ได้ถูกบั่นทอนลงด้วยตัวของมันเองจนในที่สุดระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ได้เสื่อมสลายลง ซึ่งงานวิจัยเรื่องนี้สัมพันธ์กับงานของ ไชยันต์ รัชชกุล เรื่อง The Rise and Fall of the Thai Absolute Monarchy ซึ่งเป็นการนำเสนอถึงการเปลี่ยนแปลงของสยามภายใต้สนธิสัญญาเบาว์ริงที่ทำให้สยามเปลี่ยนจากรัฐศักดินา มาเป็นรัฐทุนนิยมชายขอบและอธิบายถึงการเกิดและล่มสลายของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จากการปฏิวัติในปี ค.ศ. 1932 (พ.ศ. 2475) ซึ่งทำให้เกิดลัทธิชาตินิยมขึ้นหลังจากการปฏิวัติในครั้งนั้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁶⁴ จุฑารัตน์ วิณิชสกุลไทย, “บทบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการกับการปฏิรูปการเงินการคลังของสยามในบริบทโลกาภิวัตน์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548). หน้า 5 – 6.

บทที่ 3

พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนก่อนและหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112

3.1 พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112

ก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ประเทศไทยมีพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนในรูปแบบ ดังต่อไปนี้

3.1.1 เขตแดนของรัฐไทยกับรัฐข้างเคียงก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112

รัฐไทยก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112 อาณาเขตของรัฐไทยไม่มีความชัดเจนแน่นอนและไม่สามารถกำหนดตายตัวได้ เนื่องจากระบบการปกครองและการล่าเมืองขึ้นของดินแดนในเอเชียอาคเนย์ภาคพื้นดินในอดีตต่างจากตะวันตก กล่าวคือ การปกครองและการมีอำนาจเหนือดินแดนที่ไม่ใช่ดินแดนที่เป็นคนเชื้อชาติเดียวกับตนแต่ใช้กำลังเข้ายึดครองชนชาติอื่นนั้น ดินแดนที่ถูกครอบครองมักจะมีรัฐอื่นครอบครองร่วมด้วยเสมอเนื่องจากรัฐที่มีอำนาจมากกว่าจะให้ความสนใจเฉพาะเรื่องการเมืองอำนาจบารมีและเครื่องบรรณาการที่จะได้รับจากความจงรักภักดีของหัวเมืองประเทศราชที่รัฐใหญ่สามารถใช้กำลังยึดครองมาได้ เรื่องเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอนจึงไม่ใช่สาระสำคัญต่อระบบการจัดการปกครองรูปแบบนี้ ซึ่งต่างจากตะวันตกที่เป็นระบบการปกครองตามแนวรัฐสมัยใหม่ที่ดินแดนในแต่ละพื้นที่ต้องมีความชัดเจนและมีเพียงรัฐเดียวเท่านั้นที่มีสิทธิครอบครองเป็นเจ้าของดินแดนนั้นแต่เพียงรัฐเดียว ซึ่งสิ่งสำคัญของรัฐสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกคือ อำนาจในการบริหาร (Administrative power) ด้วยการบริหารผ่านองค์การที่เป็นทางการคือระบบราชการ (bureaucracy) ซึ่งระบบราชการจะเป็นระบบที่เชื่อมต่อศูนย์กลางอำนาจของรัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะพระมหากษัตริย์จะสามารถดึงอำนาจที่อยู่กระจัดกระจายทั่วดินแดนที่พระมหากษัตริย์มองว่าเป็นดินแดนภายใต้พระราชอาณาเขตของพระองค์ให้มารวมอยู่ที่จุดเดียวคือในมือพระมหากษัตริย์เพียงผู้เดียว จากนั้นแต่งตั้งหน่วยงานทางการบริหารขึ้น โดยมีกระทรวง ทบวง กรม สังกัดในพื้นที่โดยรอบอาณาจักร แล้วมอบหมายให้ข้าราชการซึ่งเป็นตัวแทนออกไปดูแลหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางทางอำนาจ เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยตามพื้นที่ สร้างระบบการจัดเก็บภาษี ให้การศึกษาแก่ประชากรภายในพื้นที่ และรักษาอำนาจแทนองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งระบบราชการถือได้ว่าเป็นหนึ่งเดียวกับอำนาจศูนย์กลาง⁶⁵ ซึ่งต่างจากรัฐก่อนสมัยใหม่อย่างสิ้นเชิง

⁶⁵ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (เชียงใหม่ : ตรีสินธุ์ (ซิลค์เวอร์มิบิลส์), 2542),

ด้วยเหตุผลและความแตกต่างระหว่างรัฐก่อนสมัยและรัฐสมัยใหม่ที่เห็นได้อย่างชัดเจน จึงทำให้อาณาเขตของรัฐไทยกับรัฐข้างเคียงก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 ไม่มีคำว่า “เขตแดน” มาเป็นตัวกำหนด “อาณาเขต” เพราะไม่ว่าจะเป็นอาณาเขต หรือ เส้นเขตแดน ก็ไม่ใช่เรื่องสำคัญ สำหรับรัฐก่อนสมัยใหม่หรือรัฐจารีตแบบโบราณ สิ่งสำคัญของรัฐก่อนสมัยใหม่คือ เครื่องบรรณาการที่จะได้รับจากหัวเมืองประเทศราชทั้งหลาย อันจะเป็นการแสดงถึงความสวามิภักดิ์ที่รัฐเล็กมีต่อรัฐใหญ่เพื่อเชิดชูพระเกียรติยศและแสดงถึงแสนยานุภาพและความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์เท่านั้น สิ่งสำคัญที่สร้างความยิ่งใหญ่ให้กับพระมหากษัตริย์คือการมีเมืองขึ้นเป็นจำนวนมากนั่นเอง หากใช้ดินแดนที่เป็นพื้นที่ไม่ อาณาเขตของรัฐไทยก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 จึงยังไม่ชัดเจน และเนื่องจากดินแดนเหล่านี้อยู่ไกลจากการดูแลจากศูนย์อำนาจใหญ่อย่างทั่วถึงจึงทำให้ดินแดนปลายพระราชอาณาเขตสยามมักขึ้นกับเจ้าหลายฝ่ายในเวลาเดียวกัน

ในส่วนแนวพรมแดนของรัฐไทยกับรัฐข้างเคียงก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 แนวพรมแดนระหว่างรัฐไทยกับพม่าและมลายูที่เป็นดินแดนในอาณานิคมของอังกฤษทางฝั่งตะวันตกและทางใต้ดูจะมีความชัดเจนมากกว่าด้านอื่น ๆ เนื่องจากมีการกำหนดพื้นที่ในการครอบครองของแต่ละฝ่ายอย่างชัดเจน โดยมีการกำหนดแนวพรมแดนทางทิศตะวันตกด้านพม่าด้วยการใช้แนวภูเขาซึ่งเป็นสันปันน้ำระหว่างลุ่มแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นตัวกำหนดแนวพรมแดนส่วนทางใต้มีแนวกันระหว่างรัฐที่เป็นประเทศราชของรัฐไทย คือ เคดะห์ (ไทรบุรี) ตรังกานุ กลังตันกับรัฐเปรักและปาหังของมลายูเป็นตัวกำหนดพื้นที่ในการครอบครองของแต่ละฝ่าย⁶⁶ ส่วนพรมแดนสยามด้านอื่น ๆ ล้วนมีอาณาจักรหลายอาณาจักรเป็นเจ้าของร่วม ชายแดนของรัฐเหล่านี้จึงเกิดความทับซ้อนกันอยู่แต่ประเด็นนี้ไม่ใช่ปัญหาหากไม่ได้ถูกใช้เป็นเส้นทางเดินทัพของศัตรู อำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนที่ไม่ชัดเจนและซ้อนทับกันอยู่จึงถือเป็นเรื่องปกติและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย ดังนั้น รัฐไทยจึงไม่ใช่เพียงไม่มีเส้นเขตแดนเป็นตัวกำหนดอาณาเขตของรัฐแต่รัฐไทยยังถูกล้อมรอบด้วยชายแดน “ร่วม” คือชายแดนร่วมที่ใช้ร่วมกับรัฐอื่นร่วมด้วย⁶⁷ ด้วยเหตุนี้ เขตแดนของรัฐไทยกับรัฐข้างเคียงก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 จึงเริ่มจะมีความชัดเจนเฉพาะฝั่งตะวันตกที่ติดกับอาณานิคมอังกฤษ (พม่าและมลายู) ส่วนด้านที่ติดกับอาณานิคมฝรั่งเศส (ลาวและกัมพูชา) ยังคงเป็นปัญหาในด้านความคลุมเครือในเชิงพื้นที่จนนำไปสู่เหตุการณ์ ร.ศ. 112 ในเวลาต่อมา

⁶⁶ เตช บุณนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 – 2458 (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 4.

⁶⁷ ธงชัย วินิจจะกุล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556), หน้า 168.

3.1.2 การกำหนดเขตแดนระหว่างรัฐไทยกับรัฐข้างเคียงและการจัดทำแผนที่

ก่อนเหตุการณ์ร.ศ.112

การกำหนดเขตแดนระหว่างรัฐไทยกับรัฐข้างเคียงและการจัดทำแผนที่ก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 ได้มีการกำหนดในช่วงเวลาที่มีความสำคัญ ดังนี้

1. **สนธิสัญญาเบอร์นี (สมัยรัชกาลที่ 3)** เป็นสนธิสัญญาครั้งแรกที่รัฐไทยเจรจาทำความตกลงกับรัฐข้างเคียงระหว่างรัฐไทยกับดินแดนในเขตพม่าตอนใต้และมลายูที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ สนธิสัญญาเบอร์นีระหว่างรัฐไทยกับพม่าและมาเลเซียในความครอบครองของอังกฤษ ถือได้ว่าเป็นเอกสารครั้งแรกที่เริ่มต้นการกำหนด “พรมแดน” ระหว่างสยามกับชาติตะวันตก ซึ่งจะนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ในการกำหนด “เขตแดน” ตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ที่สยามจะถูกขนานไปด้วยเจ้าอาณานิคมอังกฤษทางด้านทิศตะวันตก (พม่า) และทิศใต้ (มลายู) และเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสทางด้านตะวันออก (ลาวและกัมพูชา) ซึ่งในการเจรจาครั้งนั้นอังกฤษได้ส่งตัวแทนชื่อ ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) เข้ามาเป็นตัวแทนในการเจรจาและจัดทำสนธิสัญญา สนธิสัญญาฉบับนี้จึงมีชื่อเรียกว่า “สนธิสัญญาเบอร์นี” ในปี พ.ศ. 2368 – 2369 หนังสือสัญญาฉบับนี้ นับได้ว่าเป็นหนังสือสัญญาฉบับแรกของรัฐไทยที่เริ่มต้นกล่าวถึง “เขตแดน” ตามแนวความคิดแบบสมัยใหม่ที่มาพร้อมกับลัทธิอาณานิคมของชาติตะวันตกรวมทั้งวิทยาการแผนที่ใหม่ของการทำ “แผนที่” นอกจากนี้หนังสือสัญญาฉบับเบอร์นี ยังถือได้ว่าเป็นการปูแนวทางที่จะทำให้มีหนังสือสัญญาฉบับอื่น ๆ ระหว่างรัฐไทยกับอังกฤษ อันจะทำให้แผนที่ทางภูมิศาสตร์สมัยใหม่ของรัฐไทยมีรูปร่างเหมือน “ขวาน” อย่างปัจจุบัน เนื่องจากดินแดนทางทิศตะวันตกและทิศเหนือของรัฐไทยและดินแดนพม่าตอนล่าง กลาง เหนือ ตลอดจนรัฐฉานรวมทั้งดินแดนทางทิศใต้ในอดีตรัฐมลายูเดิมต้องตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษส่งผลให้การทำแผนที่และกำหนดเส้นเขตแดนเริ่มขึ้นตั้งแต่นั้นมาจนมาถึงปัจจุบัน ซึ่งกรณีของดินแดนด้านทิศตะวันตกเริ่มต้นจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (British East India Company) ได้ทำสงครามใหญ่กับพระมหากษัตริย์พม่าและได้รับชัยชนะจนสามารถยึดได้ดินแดนพม่าตอนล่างแถบมะละแหม่ง ทวาย มะริด ตะนาวศรี ทำให้มีพรมแดนติดกับรัฐไทย บริษัทฯ จึงได้ส่งเฮนรี เบอร์นี เข้ามาเจรจาทำสัญญาฉบับแรกกับรัฐไทยเพื่อเป็นการสร้างสัมพันธไมตรีในด้านการเมืองและผลประโยชน์ในทางการค้าของอังกฤษที่กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งในพม่าและแหลมมลายู ถึงแม้ว่าสัญญาฉบับนี้ จะมิได้ไปไกลถึงเรื่องการปักปันเขตแดนระหว่างรัฐไทยกับพม่าของอังกฤษให้เป็นที่แน่นอน แต่ก็ได้ระบุแบ่งพื้นที่กันอย่างชัดเจนว่า เมืองใดเป็นเมืองขึ้นของรัฐใด เช่น เมืองขึ้นของอังกฤษประกอบด้วยเมือง มฤท (มะริด) ทวาย ตะนาว (ตะนาวศรี) ในพม่าตอนล่าง รวมทั้งป็นัง (เกาะ

หมาก) มลากา (มะละกา) สิงหะโปรา (สิงคโปร์) ในมลายู ส่วนเมืองขึ้นของรัฐไทยทางภาคใต้ ประกอบไปด้วยเมือง นคร (นครศรีธรรมราช) พัทลุง สงขลา (ปัต) ตานี ถลาง ไทร (เคดะห์) ตรัง กระบี่ และกัณฑ์ตัน ในหนังสือสัญญา มีทั้งหมด 14 ข้อ ใจความสำคัญส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของการสร้างความสัมพันธ์ทางการเมืองและการค้ากับการกำหนดดินแดนภายใต้อิทธิพลของกันและกันที่ จะต้องมีการแบ่งให้ชัดเจนระหว่างรัฐไทยกับอังกฤษในการครอบครองพม่าตอนล่างและรัฐมลายู หนังสือสัญญาดังกล่าวได้ลงนามเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2369 และเขียนไว้ด้วยกัน 3 ภาษา คือ ไทย มลายู และอังกฤษ⁶⁸ ซึ่งสนธิสัญญาเบอร์นีถือเป็นจุดเริ่มต้นในการกำหนดเขตแดนอย่างเป็นทางการระหว่างรัฐไทยและรัฐข้างเคียงต่อไปในอนาคต

2. หนังสือสัญญาเขตแดนเมืองพัทลุง (สมัยรัชกาลที่ 4) เป็นสนธิสัญญาที่ทำขึ้นระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสต่อกรณีรัฐไทยยินยอมยกดินแดนเมืองประเทศราชที่เป็นดินแดนเขมรส่วนใหญ่ให้ฝรั่งเศส โดยหนังสือสัญญาฉบับนี้ ทำขึ้น ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 ในพระนามของพระเจ้าจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 4 กับจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 (Louis Napoleon Bonaparte) ของฝรั่งเศส ซึ่งก่อนที่ฝรั่งเศสและรัฐไทยจะได้เจรจาทำหนังสือสัญญาเขตแดนต่อกันเหนือดินแดนเมืองเขมรนั้น เริ่มจากฝรั่งเศส ได้สืบคลานมายังอินโดจีนจากนั้นเมื่อยึดครองเวียดนามได้แล้วได้ขยายอิทธิพลเข้ามาในกัมพูชาและลาว ซึ่งในช่วงเวลานั้นตกอยู่ใต้อิทธิพลและเป็นเมืองขึ้น 2 ฝ่ายฟ้า โดยการถวาย “ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง” ให้กับรัฐไทยที่กรุงเทพฯ และเมืองเว้ของเวียดนาม เมื่อฝรั่งเศสได้เวียดนามตอนล่าง (โคชินจีน) ในช่วง พ.ศ. 2382 – 2405 จึงได้ขยายอิทธิพลมายังกัมพูชาและลาว ในสถานการณ์ใหม่ที่ฝรั่งเศสกลายเป็นมหาอำนาจเหนือกัมพูชา แทนที่เวียดนามทำให้สมเด็จพระจอมเกล้าฯ (ครองราชย์ พ.ศ. 2402 - 2447) พระมหากษัตริย์กัมพูชา ยอมหันไปหาฝรั่งเศสเนื่องจากเหตุผลที่ว่าอยู่ใต้อำนาจไทยก็ไม่ต่างจากอยู่ใต้อำนาจฝรั่งเศสเพราะถึงอย่างไร กัมพูชาก็ต้องอยู่ใต้อำนาจของชาติอื่นเหมือนเดิม ดังนั้น ในปี พ.ศ.2406 สมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงทรงยินยอมทำสัญญาเป็น “รัฐในอารักขา” (Protectorate) ของฝรั่งเศสในสมัยจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 การกระทำเช่นนี้สร้างความไม่พอใจมาสู่รัชกาลที่ 4 เป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากต้องสูญเสีย “เขมรส่วนนอก” ให้กับฝรั่งเศส หลังจากนั้น สยามกับฝรั่งเศสเริ่มมีความสัมพันธ์ที่ไม่ดีต่อกัน จน

⁶⁸ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา - ลาว - พม่า - มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 10 - 12.

มาถึง พ.ศ.2410 ประเทศไทยและฝรั่งเศส จึงทำหนังสือสัญญาเกี่ยวกับดินแดนในเมืองเขมร ซึ่งใจความในสนธิสัญญาได้มีการตกลงเรื่องเขตแดนและเขตอิทธิพลของประเทศไทยและฝรั่งเศส โดยข้อความในหนังสือสัญญาที่เกี่ยวกับการกำหนดเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับดินแดนกัมพูชาในบังคับของฝรั่งเศส กล่าวไว้ว่า “ผู้ครองฝ่ายสยามและผู้ครองฝ่ายเขมร จะให้ขุนนางไปปักปันเขตแดนเปนสำคัญ ต่อนำพร้อมกันกับขุนนางฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งเกวเนอผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อนจะใช้ไปปักเขตแดนตกลงกันแล้ว ขุนนางฝรั่งเศสจะทำแผนที่เปนสำคัญโดยชื่อตรง”⁶⁹ ในระยะนี้ทางฝรั่งเศสยังยินยอมให้ประเทศไทยมีสิทธิครอบครองดินแดนเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ หรือที่รู้จักกันในชื่อ “เขมรส่วนใน” ตลอดจนบริเวณหนึ่งของทะเลสาบเขมร ดินแดนเหล่านี้ถูกจัดรูปแบบการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ภายใต้อำนาจ “มณฑลเขมรและเปลี่ยนเป็นมณฑลบูรพาตามลำดับ” ก่อนจะถูกฝรั่งเศสยึดครองได้ทั้งหมดหลัง “เหตุการณ์ ร.ศ.112” และการลงนาม ในหนังสือสัญญา พ.ศ. 2447 กับหนังสือสัญญาในหนังสือสัญญา พ.ศ. 2450⁷⁰ ทำให้ประเทศไทยสิ้นสุดอำนาจการปกครองในดินแดนเขมรทั้งหมดนับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ในหนังสือสัญญา พ.ศ. 2410 เป็นหนังสือสัญญาที่ประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ 4 ต้องยอมรับอำนาจอความเป็นรัฐในอารักขา (Protectorate) ของฝรั่งเศสเหนือกัมพูชา (ภาษาเก่าในหนังสือสัญญาจะใช้คำว่า “ความป้องกัน”) ดังข้อที่ 1 ที่ว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามยอมความป้องกัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอามเบอเรือได้ป้องกันเมืองเขมร” รวมทั้งต้องยินยอมในข้อ 2 อีกว่า “หนังสือสัญญาซึ่งไทยและเขมรได้ทำไว้ในเดือนดีเซมเบอ คฤศตศักราช 1863 (พ.ศ. 2406) ใช้ไม่ได้ ไปเบื้องหน้าผู้ครองฝ่ายสยามจะอ้างข้อหนึ่งข้อใดในหนังสือสัญญานั้นไม่ได้”⁷¹ โดยสัญญาที่ระบุไว้ในข้อ 2 นี้ เกิดขึ้นหลังจากฝรั่งเศสให้พระมหากษัตริย์กัมพูชาลงพระนามยินยอมให้กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. 2406 เมื่อความล่วงรู้ถึงรัชกาลที่ 4 เพื่อป้องกันการเสียดินแดนเมืองประเทศราชกัมพูชา รัชกาลที่ 4 จึงให้พระมหากษัตริย์กัมพูชาเซ็นสัญญาฉบับระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชาว่า กัมพูชาจะยังคงรักภักดีต่อประเทศไทย และเมื่อสัญญาฉบับล่วงรู้ถึงฝรั่งเศส ฝรั่งเศสให้ประเทศไทยเซ็นสัญญายอมยกดินแดนเมืองเขมรให้ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจึงระบุข้อความในสัญญาฉบับที่ระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชาไว้ในข้อ 2 ของสัญญาปี พ.ศ. 2410 เพื่อไม่ให้เกิดปัญหา

⁶⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา – ลาว – พม่า – มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 43.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 43.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 43.

ในภายหลัง ซึ่งข้อความทั้ง 2 ข้อนี้ เป็นการให้รัฐไทยยอมรับในอำนาจของฝรั่งเศสเหนือกัมพูชาแต่เพียงผู้เดียวและยอมรับว่าหนังสือสัญญาฉบับระหว่างพระมหากษัตริย์ไทยและพระมหากษัตริย์กัมพูชาที่ทำสัญญาต่อกันหลังเขมรส่วนนอกตกเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2406 นั้นใช้ไม่ได้⁷² ซึ่งเป็นการยอมรับว่าดินแดนเขมรส่วนนอกตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสตามสนธิสัญญาฉบับนี้ ส่วนเขมรส่วนใน (พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ) ยังเป็นของรัฐไทยอยู่ ซึ่งหนังสือสัญญาฉบับนี้เป็นการกำหนดเขตแดนในการครอบครองดินแดนระหว่างรัฐไทยทางฝั่งกัมพูชาที่ฝรั่งเศสครอบครองอยู่

3. แผนที่พระราชอาณาเขตสยามฉบับแมคคาร์ธี (สมัยรัชกาลที่ 5) เป็นแผนที่ ที่ชนชั้นนำรัฐไทยมีความคิดที่จะผนวกดินแดนในพระราชอาณาเขตแต่ยังไม่มีอาณาเขตของดินแดนที่ชัดเจนมาไว้ในอำนาจทั้งหมด ด้วยวิธีการเขียนลงบนแผนที่เพื่อไว้เป็นหลักฐานต่อรองกับลัทธิล่าอาณานิคมหากมีการปะทะกันเกิดในเรื่องดินแดนที่คลุมเครือ ชนชั้นนำของรัฐไทยจึงมอบหมายให้นายเจมส์ ฟิตซรอย แมคคาร์ธี (James Fitzroy McCarthy) หรือพระวิภาควรรดล ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้ากรมแผนที่คนแรกของสยามเดินทางไปสำรวจดินแดนลาวพร้อมกองทัพกรุงเทพฯของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีขณะดำรงตำแหน่งจมีนไวยวรรณาทียกทัพไปปราบฮ่อในดินแดนแถบหลวงพระบางปี พ.ศ. 2428 - 2430 ซึ่งแผนที่พระราชอาณาเขตสยามฉบับแมคคาร์ธี ได้ทำให้ 2 ฉบับคือ “แผนที่สยาม-แมคคาร์ธีฉบับแรกทำไว้ปี พ.ศ. 2431” และ “แผนที่สยาม-แมคคาร์ธีฉบับที่สองทำไว้ปี พ.ศ. 2443” ทั้ง 2 ฉบับ ทำไว้ก่อนและหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2436 อันเป็นผลกระทบอย่างรุนแรงต่ออำนาจสยามเหนือดินแดนฝั่งซ้ายด้านตะวันออกของแม่น้ำโขงอันเป็นดินแดนลาวที่เป็นเมืองประเทศราชของสยาม ความพยายามของชนชั้นนำไทยที่ต้องการให้แมคคาร์ธีไปสำรวจดินแดนที่อยู่ในพระราชอาณาเขตสยามเพราะต้องการยืนยันอำนาจอธิปไตยของตนในฐานะ “รัฐสมัยใหม่” ที่ต้องมี “พรมแดน” และ “เขตแดน” ที่แน่นอน แทนที่ “รัฐสมัยเก่า” หรือ “รัฐจารีต” ที่หาความแน่นอนหรือความชัดเจนเหนือดินแดนไม่ได้ ซึ่งทำให้การทำแผนที่ในลักษณะนี้ถือกำเนิดขึ้นมาในสยามตามช่วงระยะเวลาที่สยามต้องแข่งขันเพื่อรวบรวม

⁷² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา - ลาว - พม่า - มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 35 - 43.

ดินแดนที่อยู่ปลายพระราชอาณาเขตแข่งกับฝรั่งเศสที่กำลังคืบคลานเข้ามาจากเวียดนามสู่กัมพูชา และลาวตามลำดับ

แผนที่สยาม – แมคคาร์ธีฉบับแรก เขียนในปี พ.ศ.2431 ถือเป็นแผนที่ที่ให้รายละเอียดทางภูมิศาสตร์ได้อย่างดีเยี่ยม เนื่องจากเป็นผลมาจากวิทยาการในการสำรวจ (Survey) อันเป็นการทำแผนที่ที่ก้าวหน้าที่สุดในสมัยนั้น จากประสบการณ์โดยตรงที่แมคคาร์ธีได้ร่วมเดินทางไปกับกองทัพปราบฮ่อทำให้แมคคาร์ธีมีข้อมูลไม่น้อยเกี่ยวกับดินแดนที่เรียกว่า “สิบสองจุไท” นอกเหนือจากข้อมูลที่ได้จากเชียงใหม่เลยขึ้นไปทางเหนือถึง “สิบสองปันนา” ซึ่งในแผนที่ฉบับจริงของแมคคาร์ธี จะใช้สีเหลืองอ่อนระบายเส้นที่ถือได้ว่าเป็น “พรมแดน” (border) ของสยามที่กำลังอยู่ระหว่างการช่วงชิงระหว่าง 2 มหาอำนาจจากยุโรป คือ อังกฤษและฝรั่งเศส และในบางครั้งจะมีจีนเข้ามาเกี่ยวข้องและอ้างอำนาจเหนือดินแดนในแคว้นสิบสองปันนาที่มีเมืองเชียงรุ่งเป็นศูนย์กลางที่อยู่ในอำนาจของตนด้วย ดังนั้น ดินแดนของสยามที่ปรากฏในแผนที่แมคคาร์ธีฉบับแรกนี้จึงกินอาณาบริเวณถึงสิบสองจุไทกับสิบสองปันนาแต่ประเด็นสำคัญในแผนที่คือ แมคคาร์ธีละเว้นที่จะบ่งชี้ “พรมแดน” และ “เขตแดน” ให้ชัดเจนลงไป ดังนั้น ในส่วนที่เป็นลาวด้านตะวันออกเฉียงเหนือคือบริเวณที่อยู่เลยไปจาก “หัวพันห้าทั้งหก” และ “เชียงขวาง” จะระบุเป็นภาษาอังกฤษว่า BOUNDARY NOT DEFINED (เขตแดนยังไม่กำหนด) ส่วนทางด้านกัมพูชาถึงแม้ในแผนที่ได้กำหนดให้ “เขมรส่วนใน” หรือเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ รวมทั้งเกาะกง ยังอยู่ภายใต้ดินแดนของรัฐไทยแต่ “เส้นเขตแดน” ของอินโดจีนฝรั่งเศสกับสยามก็ยังทับซ้อนกันอยู่และกำหนดเขตพื้นที่ไม่ตรงกัน ซึ่งพื้นที่ที่ยังไม่ชัดเจนแมคคาร์ธีได้เน้นข้อแตกต่างด้วยการระบุเส้นเขตแดนเหนือทะเลสาบเขมรว่า Boundary as shown on French maps (เส้นเขตแดนในแผนที่ฝรั่งเศส) และ Approximate boundary from Siamese maps (เส้นเขตแดนโดยประมาณในแผนที่สยาม) ซึ่งแผนที่สยาม – แมคคาร์ธีฉบับแรก ที่ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.2431 ถือว่ามีความชัดเจนมากกว่าการกำหนด “พรมแดน” ของสยามกับพม่าและมลายูของอังกฤษ แผนที่ฉบับนี้พรมแดนสยามจึงครอบคลุมถึง เคดะห์ ปะลิส กัลดันตัน ตรังกานู (สะกดเป็นภาษาอังกฤษว่า Kedah Polit Kalantan Tringano)⁷³ ดังแผนที่ด้านล่างนี้

⁷³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณารักษ์, ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน-อุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ : จัดพิมพ์โดย มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555), หน้า 196 - 197.

ภาพที่ 1 แผนที่พระราชอาณาเขตสยาม ฉบับแมคคาร์ธี พ.ศ. 2431 (ค.ศ. 1888)⁷⁴

สำหรับแผนที่ฉบับที่สองคือ แผนที่สยาม - แมคคาร์ธี เขียนในปี พ.ศ.2443 หลังจากรัฐไทยเสียดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เป็นเวลา 7 ปี และก่อนการเปลี่ยนแปลงอำนาจของรัฐไทยเหนือดินแดนลาวอันเกิดขึ้นจากสนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2447 และกัมพูชาในสนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2450 กับมลายู อันเกิดขึ้นจากสนธิสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2452 ซึ่งแผนที่ฉบับนี้ถือเป็นแผนที่สยามขนาดใหญ่ที่สุดและมีความละเอียดที่สุดเท่าที่เคยจัดพิมพ์มา โดยจัดพิมพ์เป็น 2 ส่วน ส่วนแรกครอบคลุมพื้นที่บริเวณภาคเหนือ กลางและอีสาน ส่วนหลังครอบคลุมพื้นที่ภาคใต้และคาบสมุทรมลายู โดยมีการแสดงเขตปกครองของสยามแบ่งเป็นมณฑลต่าง ๆ ที่เรียกชื่อเป็นภาษาอังกฤษทั้งหมด 18 มณฑล ดังนี้

- (1) Munton Tawan Tok Chieng Nua (มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ หรือมณฑลพายัพ)
- (2) Munton Pitsunalok (มณฑลพิษณุโลก)
- (3) Munton Pechabun (มณฑลเพชรบูรณ์)
- (4) Munton Nakawn Sawan (มณฑลนครสวรรค์)

⁷⁴ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณารักษ์, ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน-อุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ : จัดพิมพ์โดย มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555), หน้า 199.

- (5) Muntun Krung Kao (มณฑลกรุงเก่า)
- (6) Muntun Nakawn Chaisi (มณฑลนครชัยศรี)
- (7) Muntun Krung Tep (มณฑลกรุงเทพ)
- (8) Muntun Rachaburi (มณฑลราชบุรี)
- (9) Muntun Champawn (มณฑลชุมพร)
- (10) Muntun Nakawn Sitammarat (มณฑลนครศรีธรรมราช)
- (11) Muntun Tawan Tok (มณฑลตะวันตก หรือมณฑลภูเก็ต)
- (12) Muntun Maleyu (มณฑลมาลายู รวมปัตตานีของไทยและเคดะห์ ปะลิส กัลันตัน ตรังกานู ที่อยู่ในมาเลเซีย เข้าไว้ในมณฑลนี้ด้วย)
- (13) Muntun Nua (มณฑลเหนือ หรือมณฑลอุดร)
- (14) Muntun Tawan Ok Chieng Nua (มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ หรือมณฑลอีสาน รวมเมืองนครจำปาศักดิ์ และเมืองมโนไพร (Melu - prey) ที่อยู่ฝั่งขวาทางทิศตะวันตกของแม่น้ำโขงเข้าไว้ในมณฑลนี้ด้วย)
- (15) Muntun Nakawn Ratchasitma (มณฑลราชสีมา)
- (16) Muntun Kamen (มณฑลเขมร หรือเขมรส่วนใน ภายหลังเปลี่ยนเป็นมณฑลบูรพา ประกอบไปด้วย เมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ รวมถึงส่วนหนึ่งของทะเลสาบเขมรและอาณาบริเวณใต้เทือกเขาพนมดงรัก และที่ตั้งปราสาทพระวิหารก็อยู่ในมณฑลนี้)
- (17) Muntun Prachin (มณฑลปราจีน)
- (18) Muntun Chantaburi (มณฑลจันทบุรี ซึ่งครอบคลุมถึงเกาะกงในประเทศกัมพูชา)⁷⁵

ทั้งหมดนี้เป็นการกำหนดเขตแดนระหว่างรัฐไทยกับรัฐข้างเคียงและการจัดทำแผนที่ก่อนและหลังเหตุการณ์ร.ศ.112 ซึ่งเป็นพลวัตของรัฐไทยเกี่ยวกับการก่อตัวของเส้นเขตแดนที่เริ่มปรากฏจากแผนที่ก่อนและหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ที่ยังไม่เคยปรากฏในดินแดนของรัฐไทยมาก่อน แต่เมื่อลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกเข้ามาล่าอาณานิคมในดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์ ดินแดนที่ไม่มีเส้นเขตแดนของแต่ละรัฐเป็นตัวกำหนดพื้นที่อำนาจของตนเองอย่างชัดเจนจึงต้องได้รับผลกระทบรวมทั้งรัฐไทยด้วย และเพื่อความอยู่รอดของรัฐไทยและการไม่ยอมเสียดินแดน

⁷⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณารักษ์, ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน-อุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ : จัดพิมพ์โดย มูลนิธิโดยต่างประเทศไทย และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555), หน้า 197 - 198.

ประเทศราชที่คลุมเครือมานานไม่ให้หลุดลอยไป ชนชั้นนำของรัฐไทยจึงต้องหาวิธีการที่จะสามารถ
ป้องป้องดินแดนในพระราชอาณาเขตและศูนย์กลางทางอำนาจของตนเอาไว้ พลวัตการก่อตัวของ
เส้นเขตแดนจึงเริ่มต้นขึ้น และมีวิวัฒนาการปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์อย่างไม่หยุดนิ่ง

3.1.3 การปฏิรูประบบราชการ

ในช่วงเวลารอยต่อก่อนและหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ชนชั้นนำรัฐไทยต้องเผชิญกับภัย
คุกคามอย่างหนักทั้งภัยคุกคามจากภายในรัฐเองคือการที่ชนชั้นนำรัฐไทยไม่มีอำนาจเป็นของ
ตนเองอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดและภัยคุกคามจากภายนอกคือลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตก ประกอบ
กับบรรดาคณะทูตที่มีทั้งเจ้านายและข้าราชการที่ไปประจำอยู่ต่างประเทศ ได้เดินทางกลับมายังรัฐ
ไทยในปี พ.ศ. 2428 กลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้าหรือที่เรียกว่ากลุ่ม ร.ศ.103 ได้ยื่นเอกสารกราบ
บังคมทูลต่อรัชกาลที่ 5 ให้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองราชการแผ่นดิน จากการปกครอง
แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่การปกครองแบบระบบกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ เพื่อสร้างสยามให้
แข็งแกร่งจะได้สามารถต้านทานกำลังของชาติตะวันตกได้ ซึ่งระบบการปกครองที่บรรดากลุ่ม ร.
ศ.103 เสนอเป็นระบบการปกครองที่เรียกว่า การปกครองแบบสภาผู้แทนราษฎรที่เป็นระบบ
การเมืองแบบรัฐสภาโดยวิธีการเลือกตั้งจากราษฎร ประเด็นเรื่องนี้รัชกาลที่ 5 ทรงตรัสตอบว่าการ
ปกครองแบบสภาผู้แทนราษฎรยังไม่เหมาะสมในเวลานี้เพราะจะทำให้บ้านเมืองอ่อนแอ เนื่องจาก
บ้านเมืองกำลังต้องการความเป็นเอกภาพและการควบคุมดูแลอย่างรัดกุม ฉะนั้น สิ่งที่ต้องทำ
ในช่วงในเวลานี้คือ การปฏิรูประบบราชการ ด้วยการตั้งอำนาจทั้งหมดจากข้าราชการ และผู้นำใน
ท้องถิ่นให้มาอยู่ในมือชนชั้นนำเพียงผู้เดียวเพื่อรักษาไว้ซึ่งอำนาจของชนชั้นนำจากบรรดา
ข้าราชการ เจ้าเมืองท้องถิ่น และภัยจากลัทธิล่าอาณานิคม⁷⁶ ซึ่งการปฏิรูประบบราชการที่สำคัญ ๆ
มีดังนี้

1.การจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2416 เพื่อเป็นหน่วยงาน
กลางในการทำหน้าที่จัดเก็บรายได้ของแผ่นดินจากทั่วพระราชอาณาเขตมารวมไว้ ณ จุดเดียวคือ
เมืองหลวงหรือกรุงเทพฯ นั้นเอง

⁷⁶ เดวิด เค. วัลยาจ, ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับสังเขป กาญจนี ละอองศรี บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์ และ มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2556). หน้า 344 - 346.

2. **จัดตั้งสภาที่ปรึกษาแผ่นดิน (Council of State)** เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2417 เพื่อวางระบบการทำงานให้กับข้าราชการอย่างสุจริตและยุติธรรม ที่สำคัญคือต้องการตั้งอำนาจจากสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มาไว้ที่ชนชั้นนำโดยตรง

3. **จัดตั้งสภาที่ปรึกษาในพระองค์ (Privy Council)** เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2417 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้คำปรึกษาแก่ชนชั้นนำรัฐไทยในด้านการบริหารประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าตามแบบตะวันตก⁷⁷

4. **การจัดตั้งกระทรวง** ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 มีการจัดตั้งกระทรวงทั้งหมด 12 กระทรวง ดังนี้

(1) **กระทรวงมหาดไทย** มีอำนาจหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองประเทศราชลาว มีกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นเสนาบดี

(2) **กระทรวงกลาโหม** มีอำนาจหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกและตะวันออก รวมทั้งเมืองประเทศราชมลายู มีเจ้าพระยารัตนาธิเบศ เป็นเสนาบดี

(3) **กระทรวงนครบาล (เมือง)** มีอำนาจหน้าที่ว่าการโปลิศและการบัญชี มีกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เป็นเสนาบดี

(4) **กระทรวงวัง** มีอำนาจหน้าที่ว่าการในพระราชวังและกรมซึ่งใกล้เคียงกับราชการในพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เป็นเสนาบดี

(5) **กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ** มีอำนาจหน้าที่ว่าการบรรดากาษาอากรและเงินที่จะรับจะจ่ายในแผ่นดิน มีกรมพระจักรพรรดิพงษ์ เป็นเสนาบดี

(6) **กระทรวงเกษตราธิการ** มีอำนาจหน้าที่ว่าการเพาะปลูกและการค้าขาย การป่าไม้และการบ่อแร่ มีพระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดี

(7) **กระทรวงการต่างประเทศ** มีอำนาจหน้าที่ว่าการเรื่องการต่างประเทศโดยเฉพาะ มีกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ เป็นเสนาบดี

(8) **กระทรวงยุติธรรม** มีอำนาจหน้าที่บังคับศาลที่จะชำระความรวมกันทั้งคดีแพ่งคดีอาญา มีพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เป็นเสนาบดี

⁷⁷ ภาสกร วงศ์ดาวัน, ประวัติศาสตร์ไทย จากคนไทยทั้งแผ่นดินถึงยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 (กรุงเทพฯ : กรีนแอปเปิลกราฟฟิคพริ้นติ้ง, 2555), หน้า 402 - 404.

(9) **กระทรวงธรรมการ** มีอำนาจหน้าที่บังคับบัญชาเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ บังคับบัญชาด้านโรงเรียนและโรงพยาบาล มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เป็นเสนาบดี

(10) **กระทรวงโยธาธิการ** มีอำนาจหน้าที่ตรวจการก่อสร้าง ทำถนน ขุดคลอง มีกรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นเสนาบดี

(11) **กระทรวงมรุธาธิการ** มีอำนาจหน้าที่รักษาพระราชลัญจกร รักษาพระราชกำหนดกฎหมายและหนังสือราชการทั้งปวง มีกรมหมื่นพิทยภาพฤทธิธาดา เป็นเสนาบดี

(12) **กรมยุทธนาธิการ** มีอำนาจหน้าที่ในการตรวจตราและจัดการในกรมทหารบกทหารเรือ มีเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ เป็นเสนาบดี

เมื่อชนชั้นนำรัฐไทยนำระบบราชการแบบสมัยใหม่มาใช้โดยการจัดตั้งกระทรวงต่าง ๆ ขึ้นและให้เสนาบดีแต่ละกระทรวงดูแลงานตามภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ระบบการปกครองแบบจตุสดมภ์ที่เป็นลักษณะเด่นของการปกครองของชนชั้นนำรัฐไทยแต่โบราณจึงถูกยกเลิกไปและปรับเปลี่ยนมาใช้ระบบราชการแบบสมัยใหม่โดยอาศัยกระทรวง เป็นตัวหลักในการดำเนินการแทน⁷⁸

5. การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล

ก่อนปี พ.ศ. 2437 มีการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล คือการรวมเขตจังหวัดของสมุหเทศาภิบาล จัดเป็นมณฑลหนึ่ง มีข้าราชการชั้นสูงเป็นผู้บัญชาการมณฑลละหนึ่งคน เพื่อให้ง่ายต่อการปกครองโดยเริ่มแรกมีการจัดตั้ง 6 มณฑล ดังนี้

(1) **มณฑลลาวเฉียง** ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลพายัพ และเปลี่ยนเป็นมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ในปีพ.ศ. 2443 มี 6 เมืองคือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน น่าน แพร่ และเถิน ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่เชียงใหม่

(2) **มณฑลลาวพวน** ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลอุดร มี 6 เมืองคือ อุดรธานี ขอนแก่น นครพนม สกลนคร เลย และหนองคาย ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่อุดรธานี

(3) **มณฑลลาวกาว** ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลอีสาน และเปลี่ยนเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ในปีพ.ศ. 2443 มี 7 เมือง คือ อุบลราชธานี นครจำปาศักดิ์ ศรีสะเกษ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่อุบลราชธานี

(4) **มณฑลลาวกลาง** ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลนครราชสีมา มี 3 เมือง คือ นครราชสีมา ชัยภูมิ และบุรีรัมย์ ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่นครราชสีมา

⁷⁸ ศิริพร สุเมธรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์, 2553), หน้า 336 - 338.

(5) **มณฑลเขมร** ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลบูรพา มี 4 เมือง คือ พระตะบอง เสียมราชู ศรีโสภณ และพนมศก ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่พระตะบอง

(6) **มณฑลภูเก็ต** มี 6 เมือง คือ ภูเก็ต กระบี่ ตรัง ตะกั่วป่า พังงา และระนอง ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่ภูเก็ต

พ.ศ. 2437 มีการตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพิ่ม 3 มณฑล คือ

(7) **มณฑลพิษณุโลก** มี 5 เมือง คือ พิษณุโลก พิจิตร พิษัย สวรรคโลก และสุโขทัย ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่พิษณุโลก

(8) **มณฑลปราจีน** มี 4 เมือง คือ ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก และพนมสารคาม ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่ปราจีนบุรี

(9) **มณฑลราชบุรี** มี 5 เมือง คือ ราชบุรี กาญจนบุรี ปราณบุรี เพชรบุรี และสมุทรสงคราม ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่ราชบุรี

พ.ศ. 2438 มีการตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพิ่มขึ้นอีก 3 มณฑล คือ

(10) **มณฑลนครชัยศรี** มี 3 เมือง คือ นครชัยศรี สมุทรสาคร และสุพรรณบุรี ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่นครชัยศรี

(11) **มณฑลนครสวรรค์** มี 8 เมือง คือ นครสวรรค์ กำแพงเพชร ชัยนาท ตาก อุทัยธานี พยุหคีรี มโนรมย์ และสวรรคบุรี ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่นครสวรรค์

(12) **มณฑลกรุงเก่า** ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลอยุธยา มี 8 เมือง คือ กรุงเก่า ลพบุรี พระพุทธบาท พรหมบุรี สระบุรี สิงห์บุรี อ่างทอง และอินทร์บุรี ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่อยุธยา

พ.ศ. 2439 มีการตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพิ่ม 2 มณฑล คือ

(13) **มณฑลนครศรีธรรมราช** มี 10 เมือง คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ปัตตานี ยะลา ยะหริ่ง ระแงะ รามัน สายบุรี และหนองจิก ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่สงขลา

(14) **มณฑลชุมพร** ภายหลังเปลี่ยนเป็นมณฑลสุราษฎร์ มี 4 เมือง คือ ชุมพร หลังสวน ไชยา และกาญจนดิฐ ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่ชุมพร

พ.ศ. 2440 มีการตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพิ่ม 1 มณฑล คือ

(15) **มณฑลไทรบุรี** มี 5 เมือง คือ ไทรบุรี ปะลิส กันตัน ตรังกานุ และสตูล ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่ไทรบุรี

พ.ศ. 2442 มีการตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพิ่ม 1 มณฑล คือ

(16) **มณฑลเพชรบูรณ์** มี 2 เมือง คือ เพชรบูรณ์ และหล่มสักตั้งที่บัญชาการมณฑลที่เพชรบูรณ์

พ.ศ. 2449 มีการตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพิ่ม 2 มณฑล คือ

(17) **มณฑลจันทบุรี** มี 3 เมือง คือ จันทบุรี ตราด และระยอง ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่จันทบุรี

(18) **มณฑลปัตตานี** มี 7 เมือง คือ ปัตตานี ยะลา ยะหริ่ง ะแงะ รามัน สายบุรี และหนองจิก ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่ปัตตานี

พ.ศ. 2455 มีการตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพิ่ม 1 มณฑล คือ

(19) **มณฑลร้อยเอ็ด** มี 3 เมือง คือ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่ร้อยเอ็ด

พ.ศ. 2458 มีการตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพิ่ม 2 มณฑล คือ

(20) **มณฑลมหาสารคาม** มี 3 เมือง คือ ลำปาง น่าน และแพร่ ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่ลำปาง

(21) **มณฑลกรุงเทพ ฯ** มี 6 เมือง คือ พระนคร ธนบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์สมุทรปราการ และนนทบุรี ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่พระนคร⁷⁹

⁷⁹ วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชค อึ้งสกุล บรรณาธิการ, มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์ เปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ : แสงรุ่ง, 2524), หน้า 6 - 19.

3.2 สาเหตุสำคัญก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 เหตุการณ์ ร.ศ.112 และผลของเหตุการณ์ ร.ศ.112

ในหัวข้อนี้จะลำดับเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับ ร.ศ.112 โดยเริ่มจากสาเหตุของปัญหาเหตุการณ์ ร.ศ.112 และผลของเหตุการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งสามารถลำดับเรื่องราวได้ดังนี้

3.2.1 สาเหตุสำคัญก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112

ก่อนที่รัฐไทยจะสูญเสียอำนาจอากทางการปกครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 จนนำไปสู่พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนของรัฐไทยที่เริ่มจะถูกให้ความสำคัญโดยชนชั้นนำของรัฐไทยตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ที่เริ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 นั้น สาเหตุสำคัญที่นำไปสู่เหตุการณ์ ร.ศ. 112 มีดังนี้

(1) การปราบฮ่อในปี พ.ศ. 2417 และ พ.ศ. 2425

สาเหตุสำคัญที่นำไปสู่เหตุการณ์ ร.ศ.112 มีสาเหตุเริ่มต้นมาจากการปราบฮ่อในดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงทางตอนเหนือของเมืองลาวอันได้แก่ สิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหก หลวงพระบางและเมืองพวน หัวเมืองเหล่านี้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถือว่ายังเป็นดินแดนในพระราชอาณาเขตสยาม จุดเริ่มต้นของการปราบฮ่อเริ่มจากเมื่อปี พ.ศ. 2417 ได้มีกลุ่มฮ่อเข้ามาโจมตีเมืองพวนจนแตกพ่ายและยกกำลังเข้ามาตั้งอยู่ในทุ่งเชียงคำ เพื่อเตรียมเข้าตีหลวงพระบางและหนองคาย ทางการสยามจึงส่งทหารไปปราบและสามารถปราบจนสำเร็จในปี พ.ศ. 2409 กองทัพไทยจึงได้จัดการปกครองในบริเวณเมืองพวนให้รัดกุมยิ่งขึ้นเพื่อเป็นการรักษาสิทธิของสยามเหนือดินแดนเหล่านี้ ที่กำลังเป็นปัญหาเพราะดินแดนที่เป็นที่ตั้งของเมืองเหล่านี้ติดทางเหนือของเวียดนามในอาณานิคมของฝรั่งเศส ซึ่งฝรั่งเศสประสงค์จะได้ดินแดนบริเวณนี้ไว้ในอาณานิคมของตนโดยอาศัยการอ้างสิทธิที่สืบต่อจากญวนและอาณาเขตที่คลุมเครือทับซ้อนระหว่างอำนาจของรัฐไทยและเวียดนาม เมื่อรัฐไทยส่งกำลังมาปราบฮ่อในครั้งนี้มีผลเหตุสำคัญก็เพื่อหวังผนวกดินแดนในบริเวณที่ยังคลุมเครือให้รัดกุมยิ่งขึ้น เพราะถือเป็นดินแดนที่สุ่มเสี่ยงต่อการสูญเสียให้ฝรั่งเศส โดยทัพแรกที่ขึ้นไปปราบฮ่อคือทัพของพระยาพิไชย (ดิศ) และพระสุริยภักดี (เวก บุญยรัตพันธุ์) เป็นแม่ทัพปราบฮ่อชุดแรก ความประสงค์ของแม่ทัพชุดนี้คือไม่ต้องการให้เจ้าเมืองพวนสนิทสนมกับฝ่ายเวียดนามจึงแต่งตั้งให้เจ้าขันตี เจ้าเมืองพวนเป็นเจ้าเมืองเชียงขวาง ทางฝ่ายเวียดนามเมื่อทราบข่าวจึงแต่งตั้งให้ท้าวยะ เจ้าเมืองเชียงคำมาขอตัวท้าวขันตีกลับไปอยู่เมืองพวนตามเดิม พระสุริยภักดีจึงชักชวนบรรดาท้าวเพี้ยกรรมการเมืองพวนอันมี ท้าวพัน ท้าวคำโงน ท้าวอุ่นแก้ว ท้าวยะ รวมทั้ง

ท้าวขันตีมาเข้ากับฝ่ายสยาม สำหรับท้าวขันตี ฝ่ายสยามได้ “จำขัง” ไว้ตลอดเวลา เหตุการณ์ครั้งนี้ส่งผลต่อการเกิดเหตุร้ายในเวลาต่อมา เมื่อท้าวพันหนีกลับไปเข้ากับฝ่ายเวียดนามและได้รับการแต่งตั้งเป็นบางเบียนแห่งทุ่งเชียงคำจึงกลับมาก่อความวุ่นวายอีกครั้งในปี พ.ศ. 2424 ความสงบในดินแดนเมืองพวนดำรงอยู่ไม่นานเมื่อล่วงเข้าสู่ปี พ.ศ. 2426 กองทัพฮ่อได้ยกทัพกลับมารุกกรานเมืองพวนอีกครั้ง ทางกรุงเทพฯ จึงจัดทัพขึ้นไปปราบฮ่อเหมือนอย่างครั้งแรก แต่การปราบฮ่อครั้งที่สองนี้ ทางสยามเริ่มวิตกเกี่ยวกับปัญหาการทับซ้อนในดินแดนที่กองทัพฝรั่งเศสกำลังปราบฮ่อในบริเวณดังกล่าวเนื่องมาจากเขตแดนระหว่างสยามกับเวียดนามยังไม่ได้กำหนดกันอย่างแน่นอน ท้าวเมืองชายแดนเหล่านี้จึงถูกเรียกว่า “เมืองสองฝ่ายฟ้า” คือขึ้นกับทั้งสยามและเวียดนาม⁸⁰ การไปปราบฮ่อครั้งที่สอง เหล่าชนชั้นนำสยามจึงมีความคิดจะผนวกดินแดนพวนเข้าไว้ในพระราชอาณาเขตสยามเพื่อป้องกันการสูญเสียให้กับลัทธิล่าอาณานิคมฝรั่งเศสที่มาประชิดติดแดนประเทศราชสยามทางกัมพูชาและเวียดนาม ดังนั้น เมื่อพระยาราชวรานุกุล (พระยาสุริยภักดี) จะยกทัพขึ้นไปปราบฮ่อที่ทุ่งเชียงคำใน ปี พ.ศ. 2426 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมมาลากรมพระบำราบปรปักษ์ จึงทรงมีตราพระราชสีห์น้อย กำชับไปยังพระยาราชวรานุกุลเกี่ยวกับดินแดนพวนความว่า

“เมืองพวนนั้นเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้า ขึ้นทั้งไทยและยวน หากแต่ยวนอ่อนแอจึงไม่ครอบงำเดี๋ยวนี้ยวนอยู่ในฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจัดการแทนถ้าเจ้าเมืองไปขอพึ่งฝรั่งเศสจะช่วยจัดการ ถ้าฝรั่งเศสเข้ามาจัดการ เราจะสอดมือเข้าไปจัดการเมืองพวนหาได้ไม่ เมืองพวนตั้งอยู่ในน้ำตก ฝ่ายกรุงเทพฯ มีเขาประทัดเป็นที่ตั้ง ถ้าฝรั่งเศสยึดเอาพวน เขาประทัดก็จะเป็นเขตแดนได้ เขตแดนฝรั่งเศสก็จะมาต่อกับหลวงพระบาง เวียงจันทร์ ฝ่ายฝรั่งเศสก็มีความปรารถนาที่จะได้ลำน้ำโขงเป็นที่หมายเขตแดนมาแต่เดิมแล้ว จะเป็นเหตุให้เอิบเอื่อมเอาเมืองซึ่งอยู่ปากโขงฝ่ายตะวันออกเป็นของฝรั่งเศส ตลอดลงไปจนถึงเมืองนครจำปาศัก เพราะฉะนั้นราชการในเมืองพวนเป็นการสำคัญยิ่งนัก ให้พระยาราชวรานุกุลอุตสาห์ขึ้นไปปราบฮ่อในเมืองพวนเสียให้เรียบร้อยให้จงได้แล้วต้องเข้าจัดการเมืองพวน เกียดกันอย่าให้พวกเจ้าเมืองเวียดนามข้างพวนออกไปหา ยวนเป็นที่พึ่งได้เป็นอันขาด”⁸¹

⁸⁰ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตกาล ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 23 – 24.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26 – 27.

เมื่อกองทัพของพระยาราชวราณุกุลยกทัพไปถึงเมืองพวนและทำการรบพุ่งกับฮ่อที่ทุ่งเชียงคำเป็นเวลานาน ก็ยังไม่สามารถเอาชนะกองทัพอ้อได้อีกทั้งขาดเสบียงอาหารจึงต้องถอยกลับมาหนองคาย ด้วยเหตุนี้ พระยาราชวราณุกุลจึงมีอาจจะจัดการปกครองเมืองพวนให้เรียบร้อยได้ตามความประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระบำราศนพิตำ⁸² ดังนั้นในการเดินทางไปปราบฮ่อของทัพพระยาราชวราณุกุลในครั้งนั้นจึงยังไม่สามารถผนวกดินแดนเมืองพวนที่อยู่ปลายพระราชอาณาเขตได้ตามความต้องการของชนชั้นนำของรัฐบาลไทยสมัยนั้น

(2) การทำแผนที่ดินแดนลาวฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขง

เมื่อรัฐบาลไทยยังไม่สามารถผนวกดินแดนเมืองพวนและเมืองอื่น ๆ ในดินแดนที่ล่อแหลมสุ่มเสี่ยงต่อการสูญเสียให้กับฝรั่งเศสได้อย่างรัดกุม ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2426 รัฐบาลไทยจึงได้ส่งเจ้าหน้าที่กองแผนที่ขึ้นไปสำรวจดินแดนลาวฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจาก นายเจมส์ แมคคาร์ที เจ้ากรมแผนที่ ได้ถวายคำแนะนำแด่พระเจ้านั่งยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพในเวลาต่อมา) อธิบดีกรมทหารมหาดเล็กว่า การที่เขตแดนของไทยยังไม่มีกำหนดแน่นอน ย่อมก่อให้เกิดปัญหายุ่งยากกับฝรั่งเศส ซึ่งกำลังปราบฮ่อในแถบดังกล่าว และอาจลวงล้ำเข้ามาในเขตแดนไทย ไทยควรจัดส่งเจ้าหน้าที่ไปทำการสำรวจเพื่อทำแผนที่โดยเร็ว ถ้าหากเกิดกรณีพิพาทเรื่องเขตแดนกับฝรั่งเศส ฝ่ายไทยจะได้มีหลักฐานโต้เถียงกับฝรั่งเศสได้⁸³

คำแนะนำนี้ทั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระองค์เจ้าดิศวรกุมารทรงเห็นชอบด้วย จึงมีการเร่งรัดให้จัดทำโดยเร็วที่สุด คณะสำรวจดินแดนด้านลาวซึ่งมีนายเจมส์ แมคคาร์ที (พระวิภาคภูวดล) เป็นหัวหน้า จึงออกเดินทางจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2426 และได้ทำการสำรวจเพื่อจัดทำแผนที่บริเวณลาวตอนเหนืออย่างคร่าว ๆ จากนั้นจึงเดินทางกลับกรุงเทพฯ ในวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2426 แต่เนื่องจากการจัดทำแผนที่ยังไม่เรียบร้อยคณะสำรวจจึงได้เดินทางกลับไปยังหลวงพระบางอีกสองครั้ง คือปี พ.ศ. 2427 และ ปี พ.ศ. 2429 การทำแผนที่จึงได้เสร็จสิ้นลง หลังจากนั้นพระวิภาคภูวดล จึงเดินทางไปยังประเทศอังกฤษ เพื่อจัดพิมพ์แผนที่

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 26 – 27.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

ประเทศไทยฉบับแรกในปี พ.ศ. 2430⁸⁴ ซึ่งการไปสำรวจจัดทำแผนที่ในดินแดนลาวในครั้งนี้คณะสำรวจจากกรุงเทพฯ ได้ทำการสำรวจและจัดทำแผนที่กำหนดเขตแดนในพระราชอาณาเขตสยามบริเวณสิบสองปันนา สิบสองจุไท หลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวน อันเป็นดินแดนชายพระราชอาณาเขตที่ติดกับจีนและเวียดนาม กองแผนที่ชุดนี้ประกอบด้วย นายคอลลินซ์ (Collins) ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ นายเส็ง (ต่อมาได้เป็นพระยามหาอำมาตยาธิบดี) นายสว่าง นายเจริญ นายถัด และนายเพิ่ม ซึ่งออกเดินทางไปหลวงพระบางพร้อมกับกองทัพปราบฮ่อของพระยาสุรศักดิ์มนตรี⁸⁵

(3) การปราบฮ่อในปี พ.ศ. 2428 และ พ.ศ. 2431

เมื่อรัฐไทยไม่สามารถปราบปรามฮ่อได้สำเร็จจึงไม่สามารถผนวกดินแดนที่ฮ่อรุกรานได้ จนลุมาถึงปี พ.ศ. 2428 จมื่นไวยวรนาถ (เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี) จึงได้รับมอบหมายให้เป็นแม่ทัพไปปราบฮ่ออีกครั้ง โดยการเดินทางไปปราบฮ่อครั้งนี้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้กล่าวเกี่ยวกับดินแดนหรืออาณาเขตที่เกี่ยวข้องกับการไปปราบฮ่อครั้งนี้ไว้ว่า

“เวลานี้เป็นโอกาสที่จะจัดการอาณาเขต ด้วยฝรั่งเศสมาทำสงครามกับญวน และจะแบ่งเขตแดนกับจีน ถ้าเขามาแบ่งเขตแดนเข้ามาใกล้เมืองหัวพันห้าทั้งหก เมืองสิบสองจุไท ก็จะเลยเข้ามาเหยียบพระราชอาณาเขต ก็จะเคลมเอาเสียว่าเป็นอาณาเขตของญวน เพราะเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกลัวจะไม่ทันท่วงที จึงโปรดเกล้าฯ ให้เรายกกองทัพขึ้นไปปราบปรามฮ่อในแล้งปีระกานี้ เราก็ได้ตั้งใจที่จะทำให้สำเร็จตามพระราชประสงค์”⁸⁶

จากประโยคที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการยกทัพไปปราบฮ่อในแต่ละครั้ง ไม่ได้เพียงต้องการสร้างความสงบเรียบร้อยให้กับประชาชนที่อาศัยอยู่ในดินแดนที่ถูกฮ่อรุกรานเท่านั้น แต่ประเด็นสำคัญที่รัฐไทยต้องยกทัพไปปราบฮ่อแต่ละครั้งนั้น จุดประสงค์หลักคือต้องการไปสำรวจดินแดนและผนวกดินแดนที่ฮ่อรุกรานเข้าไว้ในพระราชอาณาเขตสยามเพื่อป้องกันการถูกฝรั่งเศสยึดครอง ซึ่งการยกทัพไปปราบฮ่อครั้งนี้ได้แยกกองทัพออกเป็น 2 ทาง คือทางหนึ่งจมื่นไวยวรนาถเป็นแม่ทัพฝ่ายเหนือ เข้าทำการรบในเขตหลวงพระ

⁸⁴ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตกาล ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 32.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28 - 29.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

บาง หัวพันห้าทั้งหก สิบสองจุไท อีกทางเป็นกองทัพของพระเจ้านองยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม (พระยศในขณะนั้น) ทรงเป็นแม่ทัพฝ่ายใต้ ปฏิบัติการรบในเขตเมืองพวนตลอดลงมาถึงหัวเมืองลาวทางด้านใต้ ซึ่งก่อนที่แม่ทัพทั้งสองกองทัพจะยกทัพไปปราบฮ่อ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่แม่ทัพทั้งสองเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานและเป็นการชี้ชัดในเรื่องเขตแดนที่ยังไม่มีความชัดเจนว่า

“เมื่อเวลาไล่ฮ่อไปถึงปลายเขตรแดน ถ้าฝ่ายฝรั่งเศสจะมาว่าด้วยเขตรแดนประการใด ควรให้โต้ตอบได้ว่า การเรื่องนี้ที่กรุงเทพฯ ได้ปรึกษากับทูตซาเดยาแอฟฝรั่งเศสแล้วว่า เขตรแดนข้างไหน ใครว่าเพียงใด ก็ให้ทำแผนที่ไว้ จะได้ปรึกษากันแบ่งปันให้ตกลงโดยทางไมตรีที่กรุงเทพฯ ไม่ควรจะแย้งชิงกัน ข้างไหน ว่าเพียงใดจะเป็นที่เถียงกันมากน้อยเท่าใด ก็คงจะตกลงกันได้ภายหลัง ของใครว่าเพียงใดก็ให้รักษาไว้เพียงนั้นก่อน ที่ตำบลใดซึ่งขนานคาบเกี่ยวกัน คือฝ่ายเราว่าที่ของเรา แต่ฝ่ายฝรั่งเศสมารักษาอยู่หรือฝ่ายฝรั่งเศสว่าที่ของฝรั่งเศส ฝ่ายเรารักษาอยู่ก็ให้ต่างคนต่างรักษาไว้โดยทางไมตรี เหมือนหนึ่งช่วยกันรักษาไปก่อน กว่าจะตกลงแน่ว่าเพียงใด จึงถอนคนเข้ามาตามแดนที่ได้ตกลงกัน”⁸⁷

จากข้อความของรัชกาลที่ 5 ที่มีโอวาทต่อแม่ทัพทั้ง 2 นั้น เป็นเสมือนการบอกเป็นนัยว่าดินแดนที่ถูกฮ่อรุกรานนี้ไม่ใช่ของไทยโดยแท้เพียงแต่เป็นดินแดนที่รัฐไทยปกครองมานานตามโบราณราชประเพณีและต้องการจะปกครองต่อไปที่สำคัญหากจำเป็นต้องปะทะกับฝรั่งเศสเรื่องแย่งพื้นที่ระหว่างกันก็ขอให้เจรจาและรักษาไว้ในส่วนที่กองทัพไทยยังสามารถรักษาไว้ได้ก่อนแล้วค่อยมาเจรจาแบ่งสรรปันส่วนกันภายหลังที่กรุงเทพฯ เมื่อกองทัพของกรมหมื่นประจักษ์ฯ ได้เดินทางไปจัดการภระกิจเสร็จสิ้นแล้วจึงทำการเกลี้ยกล่อมชาวเมืองที่หนีฮ่อไปอยู่ตามป่าเขาให้กลับมาสู่ภูมิลำเนาเดิม ตลอดจนชักชวนพวกข้าที่อยู่บริเวณเขาบรรทัดให้ยอมอ่อนน้อมต่อรัฐไทยเมื่อจัดราชการในดินแดนประเทศราชฝ่ายลาวเรียบร้อยแล้ว กรมหมื่นประจักษ์ฯ จึงเสด็จกลับกรุงเทพฯ ในเดือน มีนาคม พ.ศ. 2430 ส่วนกองทัพจมีนไวยวรณารถ เมื่อออกจากกรุงเทพฯ เดือนตุลาคม พ.ศ. 2428 ได้เข้าปราบฮ่อในบริเวณเมืองหัวพันห้าทั้งหกจนสำเร็จและสามารถเกลี้ยกล่อมให้พวกฮ่อยินยอมอ่อนน้อมต่อกองทัพไทยเป็นจำนวนมาก เมื่อจมีนไวยวรณารถเห็นว่า

⁸⁷ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). 32-33.

สถานการณ์ยุติลงด้วยดี จึงจะยกทัพขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ตลอดไปจนถึงเมืองสิบสองจุไทย เนื่องจากสถานการณ์ในสิบสองจุไทยขณะนั้น เจ้าเมืองไล ถือเป็นผู้ที่มีอำนาจอยู่เหนือแคว้นนี้ และได้ทำการขับไล่กษัตริย์ เจ้าเมืองแกลงออกจากเมืองแกลง เนื่องจากกษัตริย์เองยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อกองทัพไทย เมื่อท้าวไลขับไล่กษัตริย์ออกไปจากเมืองไลเรียบร้อยแล้วจึงส่งบุตรชายสามคนลงมาคุมเชิงกองทัพไทยอยู่ที่เมืองแกลง กองทัพหน้าของไทยที่ยกขึ้นไปเมืองแกลงได้รับคำสั่งจากจมีนไวยวรรณารถให้ทำการจับกุมบุตรชายทั้งสามของท้าวไลเอาไว้ และในปลายปี พ.ศ. 2429 กองทัพใหญ่ยกขึ้นไปถึงเมืองแกลง จมีนไวยวรรณารถ ได้เข้าจัดการราชการเมืองแกลงจนเรียบร้อยแล้ว ในส่วนเจ้าเมืองไล จมีนไวยวรรณารถคิดว่า การที่กองทัพไทยจับกุมตัวบุตรชายท้าวไลไว้เป็นตัวประกันจะทำให้ท้าวไลไม่กล้าคิดคิดทรยศต่อรัฐไทยและยอมมาพบแม่ทัพไทยที่เมืองแกลง แต่ปรากฏว่าท้าวไลไม่แสดงท่าทีแต่อย่างใดแต่เมื่อสถานการณ์ดูสงบลงกองทัพไทยจึงออกจากเมืองแกลงกลับหลวงพระบางและเดินทางกลับกรุงเทพฯในปี พ.ศ. 2430 พร้อมทั้งคุมตัวบุตรชายทั้งสามคนของท้าวไลมากรุงเทพฯ ด้วย เมื่อกองทัพกลับกรุงเทพฯ แล้ว สถานการณ์ก็กลับมายุ่งยากอีกครั้งเมื่อท้าวไลและบุตรชายคนโตนำกำลังพวกฮ่อเข้าโจมตีหลวงพระบางเพื่อแย่งชิงบุตรชายทั้งสามคนเนื่องจากท้าวไลเข้าใจว่าบุตรชายทั้งสามคนถูกคุมขังไว้ในหลวงพระบาง การบุกโจมตีครั้งนี้ทำให้หลวงพระบางพ่ายแพ้อย่างย่อยยับ ทางกรุงเทพฯ จึงส่งกองทัพขึ้นไปหลวงพระบางอีกครั้งเพื่อรักษาหลวงพระบางให้อยู่ในความสงบตลอดจนส่งข้าหลวงใหญ่ขึ้นไปดูแลรักษาราชการภายในหลวงพระบางเพื่อป้องกันพวกฮ่อที่อาจจะกลับมาโจมตีหลวงพระบางอีกครั้ง⁸⁸ การยกทัพไปปราบฮ่อของรัฐไทยครั้งนี้สามารถปราบฮ่อได้อย่างสำเร็จเด็ดขาดและกองทัพไทยจึงยึดหลวงพระบางและปกครองอย่างรัดกุมยิ่งขึ้น

⁸⁸ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า33- 34.

(4) ข้อตกลงเมืองแกง

ในปี พ.ศ. 2431 เมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีและพระยานนทบุรีศรีเกษตราภรณ์ได้รับมอบหมายให้ขึ้นไปปราบฮ่อที่หลวงพระบางอีกครั้งและด้วยความที่รัฐไทยยังไม่รู้อาณาเขตของพระราชอาณาเขตสยามอย่างชัดเจน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการเกี่ยวกับเรื่องเขตแดนต่อกองทัพที่จะไปปราบฮ่อครั้งนี้ ดังนี้

ข้อ 1 ดินแดนทั้งหลายซึ่งเคยได้เป็นพระราชอาณาเขตมาแต่ก่อนอยู่เพียงใด ต้องถือว่าเป็นของไทยอยู่เพียงนั้น จนกว่าจะได้มีคำสั่งต่อไปว่าได้ตกลงกันที่กรุงเทพฯ กับคอเวอนแมนฝรั่งเศส จะได้ปักเขตแดนกันใหม่

ข้อ 2 การที่คอเวอนแมนสยามกับฝรั่งเศสได้ปรึกษาตกลงกันแต่ข้าหลวงพร้อมกันทั้งสองฝ่ายออกไปตรวจเขตแดนครั้งนี้ ไม่ได้ตกลงกันว่าจะให้ไปปักเขตแดนว่าจะเป็นเพียงใด ได้เป็นการตกลงแต่เฉพาะว่าจะให้ข้าหลวงทั้งสองฝ่ายไปตรวจดูว่าเขตแดนไทยกับญวนกวางในดั่งที่เกี่ยวข้องคาบเกี่ยวกันอยู่อย่างไร ไม่ใช่ว่าจะตรวจดูให้รู้ว่าจะต่อกันอย่างไร ถ้าได้ความประการใดมาพร้อมกันทั้งสองฝ่าย แล้วจึงได้ตัดสินให้ตกลงกันที่กรุงเทพฯ

ข้อ 3 เพราะเหตุฉะนั้น แม่ทัพก็ดี ข้าหลวงก็ดี ไม่มีอำนาจที่จะปรึกษาให้เป็นการตกลงว่าเขตแดนต่อกันเด็ดขาดเพียงใดกับฝรั่งเศสนอกจากกรุงเทพฯ แม่ทัพแลข้าหลวงควรจะต้องจัดการผูกขาดปรึกษา ถ้าได้แต่เพียงที่เพื่อจะให้เป็นการสำเร็จในความประสงค์ที่กล่าวมาในข้อ 1 และข้อ 2 เท่านั้น

ข้อ 4 เป็นหน้าที่สำคัญอันหนึ่งของแม่ทัพ แลข้าหลวงจะเก็บรวบรวมข้อความทั้งปวงที่จะเป็นสำคัญยานว่า ดินแดนทั้งหลายซึ่งฝ่ายเราถือเป็นพระราชอาณาเขตรนั้น มีหลักฐานที่อ้างอิงอย่างใดบ้าง ให้ได้ความให้หมดจนเต็มกำลังที่จะเก็บได้ แล้วส่งลงมา ณ กรุงเทพฯ ด้วย

ข้อ 5 แม่ทัพแลข้าหลวงควรพูดจากับฝรั่งเศสตามความในข้อ 4 นั้นเหมือนหนึ่งว่าถ้าฝรั่งเศสจะทำการล่าเกิน เป็นต้นว่าจะยกทหารฝรั่งเศสถล่มมือตั้งจัดการในดินแดนซึ่งฝ่ายเราถือว่าเป็นพระราชอาณาเขตรดั่งนี้แล้ว ก็เป็นหน้าที่ของแม่ทัพและข้าหลวงจะต้องพิจารณาดูว่าดินแดนที่ฝรั่งเศสทำการหลอกล้ำเข้ามานั้น เป็นที่สำคัญจำเป็นจะละไว้พลาง ๆ ก่อนได้ฤาไม่ได้ ถ้าเป็นที่ซึ่งจำเป็นจะละไว้ไม่ได้ เปรียบเหมือนอย่างว่าฝรั่งเศสจะยกทหารเข้ามาจัดการที่เมืองหลวงพระบางเองซึ่งเป็นการที่คิดไม่แลเห็นว่าจะเป็นไปได้ดั่งนี้แล้วก็จำเป็นที่จะต้องสู้รบให้ฝรั่งเศสออกไปเสียให้จงได้

ข้อ 6 แม่ทัพแลข้าหลวง แต่ถ้าดินแดนซึ่งฝรั่งเศสเอิบเอื่อมเข้ามาทำการเหมือนเปนเจ้าของนั้น เปนที่ปลายเขตรไกลเปนที่ไม่สำคัญ ไม่พอที่จะถึงต้องรบสู้แย่งชิงกันแล้ว ก็ให้แม่ทัพแลข้าหลวงมีหนังสือถึงฝรั่งเศสให้รู้ว่าที่นั้น ๆ ฝ่ายไทยได้ถืออยู่ว่าเป็นพระราชอาณาเขต การที่ฝรั่งเศสเอิบเอื่อมเข้ามาจัดการในเวลาที่กำลังตรวจการอยู่ด้วยกันทั้งสองฝ่ายดังนี้ ฝรั่งเศสจะเอาไปหยิบยกขึ้นอ้างว่าเป็นฝ่ายไทยได้ยอมให้ฝรั่งเศสจัดการในที่นั้นอย่างใดไม่ได้เลย การที่เขตแดนจะตกลงกันเพียงใดจะต้องเปนไปตามข้อที่ว่าไว้ในข้อ 2 เท่านั้น

ข้อ 7 แลเปนน่าที่สำคัญของแม่ทัพแลข้าหลวงอีกอย่างหนึ่งด้วยในการที่จะสังเกตดูให้รู้อยู่เสมอว่าฝรั่งเศสได้ทำการเอิบเอื่อมเข้ามาจัดการในดินแดนที่เปนพระราชอาณาเขตแห่งใด แล้วแม่ทัพและข้าหลวงได้จัดการแก้ไขไว้อย่างใดให้บอกลงมายังกรุงเทพฯ ด้วย⁸⁹

เมื่อกองทัพใหญ่ของไทยมาถึงหลวงพระบางก็ได้ทราบข่าวว่ากองทัพฝรั่งเศสเข้าไปปราบฮ่อบริเวณสิบสองจุไท พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงเคลื่อนทัพจากหลวงพระบางไปสิบสองจุไทเพื่อตกลงเรื่องเขตแดนกับฝรั่งเศสโดยกองทัพไทยเข้ายึดเมืองแฉง และกองทัพฝรั่งเศสตั้งมั่นอยู่ที่เมืองไค นายปาวีได้เดินทางมาพบกับพระยาสุรศักดิ์มนตรีที่เมืองแฉงเพื่อทำความตกลงเรื่องดินแดนสิบสองจุไท การเจรจาได้ข้อตกลงว่าเพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงการใช้กำลังขอให้กองทัพทั้งสองฝ่ายต่างรักษาเขตแดนของตน โดยฝ่ายไทยจะตั้งมั่นในบริเวณหัวพันห้าทั้งหก ส่วนฝรั่งเศสจะยึดครองสิบสองจุไทสำหรับเมืองแฉงนั้นกองทัพทั้งสองจะร่วมกันรักษา ซึ่งข้อตกลงดังกล่าวมีรายละเอียดดังนี้⁹⁰

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁸⁹ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตกาล ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 35-37.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37- 39.

หนังสือสัญญา 9 ข้อ

ข้าพเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แม่ทัพฝ่ายสยาม ข้าพเจ้ากอมอดอง เปนนากา ข้าพเจ้า มองซิเออร์ปาวร์ แปซิยองเดอลากอมิตยอง ฝรั่งเศส ได้พร้อมกัน ณ เมืองแกลงตกลงกันทั้ง 2 ฝ่าย ที่จะจัดการให้เป็นทีที่เรียบร้อยในเมืองสิบสองจุไท เมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนได้พร้อมกัน ตกลงที่จะรักษาการในระหว่างซึ่งเกาเวอนแมนตทั้ง 2 ฝ่าย ยังมีได้ตกลงแบ่งเขตแดนกันนั้น จะรักษาการไว้กว่าจะตกลงตามนี้

1. ซึ่งจะรักษาการในระหว่างซึ่งเกาเวอนแมนตยังไม่ได้ตกลงกันนั้นฝ่ายฝรั่งเศสก็จะตั้งอยู่ในตำบลสิบสองจุไท ฝ่ายทหารไทยจะตั้งอยู่ในเมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนตั้งรักษาการอยู่กว่าเกาเวอนแมนตทั้งสองฝ่ายจะตกลงแบ่งเขตแดนกัน ทหารไทยจะไม่ล่วงเข้าไปในเขตที่ทหารฝรั่งเศสตั้งอยู่ ฝ่ายทหารฝรั่งเศสก็จะไม่ล่วงเข้าไปในเขตที่ทหารไทยตั้งอยู่เหมือนกัน

2. เมืองแกลงนั้นทหารไทยและทหารฝรั่งเศสจะพร้อมกันตั้งรักษาการอยู่ในเมืองแกลงทั้ง 2 ฝ่ายกว่าเกาเวอนแมนตจะแบ่งเขตแดนตกลงกัน กองทหารไทยและทหารฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่ในเมืองแกลงทั้ง 2 ฝ่ายนั้น จะรักษาการโดยสุภาพเรียบร้อยทั้ง 2 ฝ่าย เมื่อทหารไทยจะมีการหรือจะใช้คนไปมาในตำบลที่ฝรั่งเศสตั้งอยู่ก็ให้บอกกล่าวให้ฝรั่งเศสทราบก่อนจะได้ช่วยการนั้นให้สำเร็จตามสมควร เมื่อฝ่ายฝรั่งเศสจะมีการหรือจะใช้คนไปมาในตำบลที่ไทยตั้งอยู่ ก็ให้บอกกล่าวให้ฝ่ายไทยทราบก่อน จะได้ช่วยการนั้นให้สำเร็จตามสมควร ซึ่งกล่าวมาในข้อ 2 นี้ เป็นการที่จะรักษาความเรียบร้อยสำหรับกองทัพทั้ง 2 ฝ่าย ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองแกลงนี้

3. ฝ่ายเมืองไถยนั้นฝรั่งเศสได้ตั้งรักษาอยู่แล้ว บัดนี้ คำเหิน คำก๊วย บุตรท้าวไถยเข้ายอมฝรั่งเศสแล้ว แต่คำสาม คำฮุย ท้าวม่วย ซึ่งอยู่ในกองทัพไทยนั้น ขอให้ฝรั่งเศสช่วยส่งไปให้บิดา และให้กลับถึงเมืองด้วย จะได้เป็นการเรียบร้อยต่อไป แต่คนเมืองหลวงพระบาง ซึ่งฮ่อตีเอาไปนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะช่วยส่งคืนมายังเมืองแกลงยังกองทัพไทยที่ตั้งอยู่นั้น

4. ฝ่ายเมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนนั้น กองทหารไทยได้ตั้งรักษาการอยู่หลายตำบล ฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงนอกจากเขตหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนออกไปนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะไม่ล่วงเข้ามาในเขตตำบลนั้นอยู่เหมือนกัน

5. พวกฮ่อซึ่งเป็นโจรผู้ร้ายยังตั้งอยู่หลายตำบลตามเขตรญวน เขตสิบสองจุไท เขตหัวพันห้าทั้งหก และเขตพวนนั้น จะช่วยจัดการให้เป็นทีที่เรียบร้อยทั้ง 2 ฝ่าย

6. เจ้าพนักงานกองเซอร์เวฝ่ายไทยจะได้ตรวจเซอร์เวไปในที่ ๆ ฝรั่งเศสตั้งอยู่ ฝ่ายฝรั่งเศสจะให้หนังสือทำให้ทำการไปโดยสะดวกและจะจัดทหารฝรั่งเศสรักษาไปไม่ให้มีอันตรายเหมือนดังฝ่ายไทยได้จัดการรักษาอันตรายไปกับการเซอร์เวของฝรั่งเศสนั้น จะส่งจนถึงเมืองหัวพันห้าทั้งหก ซึ่งกองทัพไทยตั้งอยู่

7. ราษฎรในเมืองแกลง ซึ่งถูกโจรร้ายรบกวนเที่ยวแตกอยู่ในป่าดงหลายตำบลนั้น ฝ่ายไทยจะประกาศให้กลับมายุ่งงูมิลำเนาเดิม ตามความสมัครของราษฎรไม่เป็นการขัดขวางความสมัครของคนเหล่านั้น

8. จะได้เรียกรวมการทำวชน ซึ่งเป็นหัวหน้ามีอยู่ในเมืองแกลงเวลานั้นเท่าใดมาพร้อมกันทั้งสองฝ่าย พุดชี้แจงไม่ให้อำนาจและราษฎรเป็นที่หวาดหวั่น ที่กองทหารตั้งอยู่ทั้ง 2 ฝ่าย เพื่อจะรักษาความสงบเรียบร้อยให้ทำวชน และราษฎรตั้งอยู่เป็นสุขต่อไป

9. ส่วนหนังสือราชการฝ่ายฝรั่งเศสที่จะส่งไปยังเมืองหลวงพระบางหรือฝ่ายเมืองหลวงพระบางจะส่งขึ้นมายังเมืองแกลง ฝ่ายไทยจะช่วยเป็นธุระรับหนังสือราชการนั้นส่งไปให้โดยสะดวกด้วย

เมืองแกลง ณ วัน 7 ฯ 1 ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก 1250

4

(ตรงกับวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2431)⁹¹

เมื่อไทย – ฝรั่งเศส ได้ทำข้อตกลงเมืองแกลงทั้ง 9 ข้อพร้อมกันและได้จัดทำแผนที่บริเวณนี้เสร็จสิ้นแล้ว รัฐบาลไทยจึงมองต่อไปว่าจะดำเนินการเจรจาปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสให้เป็นที่เรียบร้อย แต่กาลกลับไม่เป็นเช่นนั้นเมื่อฝรั่งเศสเข้าอ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในบริเวณลาวตอนกลางและตอนใต้อย่างเป็นทางการ โดยในเดือนเมษายน พ.ศ. 2431 นายแกร์การาเด็ค มีหนังสือกราบทูลกรมหลวงเทวะวงศ์โรปกการว่า ญวนได้กล่าวว่ ญวนมีเขตแดนจรดแม่น้ำโขงตั้งแต่ตรานินห์ (เมืองพวน) ลงมาถึงเขตแดนเขมร เพราะฉะนั้น ฝรั่งเศสย่อมมีสิทธิทุกประการในการปฏิบัติการใด ๆ บนดินแดนดังกล่าว กรมหลวงเทวะวงศ์โรปกการทรงมีลายพระหัตถ์ตอบนายแกร์การาเด็คว่า ข้ออ้างดังกล่าวญวนไม่เคยเรียกร้องมาก่อนจนญวนตกอยู่ใต้อิทธิพลของฝรั่งเศสและข้ออ้างดังกล่าวไม่มีหลักฐานยืนยัน ด้วยเหตุนี้ ความยุ่งยากเรื่องเขตแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงเกิดขึ้นอีกครั้งในบริเวณลาวตอนกลางลงไปจนถึงลาวใต้ รัฐบาลไทยต้องการให้ฝรั่งเศสรับรองสิทธิในดินแดนนี้ว่าเป็นของไทย เมื่อฝรั่งเศสขออนุญาตส่งคณะสำรวจมาทำแผนที่เขตแดนไทยที่ติดต่อกับญวนในปลายปี พ.ศ. 2432 รัฐบาลไทยก็ยินยอมพร้อมทั้งจัดส่งกองแผนที่ของรัฐไทยออกไปปฏิบัติงานตั้งแต่เมืองพวนลงไปถึงเชียงแตงเพื่อหวังจะให้มีการปักปันเขตแดนระหว่างฝรั่งเศส แต่ฝรั่งเศสไม่ยินยอมเพื่อหวังจะยึดดินแดนที่ยังคลุมเครืออยู่และไม่สามารถระบุได้ว่าใคร

⁹¹ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตกาล ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 4 1- 43.

เป็นเจ้าของที่แท้จริงในดินแดนนี้ ด้วยเหตุนี้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2433 เป็นต้นมา ความขัดแย้งเรื่องเขตแดนระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสจึงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากต่างฝ่ายต่างกล่าวหาว่าอีกฝ่ายหนึ่งรุกเข้าไปในดินแดนที่เป็นเขตแดนของตน⁹² จนนำไปสู่เหตุการณ์ ร.ศ. 112

(5) กรณีบางเบียน

กรณีบางเบียนถือเป็นชนวนเหตุสำคัญแห่งความขัดแย้งที่นำไปสู่การใช้อาวุธในการสู้รบระหว่างรัฐไทยและฝรั่งเศส กล่าวคือในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2434 (ค.ศ.1891) คูร์นิโยง (Courmillon) สมาชิกคณะผู้จัดทำแผนที่เพื่อปักปันเขตแดนได้แต่งตั้งให้บางเบียนเป็นเจ้าหน้าที่ปกครองฝรั่งเศสที่ทุ่งเชียงคำ (Thoung Xieng Kham) (ทุ่งไหหินในประเทศลาวปัจจุบัน) ทำให้พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหลวงเทวะวงศัวิโรปกโร (Prince Dewavongs) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศของรัฐไทย ไม่พอใจและสั่งจดหมายตอบไปยังโลร์โจง (Lorgeon) รักษาการแทนกงสุลใหญ่ฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ลงวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2434 (ค.ศ.1891) ความตอนหนึ่งว่า

บัดนี้ สถานการณ์ได้สงบเรียบร้อยแล้วด้วยการปฏิบัติการของกองทัพสยามแต่เป็นเรื่องแปลกที่เวียดนามตอนกลางเรียกร่องดินแดนดังกล่าว และคูร์นิโยงผู้ซึ่งเดินทางในราชอาณาจักรภายใต้การคุ้มครองของหนังสือเดินทางซึ่งออกโดยรัฐบาลสยามกลับแต่งตั้งคนเช่นบางเบียนเป็นเจ้าหน้าที่ปกครองในนามฝรั่งเศสที่ทุ่งเชียงคำเพื่อลบล้างอำนาจเจ้าหน้าที่ปกครองสยามในตำบลดังกล่าว

ข้าพเจ้าหวังว่ารัฐบาลฝรั่งเศสจะเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นและห้ามคูร์นิโยงไม่ให้ดำเนินการในลักษณะดังกล่าวอีก รวมทั้งไม่สนับสนุนให้ผู้แทนฝรั่งเศสเข้ามาปกครองดินแดนที่เป็นของประเทศสยามซึ่งสมควรปกครองโดยข้าราชการชาวสยามเท่านั้น⁹³

⁹² จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 39-41.

⁹³ พิรพล สงนุ้ย, *กรณีพิพาทไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 ตามหลักฐานฝรั่งเศส* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), หน้า 17 - 18.

อเล็กซองเดรอะ ริโบต์ (Alexandre Ribot) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสในขณะนั้นจึงเรียกตัวบางเบียงกลับจากทุ่งเชียงคำ เช่นเดียวกับผู้แทนฝรั่งเศสที่แหลมเสม็ด (Pointe Samit) ภายใต้เงื่อนไขที่ว่ารัฐไทยก็ต้องไม่ส่งผู้แทนเข้าไปปกครองดินแดนดังกล่าวด้วย แต่ปรากฏว่าข้อตกลงดังกล่าวไม่สามารถยุติได้ จึงทำให้เกิดการปะกันที่ทุ่งเชียงคำ เมื่อวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2434 (ค.ศ.1891) โดยฝ่ายไทยเข้าควบคุมตัวบางเบียงไว้ได้และตั้งข้อหาเป็นกบฏต่อรัฐไทยโดยไทยให้เหตุผลว่าบางเบียงเกิดในดินแดนที่รัฐไทยถือว่าอยู่ในพระราชอาณาเขตสยามแต่ต้องลี้ภัยไปอยู่เวียดนาม เนื่องจากกระทำผิดราชการและเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2435 (ค.ศ.1892) ปาวี ได้เดินทางมาถึงไทยเพื่อรับตำแหน่งราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ และทันทีที่ปาวีเดินทางมาถึงได้เรียกร้องให้รัฐไทยปล่อยตัวบางเบียง แต่รัฐไทยไม่ยินยอมและยืนยันในหลักการเดิมของตน⁹⁴ ทำให้กรณีบางเบียงจึงเป็นสาเหตุสำคัญสาเหตุหนึ่งที่น่าไปสู่เหตุการณ์ ร.ศ. 112 ที่ทำให้รัฐไทยเสียอำนาจทางการปกครองเหนือดินแดนลาวบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

(6) กรณีเมืองท่าอุเทน

กรณีเมืองท่าอุเทนเริ่มต้นจากซ็องเปอนัวส์ (Champenois) และเอสกิลลา (Esquilat) 2 พ่อค้าที่ต้องการจะข้ามแม่น้ำโขงจากเมืองท่าอุเทนไปยังเมืองคำมวน (Cammon) โดยการเพิกเฉยไม่ปฏิบัติตามระเบียบข้อตกลงระหว่างไทย-ฝรั่งเศสด้วยการเดินทางโดยใช้หนังสือเดินทางของผู้อื่น ครั้งที่ 2 ซ็องเปอนัวส์ และเอสกิลลาได้ทำผิดต่อสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศสปี พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) มาตรา 6 และ 15 และกระทำผิดต่อสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2399 (ค.ศ. 1856) มาตรา 18 ด้วยการค้าของเถื่อนและเดินในดินแดนไทยโดยไม่ได้รับอนุญาต ไม่ยอมจ่ายภาษีนำเข้า และเดินทางโดยไม่มีตราประทับบนหนังสือเดินทาง การกระทำผิดของพ่อค้าทั้ง 2 คนที่เกิดขึ้น เจ้าหน้าที่ของรัฐไทยจึงจับกุมและเนรเทศบุคคลทั้งสองออกนอกดินแดนไทยพร้อมทั้งยึดสินค้าที่พ่อค้าทั้งสองคนขนเข้ามาไว้ด้วย การจับกุมครั้งนี้สร้างความไม่พอใจให้กับปาวีและปาวีได้เรียกร้องให้รัฐไทยจ่ายค่าเสียหายที่เกิดขึ้น แต่ฝ่ายไทยปฏิเสธคำเรียกร้องของปาวีเพราะถือว่าพ่อค้าทั้งสองกระทำผิดตามสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ซึ่งเหตุการณ์เมืองท่าอุเทนเป็นเหตุการณ์ที่ไม่ได้รับการแก้ไขอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดทำให้สหภาพแรงงานฝรั่งเศสในลาวตอนบนและเวียดนามตอนเหนือกดดันรัฐบาลฝรั่งเศส เพื่อให้รัฐบาลฝรั่งเศสเรียกร้องสิทธิเหนือดินแดนลาวเพื่อความสะดวกในการขยายตลาดการค้าของชาวฝรั่งเศสในดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์⁹⁵

⁹⁴ พิรพล สงนุ้ย, กรณีพิพาทไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 ตามหลักฐานฝรั่งเศส (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545) หน้า 18- 19.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19 - 20.

(7) กรณีการตายของ ม.มาสซี

ในระหว่างที่รัฐไทยดำเนินการปราบฮ่ออยู่นั้น ฝรั่งเศสได้จับดูความเคลื่อนไหวของรัฐไทย และคอยป้องกันไม่ให้รัฐไทยล่วงล้ำเข้าไปในดินแดนที่ฝรั่งเศสถือว่าเป็นดินแดนในความครอบครองของญวนภายหลังเมื่อรัฐไทยปราบปรามฮ่อเสร็จสิ้น ฝรั่งเศสกับรัฐไทยยังคงมีเรื่องกระทบกระทั่งกันในปัญหาเรื่องดินแดนมาโดยตลอดจนมาถึงเรื่องกรณีการตายของ ม.มาสซี โดยกรณีนี้เริ่มต้นจาก ม.มาสซี เคยเป็นเภสัชกรในสังกัดกองทัพเรือฝรั่งเศสและเคยเดินทางร่วมไปกับคณะสำรวจแผนที่ของฝรั่งเศส ซึ่งมี ม.ปาวี เป็นหัวหน้า โดยการไปสำรวจในดินแดนเมืองพวน หัวพันห้าทั้งหก ตลอดจนถึงสิบสองจุไท จนเมื่อถึงเดือนกันยายน พ.ศ. 2434 ฝรั่งเศสได้มีคำสั่งให้ ม.มาสซี ไปรับหน้าที่เวชกษัตริย์ประจำเมืองหลวงพระบางแทน ม.ปาวี มีงานด่วนเกี่ยวกับการสำรวจแนวเขตแดน และในขณะที่ประจำอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง ม.มาสซี เริ่มมีปัญหาเรื่องสุขภาพ ในเวลาต่อมา ม.มาสซี มีกิจธุระต้องเดินทางไปเชียงใหม่ จึงได้เดินทางโดยการล่องเรือลงมาตามลำน้ำแม่โขงและเกิดเจ็บป่วยขึ้นระหว่างเดินทางจนมาถึงเมืองจัมปาศักดิ์ อาการได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นจน ม.มาสซี เกิดอาการคลุ้มคลั่งและได้ฆ่าตัวตาย เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2435 การตายของ ม.มาสซี เป็นสาเหตุสำคัญที่ฝรั่งเศสใช้เป็นข้ออ้างเพื่อให้รัฐบาลไทย⁹⁶ เพื่อจะแย่งชิงดินแดนในบริเวณหัวเมืองลาวเพื่อประโยชน์ทางการค้าของฝรั่งเศสเอง

(8) ฝรั่งเศสสนำกรณีพิพาทเสนอรัฐสภา

กรณีที่ ม.มาสซี ถึงแก่กรรมนั้น เป็นเหตุให้ ม.เดอลองคล็ (M. Deloncle) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนำปัญหาพิพาทระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสเสนอรัฐสภา เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2435 ในหนังสือ L' affaire de Siam กล่าวไว้ มีใจความดังนี้

“ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2435 มีข่าวแพร่ในประเทศฝรั่งเศสว่า ม.มาสซีได้ถึงแก่กรรมที่เมืองจัมปาศักดิ์โดยกะทันหัน ขณะล่องแม่น้ำโขงมาทางโคชินไชนา จะเป็นเพราะฤทธิ์ใช้หรือจิตวิปลาสไปชั่วขณะก็ไม่อาจทราบได้ จึงเป็นเหตุให้กระทำตวินิบาตกรรมตามที่ได้สือกัน แต่ก็คงจะเป็นการแน่นำคงเนื่องมาจากความกังวลและความยากลำบากต่าง ๆ ที่รุมเร้าอยู่ในขณะนั้น ดังนั้น ม.เดอลองคล็ จึงถือโอกาสหยิบยกเรื่องนี้มาประกอบข้อแฉงต่อรัฐสภาในปัญหาเรื่องที่พิพาทอยู่กับไทย โดยได้ขอร้องให้เฟ่งพิจารณาถึงสิทธิของเรา และให้ดำเนินการโดยเข้มแข็งเพื่อให้เคารพ

⁹⁶ แชน บัจจสถานนท์และ สวัสดิ์ จันทน์ เรียบเรียง, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยาสมัย ร.ศ. 112, (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2510) หน้า 24 - 25.

สิทธินั้น มรณกรรมอันน่าสลดใจของผู้แทนฝรั่งเศสนี้ย่อมเป็นโอกาสอันดีที่จะพิจารณาปัญหาที่มรณกรรมของผู้รับใช้ประเทศจะต้องบังเกิดผลดีกว่าการดำรงชีวิตอยู่ในประเทศ โดยมีได้แสวงหาทางสนับสนุนบูรณภาพและอิทธิพลของประเทศชาติ การอภิปรายโดยใช้โวหารเรียกร้องขอความเห็นใจของ ม.เดอลองคล์ครั้งนี้ ทำให้รัฐสภาตื่นตัวและรัฐบาลมีมติเกือบเป็นเอกฉันท์อนุมัติให้ดำเนินการโดยทันทีเกี่ยวกับปัญหาเขตแดนไทย โดยมีเงื่อนไขว่าให้รัฐบาลใช้วิธีการที่ดีที่สุดที่จะกระทำทำให้สำเร็จโดยเร็วโดยเสียเงินและเลือดเนื้อน้อยที่สุด⁹⁷

เมื่อทางรัฐบาลฝรั่งเศสได้รับความเห็นชอบแล้วจากรัฐสภา ได้มีคำสั่งไปยัง ม.เดอ ลานเนสซัง (M. de Lanessan) ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนให้ดำเนินการขับไล่ไทยไปให้พ้นจากเขตแดนที่กำลังพิพาทกันอยู่การอำนวยการขับไล่ทหารครั้งนี้ ม.เดอลานเนสซังเป็นผู้อำนวยการทั่วไป จึงได้มีคำสั่งไปยัง ม.บริเออร์ (M. Briere) เเร็ดิงต์สูเบริเออร์ ประจำญวนเหนือ เป็นใจความว่า

“ในช่วง 21 มีนาคม พ.ศ. 2435 รัฐบาลได้แจ้งมายังข้าพเจ้าว่า ได้ตกลงใจที่จะกำจัดการรุกร้าเขตแดนที่ฝ่ายไทยกระทำอยู่ ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าการนี้คงจะกระทำได้ง่าย แต่ข้าพเจ้าเกรงว่าในขณะที่เรากำลังดำเนินการอยู่ทางแม่น้ำโขงตอนล่างนี้ ฝ่ายไทยคงจะหาทางก่อเหตุเป็นศัตรูแก่เราทางประเทศญวน จึงจำต้องเพิ่มเติมกำลังตามชายแดนให้มีมากขึ้น ในกรณีที่ข้าพเจ้าตกลงดำเนินการทุก ๆ แห่ง พร้อม ๆ กันในครั้งนี้ จำเป็นที่กองทหารของเราจะต้องสามารถบังคับให้ฝ่ายไทยล่าถอยไปโดยไม่ต้องให้มีการรบพุ่ง และจะต้องให้การปะทะที่รุนแรงมีน้อยที่สุด ทั้งนี้จะเป็นไปได้ก็ต้องจัดให้มีจำนวนทหารมากพอที่จะบีบบังคับอีกฝ่ายหนึ่งได้กับให้ผู้บังคับกองทหารแจ้งแก่ราษฎรให้ทราบด้วยว่า รัฐบาลได้ตกลงที่จะให้ความคุ้มครองเต็มที่ ให้พยายามรวบรวมชกแจงราษฎรที่อยู่ตามดอยตามเขามาเป็นพวกของเรา และพยายามทุกวิถีทางที่จะให้คนเหล่านี้มีศรัทธาต่อเรา จะต้องศึกษาพิจารณาการทำแนวถนนต่อเชื่อมระหว่างญวนกับฝั่งแม่น้ำโขง ข้าพเจ้าขอให้ท่านช่วยบอกกล่าวเรื่องขอความร่วมมือช่วยกันทำแผนที่เส้นทางที่เป็นประโยชน์ และตั้งแต่บัดนี้ให้จัดตั้งเจ้าหน้าที่ฝ่ายตำรวจดำเนินการสำรวจถนนหนทาง และทำการตบแต่งตลอดจนการศึกษาพิจารณาในการจะก่อสร้างถนน....ในการดำเนินการตามคำสั่งนี้ให้เลือกเฟ้นเรดิ้งต์ที่มีสติปัญญาสุขุมเป็นผู้อำนวยการและปฏิบัติการให้เป็นไปในลักษณะที่เข้มแข็งแน่นอน⁹⁸

⁹⁷ แชน บัจจุสานนท์และ สวัสดิ์ จันทน์ เรียบเรียง, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยาสมัย ร.ศ. 112, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2510) หน้า 32.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

...เมื่อเป็นดังนี้ การปะทะกันระหว่างรัฐไทยและฝรั่งเศสบนดินแดนลาวล้านช้างจึงเริ่มขึ้น...

(9) ฝรั่งเศสบุกยึดดินแดนที่ไทยยึดครองและขับไล่เจ้าหน้าที่ไทยออกจากพื้นที่

การรุกกล้าเข้าไปในเขตแดนที่ไทยยึดครอง ซึ่งรัฐสภาฝรั่งเศสได้รับความเห็นชอบจากรัฐสภาแล้วนั้น ฝรั่งเศสจึงได้จัดแบ่งกำลังออกเป็น 3 กอง โดยใช้ทหารอาสาสมัครจากญวนและเขมรเป็นส่วนใหญ่ โดยมีนายทหารฝรั่งเศสและเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองเป็นผู้บังคับบัญชา ดังนี้

กองที่ 1 ในบังคับบัญชาของ ม.บัสตาร์ด (M. Bastard) มีทหาร 1 กองร้อยในบังคับบัญชาของร้อยเอกโทเรอซ์ (Thoreux) สมทบอยู่ด้วย โดยนำกำลังมุ่งหน้าเข้ายึดบริเวณเมืองสตั้งตรง ไทยเรียกเมืองเชียงแตงตามลาวและเมืองโขงไทยเรียก เมืองสีทันดร ซึ่งตั้งอยู่ที่แม่น้ำโขงตอนล่าง เนื่องจากสายของแม่น้ำโขงระหว่างเมืองสตั้งตรงกับเมืองโขงมีเกาะแก่งมาก ทำให้เดินเรือลำบาก แต่ถ้าจากเมืองโขงขึ้นไปจนถึงเมืองเขมราฐจะสามารถเดินเรือได้สะดวก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเข้ายึดเมืองโขงให้ได้เพื่อความสะดวกในการติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ทางเหนือของลำน้ำโขง

กองที่ 2 ในบังคับบัญชาของ ม.ดูเฟรนิล (M. Dufrenil) และ ม.การ์นิเออร์ (M. Garnier) มุ่งเข้ายึดเมืองพง (Pong) ไทยเรียก เมืองพ็อง และเมืองสองคอน (Song Khon) ไทยเรียกเมืองสองคอนดอนดง ตลอดจนถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตรงข้ามกับเมืองเขมราฐ

กองที่ 3 ในบังคับบัญชาของ ม.ลูซ (M. Luce) ม.โกรสกูแรง (M. Groscurin) และ ม.โซเลอร์ (M. Soler) มุ่งเข้ายึดบริเวณเมืองคำเกิด (Kham Keut) เมืองคำมวน (Kham Mon) ตลอดจนถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองท่าอุเทน⁹⁹

เมื่อกองกำลังฝรั่งเศสได้เข้ายึดจุดสำคัญแต่ละจุดไว้ได้แล้ว จึงขับไล่เจ้าหน้าที่ไทยออกจากพื้นที่พิพาท ซึ่งการปะทะกันแต่ละจุดนี้ จุดสำคัญคือจุดของกองที่ 3 ในบังคับบัญชาของ ม.ลูซ เนื่องจากเมื่อทหารฝรั่งเศสเดินทางมาถึงเมืองคำมวนซึ่งมีค่ายของทหารไทยภายใต้การบังคับบัญชาของพระยอดเมืองขวางข้าราชการฝ่ายไทยที่ดูแลพื้นที่พิพาทบริเวณเมืองคำมวน ทหารฝรั่งเศสได้บอกให้พระยอดเมืองขวางออกจากพื้นที่เมืองคำมวน แต่พระยอดเมืองขวางไม่ยอมจึงเกิดการสู้รบกันขึ้นจนทำให้ ม.โกรสกูแรงเสียชีวิตลงในการสู้รบครั้งนี้อันเป็นสาเหตุให้ฝรั่งเศสเรียกร้องให้พิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางให้ถึงที่สุด

⁹⁹ แชน บัจจสานนท์และ สวัสดิ์ จันทน์ เรียบเรียง, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยาสมัย ร.ศ. 112, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2510) หน้า 34.

(10) ฝรั่งเศสนำเรือลูแตงเข้ามากรุงเทพฯ

จากการที่ฝรั่งเศสส่งทหาร 3 กอง เข้ายึดดินแดนลาวในพระราชอาณาเขตสยามเพื่อต้องการเส้นทางของดินแดนลาวที่มีแม่น้ำโขงเป็นเส้นทางในการมุ่งไปสู่ยูนนานเพื่อประโยชน์ทางการค้าของฝรั่งเศสนั้น ฝรั่งเศสได้ใช้วิธีการกล่าวหาเพื่อให้ได้ดินแดนที่ต้องการไปเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส โดยกล่าวหาว่ารัฐไทยไม่รักษาคำมั่นตามข้อตกลงในเรื่องการให้แต่ละฝ่ายอยู่ในเขตแดนของตนและไม่รุกรานเข้าไปในเขตแดนอีกฝ่าย โดยฝรั่งเศสกล่าวหาว่ารัฐไทยรุกรานเข้ามาในดินแดนที่เกินอำนาจของรัฐไทย และยังขับไล่ชาวฝรั่งเศส 2 คนที่ เมืองท่าอุเทน นอกจากนี้รัฐไทยยังจับตัวบางเบียนและตั้งข้อหาเป็นกบฏ เหตุกล่าวอ้างเหล่านี้เป็นแรงสนับสนุนให้ฝรั่งเศสนำกำลังเข้าไปในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเพื่อต้องการยึดพื้นที่บริเวณนี้และเกิดการปะทะกันขึ้นจนทำให้ ม.โกรสกุแวงถึงแก่ความตายและร้อยเอกโทเรอซ์ถูกจับ ฝรั่งเศสจึงอ้างว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไทยจะต้องรับผิดชอบและให้ปล่อยตัวร้อยเอกโทเรอซ์ ให้เป็นอิสระ พร้อมกับได้ดำเนินการ ดังนี้

- 1) ให้กองเรือฝรั่งเศสเดินทางจากทะเลจีนมารวมกำลังกันที่ไซ่งอน
- 2) ฝรั่งเศสได้ส่งทหารต่างด้าว (Legion trangere) หนึ่งกองพันจากเมืองบอน (Bone) เดินทางมาไซ่งอน
- 3) จัดส่ง ม.เลอว์มีร์ เดอวีเลอส์ เป็นราชทูตพิเศษมาเจรจากับรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ เพื่อเรียกร้องค่าเสียหายและพิจารณาตกลงในปัญหาที่วิวาทซึ่งยังคงค้างอยู่

ในวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2435 ฝรั่งเศสได้ส่งเรือลูแตง (Lutin) เข้ามาตริ่งกำลังในแม่น้ำเจ้าพระยาโดยจอดอยู่หน้าสถานทูตฝรั่งเศส และกำหนดจะเดินทางกลับในวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2435 การส่งเรือลูแตงเข้ามาครั้งนี้เป็นการเริ่มต้นที่จะใช้กำลังบีบบังคับรัฐไทยให้สละดินแดนลาวให้กับฝรั่งเศส ในการเจรจาครั้งนี้ ราชทูตฝรั่งเศสได้ขอให้รัฐไทยยอมรับเขตแดนญวนว่าจดถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่รัฐไทยไม่ยินยอมทำให้ฝรั่งเศสไม่ยอมถอนเรือรบออกจากแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้นในวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2435 เรือลูแตง จึงยังคงจอดอยู่หน้าสถานทูตฝรั่งเศสตามเดิม¹⁰⁰ ปฏิบัติการแย่งชิงดินแดนลาวบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงระหว่างรัฐไทยและฝรั่งเศสจึงเริ่มอุบัติขึ้น ณ ตอนนี้อย่างยิ่ง ด้านอังกฤษหวั่นเกรงว่าถ้ารัฐไทยปฏิเสธที่จะปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสแล้ว ฝรั่งเศสคงจะล้อมปิดอ่าวไทยตามที่ขูไว้ ผลประโยชน์ของอังกฤษในไทยอาจจะได้รับผลกระทบด้วย และเพื่อเป็นการคุมเชิงฝรั่งเศส อังกฤษจึงส่งเรือรบ 3 ลำ ทะยอยเข้ามายังสันดรปากน้ำเจ้าพระยา อันได้แก่ เรือ เอ็ม. เอ็ม. เอส. สวิฟท์ (M.M.S. Swift) เรือรบเอส.เอ็ม.เอส. พัลลัส

¹⁰⁰ แชน บัจจสานนท์และ สวัสดิ์ จันทน์ เรียบเรียง, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยาสมัย ร.ศ. 112, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2510) หน้า 42-43.

(H.M.S. Pallas) และเรือรบลินเนต (Linnet) โดยอ้างว่าเพื่อคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของคนในบังคับอังกฤษในขณะเดียวกัน ประเทศอื่นก็ส่งเรือเข้ามาด้วย เช่น เยอรมนีส่งเรือวูล์ฟ (Wolf) และฮอลันดาส่งเรือซุนบาวา (Sunbawa) โดยอ้างเหตุผลเดียวกับอังกฤษ ระหว่างนั้น ผู้บัญชาการทหารเรือฝรั่งเศสประจำภาคตะวันออกเฉียงไกลก็มีคำสั่งให้กองเรือรบฝรั่งเศสเดินทางมาชุมนุมกันที่ไซ่ง่อน¹⁰¹ ซึ่งต่อจากนี้จะได้ลำดับเหตุการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งมีเหตุการณ์ต่อเนื่องเป็นลำดับ ดังนี้

3.2.2 เหตุการณ์ ร.ศ.112

เมื่อการเจรจาข้อตกลงเพื่อแบ่งสรรปันส่วนดินแดนลาวระหว่างเจ้าอาณานิคมเดิมอย่างรัฐไทยและเจ้าอาณานิคมใหม่อย่างฝรั่งเศส ไม่สามารถลงตัวได้ การใช้กำลังจึงเป็นวิธีการขั้นต่อไปที่ 2 มหาอำนาจจำเป็นต้องใช้กำลังความรุนแรงเพื่อให้ได้สิทธิในการครอบครองดินแดนลาว ซึ่งการปะทะกันอย่างดุเดือดครั้งนี้เริ่มขึ้นระหว่างเดือนเมษายน – กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งเรียกกันในช่วงหลังว่า วิกฤติการณ์ ร.ศ.112 ใช้เวลารบกันนานเกือบ 4 เดือน จึงเสร็จสิ้น โดยฝรั่งเศสชนะและรัฐไทยแพ้ จึงต้องยอมยกดินแดนในพระราชอาณาเขตบางส่วนคือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส โดยเหตุการณ์ ร.ศ. 112 สามารถลำดับเหตุการณ์ในแต่ละเดือนและการสู้รบในแต่ละพื้นที่ได้ดังนี้

(1) เหตุการณ์ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2436

การรบบริเวณหัวเมืองลาวกาว

เมื่อฝรั่งเศสคุมกำลังทหารญวนและเขมรประมาณ 400 คน ล่องเรือมาตามลำน้ำโขงบุกเข้ามาทางด้านบุงขลาและด้านเสียมโบก แขวงเมืองเชียงแตง ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2436 และได้้นำกำลังเข้ายึดเมืองเชียงแตง ทำให้ข้าหลวงของรัฐไทยที่ไปประจำเพื่อรักษาดินแดนตามหัวเมืองต่าง ๆ ต่างรีบเตรียมการป้องกันดินแดนบริเวณหัวเมืองลาวกาวอย่างเต็มกำลังเริ่มจากข้าหลวงที่ส่งมาจากกรุงเทพฯ คือหลวงพิพิธสุนทร (ทองอิน) และนายร้อยโทคราม ที่มาตั้งมั่นอยู่ที่ดินแดนเมืองเชียงแตงและเมื่อฝรั่งเศสยึดเมืองเชียงแตงได้แล้วข้าหลวงจากรัฐไทยจึงได้เคลื่อนพลออกไปตั้งมั่นอยู่เมืองธาราบวิวัตร์ ฝั่งโขงตะวันตก จากนั้นฝรั่งเศสจึงเคลื่อนพลมุ่งหน้าไปยังแก่งหลี่ผี เพื่อเตรียมยึดแก่งหลี่ผีเป็นจุดต่อไป ด้านรัฐไทยข้าหลวงที่มาตั้งมั่นอยู่ที่แก่งหลี่ผีคือหลวงเทพนทรเทพได้รับมอบหมายให้มาป้องกันเมืองสีทันดร เมื่อทราบข่าวฝรั่งเศสได้ยกกองทัพมาจนถึง

¹⁰¹ เพ็ญศรี คุ้ม, การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม) (กรุงเทพฯ : เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น , 2542), หน้า 61 - 64.

แก่งหลีผี ข้าหลวงฝ่ายไทยจึงยกกองทัพไปเตรียมการป้องกันอยู่ที่ดอนสาคร (ดอนคอน) ทางด้าน พระประชาศคติกิจที่นำกำลังเดินทางกลับจากตรวจความเรียบร้อยและรักษาดินแดนที่เมืองจำปา ศักดิ์ เมื่อทราบข่าวว่าฝรั่งเศสนำกองทัพบุกยึดได้ดินแดนเมืองเชียงแตงและมุ่งเข้ายึดแก่งหลีผีใน ลำดับต่อไปแล้ว จึงมีหนังสือถึงกรมหลวงพิชิตปรีชากรให้ทรงทราบและสั่งให้ขุนวิจิตรชลหาญ จัดเตรียมเสบียงอาหาร อาวุธ และกำลังผู้คน จากเมืองมูลปากโมกข์ ประมาณ 100 คน แล้วให้ ทำวสุริยวงษ์ กรมการเมืองมูลปากโมกข์ คุมกำลังเพื่อป้องกันดินแดนในเมืองสีทันดรให้พ้นจากการ ยึดครองของฝรั่งเศส ด้านกรมหลวงพิชิตปรีชากรเมื่อทราบข่าว จึงโปรดให้นายสุดจินดา (เลื่อน ณ นคร) ขุนอินทรประสาท นายร้อยตรีคล้าย ทำววกิติกา กรมการเมืองอุบลราชธานี คุมกำลังทหาร 100 คน และกำลังเมือง (ชายฉกรรจ์ที่ไม่ได้เป็นทหาร) 500 คน ยกไปสมทบกับพระประชาศคติกิจที่ สีทันดร และโปรดให้นายรองชิต คุมกำลังเมืองศรีสะเกษและซุซันท์ 1,000 คน ยกไปตั้งมั่นใน ดินแดนเมืองจำปาศักดิ์ ในวันที่ 10 และ 14 เมษายน ตามลำดับ นอกจากนี้ชั้นนำไทยยังแจ้งให้ หลวงบริรักษ์รักษา หลวงสำแดงฤทธิ นายบรรหารภูมิสถิตย์ นำกำลังเมืองประมาณ 1,000 คน ไปตั้งมั่นเพื่อป้องกันดินแดนที่เมืองตะโปน เมืองวัง เมืองพิน และเมืองนอง นายร้อยโทเล็ก และ ทำวบุตวงษา กรมการเมืองอุบล คุมทหาร 12 คน กำลังเมืองอุบล 500 คน เมืองสองคอนดอนดง 500 คน เมืองพลาน 200 คน เมืองเขมราฐ 800 คน รวม 2,000 คน ยกไปตั้งมั่นรักษาดินแดนที่ บ้านตังหวายภูกระไดแก้ว แขวงเมืองโขง เมืองพลาน¹⁰² เพื่อรักษาดินแดนบริเวณเมืองลาวกาว เอาไว้ ซึ่งเหตุการณ์ในเดือนนี้จะเห็นได้ว่ารัฐไทยต่างส่งกำลังของตนมาในรูปแบบข้าหลวงไปคุม เมืองสำคัญ ๆ ที่ดินแดนปลายพระราชอาณาเขตเพื่อป้องกันดินเหล่านั้นไม่ให้ตกเป็นของฝรั่งเศส แต่ก็ไม่สามารถรักษาดินแดนเมืองประเทศราชบริเวณหัวเมืองลาวกาวไว้ได้ เพราะฝรั่งเศสสามารถ ยึดครองได้หลายพื้นที่ดังที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้น

¹⁰² จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตกาล ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 95-96.

การเตรียมการป้องกันกรุงเทพฯ

เมื่อฝรั่งเศสสามารถยึดดินแดนทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงได้แล้ว ทางกรุงเทพฯ จึงเริ่มกังวลว่าฝรั่งเศสอาจจะส่งกำลังทางเรือบุกเข้ามายังกรุงเทพฯ เพื่อบีบบังคับไทยทั้งทางบกและทางน้ำ รัชกาลที่ 5 จึงทรงแต่งตั้งพระยาชลยุทธโยธินทร์ รองผู้บัญชาการทหารเรือเป็นผู้อำนวยการป้องกันรักษาพระราชอาณาเขตด้านหัวเมืองชายทะเลตะวันออก พระยาชลยุทธโยธินทร์ ได้กราบบังคมทูลกรมหลวงเทเวศร์วิโรภากรเกี่ยวกับแผนการป้องกันหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออกดังนี้

1. ที่เกาะกง จัดทหารไว้ 50 คน มีทหารเรือจากกรุงเทพฯ 14 คน ทหารจากเมืองตราด 24 คน ทหารจากเมืองแกลง 12 คน รวม 50 คน พร้อมด้วยอาวุธป้องกันเรือรบฝรั่งเศส
2. ที่แหลมงอบ จัดทหารไว้ 200 คน เพื่อเตรียมช่วยเหลือเกาะกงหากมีเหตุฉุกเฉิน
3. ที่แหลมสิงห์ จัดทหารไว้ 600 คน รักษาการบริเวณปากน้ำจันทบุรี
4. ส่วนเมืองสมุทรปราการ ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านชั้นในสุดของกรุงเทพฯ ได้มีการสร้างป้อมขึ้นที่ตำบลแหลมฟ้าผ่า เรียกชื่อว่า “ป้อมพระจุลจอมเกล้า”

การดำเนินการป้องกันกรุงเทพฯ ครั้งนี้ รัชสมัยไทยมีความหวังว่าการเตรียมป้องกันปากน้ำอย่างเข้มแข็งจะเป็นการขู่ฝรั่งเศสมิให้กระทำการรุนแรงกับกรุงเทพฯ ได้

(2) เหตุการณ์ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2436

การรบทางชายแดนแม่น้ำโขง

การรบในบริเวณแก่งห้วยฝ้ายยังคงดำเนินต่อไปในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสสามารถขับไล่กองทัพของหลวงเทพนทรเทพรเทพรออกจากดอนสาครได้ กองทัพทหารจากรัฐไทยจึงต้องถอยมาตั้งมั่นที่ดอนสมและพยายามยึดดอนสาครคืนจากฝรั่งเศส นอกจากนี้ฝ่ายไทยยังตั้งค่ายโอบล้อมฝรั่งเศส ณ บริเวณหัวดอนสาคร หาดดอนสาคร ดอนสม ดอนเดช และดอนสะดำ กรมหลวงพิชิตปรีชากรได้บรรยายเหตุการณ์ในครั้งนี้ไว้ว่า “พระประจักษ์กับสุจินดาสมทบกันเข้ารบฝรั่งเศสฆ่าฝรั่งเศสตาย 3 คน ยวนตายหลายคน ไทยเสียทหารลาวคนหนึ่ง รบกันแต่วันเสาร์ที่ 4 ถึงวันที่ 7 ฝรั่งเศสใช้ปืนใหญ่เป็นพันเพื่อใช้รบกันในบริเวณนี้ อนึ่งกองต๋าล่าเลี้ยงได้ดีเรือที่ขึ้นมาจากจับได้ตัวนายทัพที่ลงไปเชียงแตงกลับมาที่ทหารยวนสาม ล่ามหนึ่ง ลาว 13 กับเสบียงทั้งสิ้น...”¹⁰³

¹⁰³ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 103.

นายทัพฝรั่งเศสที่ไทยจับได้คือ นายร้อยเอกโทเรอส์ (Thoreux) เนื่องจากกองทัพฝรั่งเศสที่ตั้งอยู่ดอนสาครขาดเสบียงอาหาร ร้อยเอกโทเรอส์จึงคุมกำลังส่วนหนึ่งกลับไปเอาเสบียงและรับกำลังหนุนที่เมืองเชียงแตง ครั้นได้เรียบริบร้อยจึงเดินทางกลับมาตามลำน้ำโขง กระแสน้ำได้พัดเรือของร้อยเอกโทเรอส์มาทางฝั่งขวา ของกองกำลังตัดลำเลียงฝ่ายไทยที่ทำการลาดตระเวนบริเวณใต้ดอนสะตัมจึงเข้าทำการจับกุมนำตัวส่งนายสุตจินดาที่ค่ายหัวดอนสาคร นายสุตจินดาจึงให้หลวงเทพนทรเทพคุมตัวไปส่งพระประชาชาติกิจ ฌ เมืองสีทันดร พระประชาชาติกิจนำตัวร้อยเอกโทเรอส์ส่งมาอุบล เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2436 ในครั้งแรกทางกรุงเทพฯ เชื่อว่าการรบทางชายแดนคงจะยุติในไม่ช้า แต่ปรากฏว่าฝรั่งเศสยังคงสู้รบต่อไป โดยได้รับเสบียงจากจากเมืองเชียงแตงที่ฝรั่งเศสยึดได้เมื่อต้นเดือนเมษายนที่ผ่านมาต่อมาราวต้นเดือนพฤษภาคม ทางกรุงเทพฯ ทราบข่าวว่า ฝรั่งเศสคุมกำลังจากเมืองแกวญซุน (เมืองเว้) ประมาณ 20 คน เข้ายึดเอาเสบียงจากเมืองอัตปือ เมืองแสนปาง เพื่อเป็นเสบียงในการสู้รบต่อไป¹⁰⁴

นอกจากการรบบริเวณแก่งหลีผีแล้ว ฝรั่งเศสยังได้ส่งกำลังบุกรุกเข้ามาทางด้านดิ่งเหลา ในวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2436 โดยฝรั่งเศสคุมกำลังทหารญวน 500 คน เข้ายึดเมืองเชียงร่ม ผาบัง วังคำ และจับตัวหลวงมลโยธานุโยค ข้าหลวงประจำเมืองเชียงร่มไว้ จากนั้นได้เคลื่อนกำลังเข้ายึดเมืองพิน เมืองนอง และเมืองตะโปน พร้อมทั้งจับตัวหลวงบริรักษ์รัฐฎากร หลวงลำแดงฤทธิ และนายบรรหารภูมิสิทธิกร ไว้เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2436 จากนั้นฝรั่งเศสได้ยกกำลังมาจนถึงค่ายที่ฝ่ายไทยตั้งรับอยู่คือที่บ้านตั้งหวาย ภูกระไดแก้ว นายร้อยโทเล็กและทำวบุญดวงษา เห็นว่าฝรั่งเศสมีกำลังมากกว่าจึงยกกำลังถอยร่นข้ามโขงกลับมายังแดนที่ไม่ใช่ข้อพิพาท ฝรั่งเศสจึงสามารถยึดเมืองพล้อง เมืองพลานได้ในวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ.2436 และยึดเมืองสองคอนดอนดง ได้ในวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2436 จากนั้นปลายเดือนพฤษภาคมฝรั่งเศสได้ตั้งกองทหารประชิดฝั่งโขงด้านตะวันตกที่เมืองท่าประชุม ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามเมืองเขมราฐของฝ่ายไทย¹⁰⁵ สถานการณ์การแย่งชิงดินแดนลาวระหว่าง 2 มหาอำนาจเป็นไปอย่างดุเดือด โดยต่างฝ่ายต่างยึดเอาพื้นที่ตามใจชอบซึ่งคนที่เจ็บปวดในครั้งนี้นี้ก็คงจะเป็นคนลาวที่ได้แต่ดู 2 มหาอำนาจแย่งชิงดินแดนตนอย่างหืดกระหายและบ้าคลั่ง

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 103-104.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

เหตุการณ์ทางหัวเมืองลาวพวน

ฝรั่งเศสได้คุมทหารญวนประมาณ 400 คน บุกเข้ามาทางคำพวน และทุ่งเชียงคำ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ได้มีคำสั่งให้หลวงวิจิตรศาสตร์ ข้าหลวงประจำหัวเมืองลาวพวนมีหนังสือแจ้งไปยังพระยอดเมืองขวางข้าหลวงเมืองคำเกิด คำมวน ให้เตรียมการต่อสู้กับฝรั่งเศส ที่เมืองคำมวน กองทหารฝรั่งเศสภายใต้การนำของนายลูซ (Luce) นายโกรสกูแรง (Groscurin) และนายโซเลอร์ (Soler) สามารถยึดค่ายที่พระยอดเมืองขวางประจำการอยู่ได้ ก่อนที่ฝรั่งเศสจะยึดได้ก็เกิดการต่อสู้ระหว่างทหารไทยและทหารฝรั่งเศสและนายโกรสกูแรงทหารฝรั่งเศสตายในสนามรบ ประเด็นนี้เป็นเหตุให้ฝรั่งเศสเรียกร้องให้รัฐไทยลงโทษพระยอดเมืองขวางโดยให้เหตุผลว่าพระยอดเมืองขวางทำให้นายโกรสกูแรงเสียชีวิต¹⁰⁶

(3) เหตุการณ์ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2436

การส่งกองทัพจากกรุงเทพฯ ไปป้องกันพระราชอาณาเขตสยาม

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2436 การรบกันระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสตรงแก่งหลีผี ยังคงรุนแรงและไม่มีทีท่าว่าจะหยุดได้ง่าย ฝ่ายรัฐไทยเกรงว่าจะสูญเสียดินแดนปลายพระราชอาณาเขตให้แก่ฝรั่งเศส ทางากรกรุงเทพฯ จึงได้จัดกองทัพเพิ่มขึ้นเพื่อส่งไปป้องกันพระราชอาณาเขต โดยกองทัพที่กรุงเทพฯ จัดส่งไปป้องกันพระราชอาณาเขต มีดังนี้

1. พระศรีณรงค์วิไชย (นิล) เป็นแม่ทัพคุมทหารออกไปอุบลราชธานี กำหนดเดินทางวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2436
2. พระฤทธิเดชะ (แขก) และเจมื่นศรีบริรักษ์ คุมทหารไปอุบลราชธานี กำหนดเดินทางวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2436
3. พระพิเรนทรเทพ (สาย) เป็นแม่ทัพยกไปอุบลราชธานี กำหนดเดินทางวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2436
4. พระยาฤทธิรงค์ธรรมา (พระพลัษฏานุรักษ์ สุข ชูโต) คุมกองทหารไปตั้งที่เมืองศรีโสภณ
5. พระศักดาพิดชวรฤทธิ คุมทหารกรมช้างออกไปรักษามืองพระตะบอง และเสียมราฐ
6. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพรพิธิประสงค์ เสด็จออกไปเมืองนครราชสีมา เพื่อเกณฑ์กำลังคนและเสบียงอาหารไว้สำหรับหัวเมืองลาวกาว และลาวพวน

¹⁰⁶จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, "วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 109-110.

7. พระประสิทธิ์ศีลการ (สอาด สิงห์เสนี) เป็นแม่ทัพยกออกไปตั้งอยู่ที่นครพนมเพื่อรักษาหัวเมืองลาวพวน

8. พระยามหาเทพ เป็นแม่ทัพยกไปเกณฑ์คนเมืองหล่มสัก เพชรบูรณ์ วิเชียรบัวชุม เพื่อยกไปรวมกับกองทัพเมืองหนองคาย

9. สำหรับหัวเมืองลาวพุงขาว ทางรัฐไทยมีความเชื่อว่าฝรั่งเศสยังไม่ส่งกำลังเข้ายึดในตอนนี จึงมีคำสั่งให้พระยาพิไชย ข้าหลวงเมืองหลวงพระบาง และพระด้ขจรปลาศ จัดหาทหารไปประจำตามจุดต่าง ๆ ในดินแดนเมืองหลวงพระบางและเมืองหัวพันห้าทั้งหก¹⁰⁷

การเตรียมความพร้อมภายในกรุงเทพฯ

ข่าวความเคลื่อนไหวของกองเรือฝรั่งเศส ทำให้ชนชั้นนำไทยเร่งจัดการป้องกันบริเวณปากน้ำให้มีความรัดกุมยิ่งขึ้น รัชกาลที่ 5 ได้รับสั่งกับพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์ ผู้บัญชาการทหารเรือให้ดำเนินการปิดปากน้ำโดยเอาเรือไปจม และให้เหลือช่องสำหรับให้เรือเดินได้เพียงลำเดียว เพราะทรงเห็นว่าจะเป็นการดีกว่าการยิงปืนเพื่อไม่ให้เรือรบฝรั่งเศสแล่นเข้ามา อันจะเป็นการหลีกเลี่ยงการรบพุ่งช่องทางการเดินเรือนี้ให้ปิดตันที่ถ้าเรือรบฝรั่งเศสฝ่าฝืนแล่นเข้ามา ซึ่งแต่เดิมนั้นฝ่ายไทยดำริจะปิดปากน้ำโดยออกประกาศห้ามมิให้เรือรบของทุกชาติแล่นเข้ามา แต่ข้อดำรินี้ต้องยกเลิก เนื่องจากนาวาเอก เฮนรี โจนส์ เห็นว่าจะเป็นการกีดกันมิให้เรือรบอังกฤษเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ส่วนการจมเรือปิดปากน้ำนั้น ฝ่ายไทยพยายามให้ราชทูตอังกฤษเห็นชอบด้วยเพื่อไม่ให้ถูกขัดขวางในการจะดำเนินการดังกล่าวแต่ไม่ได้รับความเห็นชอบจากอังกฤษ วิธีการนี้จึงไม่ได้นำไปปฏิบัติ ส่วนในการป้องกันรักษาพระนครรอบนอกนั้น กรมยุทธนาธิการได้ส่งทหารไปประจำ ณ บริเวณสมุทรปราการ คลองสำโรง คลองพระโขนง และริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และด้านการป้องกันภายในพระนคร ทหารกรมยุทธนาธิการ ได้กระจายกำลังไปตั้งอยู่ในบริเวณกำแพงพระนคร สระปทุม บางรัก และฝั่งธนบุรี¹⁰⁸ เพื่อป้องกันเรือรบฝรั่งเศสเข้ามายึดพระนครของรัฐไทยอันเป็นใจกลางของดินแดนสยาม

¹⁰⁷ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 116-117.

¹⁰⁸ เพ็ญศรี คุ้ม, การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม) (กรุงเทพฯ : เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชัน , 2542), หน้า 124-125.

(4) เหตุการณ์ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2436

การสู้รบระหว่างรัฐไทยและฝรั่งเศสเพื่อแย่งชิงการมีอำนาจเหนือดินแดนลาวทั้งที่ชายแดนปลายพระราชอาณาจักรสยามและการส่งเรือรบมาจอดที่สันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาของฝรั่งเศสที่เป็นความขัดแย้งและยืดเยื้อมาตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2436 ต้องยุติลงเมื่อฝรั่งเศสใช้วิธีการรบแบบเรือปืนโดยเหตุการณ์ความรุนแรงเริ่มต้นขึ้นเมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ฝ่ายฝรั่งเศสได้แจ้งแก่นายปาวี ให้ทูลเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของประเทศไทยว่า ถ้ารัฐไทยไม่ยอมแพ้ฝ่ายฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจะส่งเรือปืนแองกอสตองต์ (Inconstant) และเรือโกเมต (Comete) เพื่อจะข้ามสันดอนเข้ามายังกรุงเทพฯ กรมหลวงเทเวศร์วงศวิโรปกรณ์เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ทรงคัดค้านเพราะเป็นการละเมิดสนธิสัญญาฉบับ พ.ศ. 2399 (ค.ศ.1856) ฝ่ายฝรั่งเศสจึงแจ้งให้เรือรบฝรั่งเศสทอดสมอนอกสันดอนเช่นเดียวกับเรือรบอังกฤษ แต่นายปาวีและพลเรือตรี ฮูมาน (Admiral Humann) ผู้บังคับการเรือฝรั่งเศสกลับไม่เชื่อฟัง และในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 เรือทั้ง 2 ลำ จึงมุ่งหน้าเข้าสู่กรุงเทพฯ โดยมีเรือของบาติสต์เซ (Jean Baptiste Say) เรือเมลิไซงอน เป็นเรือนำร่อง และเมื่อเรือรบฝรั่งเศสแล่นมาถึงป้อมพระจุลจอมเกล้า ฝ่ายไทยได้ยิงเตือน แต่เรือรบฝรั่งเศสยังคงมุ่งหน้าเข้าสู่กรุงเทพฯ ทหารซึ่งประจำอยู่ที่ป้อมพระจุลจอมเกล้าและป้อมผีเสื้อสมุทรที่ปากน้ำซึ่งกำลังรักษาพระนครอยู่ ได้ยิงเรือรบฝรั่งเศสซึ่งลวงลำเข้ามา ฝรั่งเศสจึงยิงโต้ตอบทำให้เกิดการปะทะกันขึ้นจนเกิดบาดเจ็บและสร้างความเสียหายให้แก่ทั้งสองฝ่าย เรือของบาติสต์เซถูกยิงจมแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนเรือปืนมกุฎราชกุมารของประเทศไทยได้รับความเสียหายอย่างมาก ส่วนเรือแองกอสตองต์และเรือโกเมตสามารถฝ่ากระสุนปืนที่ปากน้ำเข้ามาจอดที่หน้าสถานทูตฝรั่งเศสได้สำเร็จ ปาวีจึงใช้โอกาสนี้ยื่นคำขาดต่อรัฐไทยเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 โดยมีสาระสำคัญของคำขาดคือ¹⁰⁹

1. ให้รัฐไทยเคารพสิทธิของญวนและเขมรเหนือดินแดนบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและเกาะต่างๆ ในลำน้ำนี้
2. ให้รัฐไทยรื้อถอนด่านทั้งหลายบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้เสร็จสิ้นภายในเวลาไม่เกินหนึ่งเดือน
3. ทำให้เกิดความพอใจสำหรับการกระทำอันคุกคามต่างๆ ต่อเรือและทหารประจำเรือฝรั่งเศสที่ปากน้ำเจ้าพระยาและต่อคนในบังคับฝรั่งเศส
4. ให้ใช้เงินค่าทำขวัญแก่ครอบครัวผู้ที่ต้องเสียชีวิต และให้ลงโทษผู้กระทำผิด

¹⁰⁹ เพ็ญศรี ติ๊ก, การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม) (กรุงเทพฯ : เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น , 2542), หน้า 64 - 65.

5. ให้รัฐไทยชดใช้ค่าปรับในความเสียหายให้ชาวฝรั่งเศสเป็นเงิน 2 ล้านแฟรงก์

6. ให้รัฐไทยวางเงินประกันเป็นจำนวนเงิน 3 ล้านแฟรงก์ โดยชำระเป็นเงินเหรียญทันที เพื่อเป็นเงินประกันในการใช้ค่าทำขวัญและชดใช้ค่าปรับในความเสียหาย และถ้าไม่สามารถชำระได้ รัฐไทยก็ต้องยินยอมให้ฝรั่งเศสเก็บภาษีในเมืองพระตะบองและเสียมราฐ¹¹⁰

ข้อเรียกร้องของปาวี ทั้ง 6 ข้อที่ยื่นต่อรัฐไทยในครั้งนี้นี้ปาวีได้กำหนดให้รัฐไทยตอบภายใน 48 ชั่วโมง รัฐไทยตอบรับคำขาดเกือบทุกข้อ ยกเว้นข้อที่ 1 ซึ่งเกี่ยวกับดินแดนโดยรัฐไทยไม่สามารถสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทั้งหมดตั้งแต่ภาคเหนือของลาวไปจนถึงพรมแดนเขมรได้ รัฐไทยยินยอมสละสิทธิเฉพาะบริเวณใต้เมืองคำมวนมาจนถึงเมืองสตีงแตรงเท่านั้น โดยรัฐไทยให้เหตุผลที่ไม่ยอมสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทั้งหมดเพราะดินแดนที่ฝรั่งเศสเรียกร้องครั้งนี้เป็นดินแดนของรัฐไทยมาช้านาน ก่อนหน้านั้นแม้แต่ฝ่ายฝรั่งเศสเองก็ยังยอมรับสิทธิของรัฐไทยเหนือลาวรวมทั้งหลวงพระบาง ดังจะเห็นได้จากรายงานผลการสำรวจดินแดนลาวของนายการ์เน (Carne) นักสำรวจชาวฝรั่งเศสที่ทำงานให้รัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งเขาได้กล่าวว่า “...ทั่วดินแดนลาว ชำราชากรไทยมีอำนาจเด็ดขาดอย่างไม่มีทางโต้แย้ง” อีกทั้งเมื่อฝรั่งเศสจะเปิดสถานกงสุลที่เมืองหลวงพระบางก็ยังขออนุญาตจากรัฐไทย ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ฝรั่งเศสยอมรับว่าหลวงพระบางเป็นของรัฐไทย ปรากฏว่าคำตอบของรัฐไทยไม่เป็นที่น่าพอใจสำหรับฝรั่งเศส และเมื่อรัฐไทยตอบปฏิเสธการสละดินแดนดังกล่าว ปาวีจึงถอนคณะทูตออกจากรัฐไทยและเดินทางออกจากกรุงเทพฯ พร้อมเรือรบฝรั่งเศสมุ่งหน้าไปยังเกาะสีชังและนำเรือรบฝรั่งเศสลงปฏิบัติการปิดล้อมอ่าวไทยในวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2436¹¹¹ เพื่อบีบบังคับให้รัฐไทยตกลงตามที่ฝรั่งเศสต้องการ

¹¹⁰ แชน ปัจจุสานนท์และ สวัสดิ์ จันทน์ เรียบเรียง, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยาสมัย ร.ศ. 112, (กรุงเทพฯ : คูสุสภา, 2510) หน้า 130-131.

¹¹¹ เพ็ญศรี คุ้ม, การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม) (กรุงเทพฯ : เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น ,2542), หน้า 65.

ฝรั่งเศสปิดล้อมอ่าวไทย

หลังจากนายปาวีเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 นาวาเอก เรอคูลูซ (Recoulouse) ผู้บังคับการเรือ ฟอแปต์ ได้ประกาศปิดอ่าวไทย ห้ามเรือทุกชนิดเดินไปตามเมืองท่าที่อยู่ในเส้นขีดจากแหลมเจ้าลายถึงแหลมกระบัง โดยให้เวลา 3 วัน เพื่อให้เรือต่าง ๆ ถอยออกไปจากบริเวณนี้ และอีก 3 วันต่อมา นายพลเรือตรีอูมานน์ ผู้บังคับบัญชาการกองเรือภาค ตะวันออกไกลได้ประกาศปิดอ่าวไทยเป็นครั้งที่สอง โดยขยายเขตเพิ่มอีกแห่งหนึ่งระหว่างเกาะเสม็ดถึงแหลมสิงห์ โดยให้เวลา 3 วัน เพื่อให้เรือต่าง ๆ ถอยออกไปจากบริเวณนี้เช่นกัน การปิดอ่าวไทยของฝรั่งเศสครั้งนี้เป็นการบีบบังคับรัฐไทยอย่างรุนแรงในที่สุด เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 รัฐไทยจึงยอมตามคำขาดของฝรั่งเศส หลังจากรัฐไทยยอมตามคำขาดของฝรั่งเศสแล้ว รัฐบาลฝรั่งเศสมีความเห็นว่า รัฐไทยตัดสินใจล่าช้า สมควรที่ฝ่ายฝรั่งเศสจะต้องเพิ่มข้อมัดจำยิ่งขึ้น นายเดอแวลด์ได้ยื่นบันทึกราีส (Paris Note) ลงวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ให้แก่อัครราชทูตไทย มีใจความว่า โดยความปรารถนาจะให้เป็นการพยานแห่งความผ่องปรน ซึ่งเป็นหลักดำเนินรัฐประศาสนโยบายของรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นนิตยมา และเห็นว่าจำเป็นที่จะให้รัฐไทยปฏิบัติตามนัยแห่งข้อเรียกร้องทุก ๆ ข้อให้ครบ รัฐบาลฝรั่งเศสจะยึดปากน้ำและเมืองจันทบุรีไว้จนกว่ากองทัพไทยที่ตั้งมั่นอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจะถอนออกไปจากดินแดนนี้โดยเรียบริ้อย หนึ่ง เพื่อประกันมิตรภาพอันเคยมีมาและเพื่อไม่ให้เกิดความยุ่งยากขึ้นในบริเวณทะเลสาบเขมรและแม่น้ำโขง รัฐไทยจะต้องไม่รวมกำลังทหารใด ๆ ไว้ที่เมืองพระตะบองและเสียมราฐรวมทั้งเขตที่ตั้งอยู่ในระยะรัศมี 25 กิโลเมตรบนฝั่งขวาแม่น้ำโขง นับแต่ดินแดนเขมรขึ้นไป รัฐไทยจะจัดให้มีกำลังเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองไว้ได้เท่าที่จำเป็นเพื่อรักษาความสงบโดยแท้จริงเท่านั้นและห้ามไม่ให้รัฐไทยใช้หรือให้เรือหรือพาหนะทางเรือใด ๆ ที่มีอาวุธเดินไปมาในทะเลสาบเขมรและในลำน้ำโขง อีกทั้งรัฐบาลฝรั่งเศสสงวนสิทธิที่จะตั้งกองพลไว้ที่เมืองนครราชสีมาและเมืองน่าน เมื่อรัฐไทยปฏิบัติตามที่เสนอแล้วรัฐบาลฝรั่งเศสจะเลิกปิดอ่าวไทยทันที เมื่อรัฐไทยได้รับบันทึกราีส ในวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ก็ได้มีคำสั่งไปยังพระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์ให้นำความไปแจ้งแก่นายเดอแวลด์ว่า ไทยยอมปฏิบัติตามบันทึกราีสทุกประการเพื่อต้องการให้ฝรั่งเศสยกเลิกการปิดอ่าวไทย¹¹²

¹¹² จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, "วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 154-156.

3.2.3 หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112

(1) สนธิสัญญาและอนุสัญญาไทย ฝรั่งเศส ลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

หลังการปะทะกันระหว่างรัฐไทยและฝรั่งเศสเพื่อแย่งดินแดนของลาวล้านช้าง และรัฐไทยเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ฝรั่งเศส จนต้องยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส แต่จากการปะทะกันครั้งนี้รัฐไทยไม่ได้แค่เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเท่านั้นแต่ยังต้องชำระค่าเสียหายจากการรบครั้งนี้เป็นเงินมูลค่าหลายล้านบาท การรบครั้งนี้จึงถือเป็นประวัติศาสตร์การแข่งขันแย่งดินแดนระหว่างรัฐไทยกับลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกจนสร้างความเสียหายให้แก่รัฐไทยมากที่สุดเท่าที่เคยมีมา ซึ่งก่อนการเจรจาทำสนธิสัญญาและอนุสัญญาเพื่อยุติกรณีพิพาทหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 นั้น รัฐไทยได้ยอมปฏิบัติตามคำขาดของฝรั่งเศสและจ่ายเงินประกันให้ฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2436 คิดเป็นเงินไทยประมาณ 1,605,235 บาท 02 อัฐ หลังจากนั้น การเจรจาจึงเริ่มขึ้นระหว่างนายเลอ มีร์ เดอ วิแลร์ ผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศสกับกรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์วิโรภากร ผู้แทนฝ่ายรัฐไทย สัญญาฉบับนี้เป็นสัญญาที่ทำให้ฝ่ายรัฐไทยเสียเปรียบหลายประการ โดยเฉพาะเรื่องเมืองจันบุรีซึ่งฝรั่งเศสต้องการยึดเป็นประกันและยังเรียกร้องมิให้นายโรแลง เซเกอแมงที่ปรึกษาราชการแผ่นดินของรัฐไทยชาวเบลเยียม มิให้เข้ามาเกี่ยวข้องกับในการเจรจาดังนี้ด้วย ซึ่งการเจรจาดังนี้ประกอบไปด้วยการทำสนธิสัญญา อนุสัญญาไทย ฝรั่งเศส ลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 และบันทึกทวิภาค โดยสนธิสัญญาหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 มีดังต่อไปนี้¹¹³

สัญญาสงบศึก

สนธิสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

ข้อที่ 1 คอเวอนเมนต์สยามยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ฝั่งซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขง และบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อที่ 2 ห้ามมิให้คอเวอนเมนต์สยามมีเรือรบใหญ่หรือปืนใหญ่เข้าใช้ในทะเลสาบก็ดี ในแม่น้ำโขงก็ดี แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขง ซึ่งอยู่ในที่อันได้มีกำหนดไว้ในข้อต่อไปนี้

ข้อที่ 3 คอเวอนเมนต์สยามจะไม่สร้างด่าน ค่าย คู ฤๅสถานที่อยู่ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบองและเสียมราฐแลในจังหวัด 25 กิโลเมตร บนฝั่งขวาปากตะวันตกแม่น้ำโขง

¹¹³ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, “วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516). หน้า 73-75.

ข้อที่ 4 ในจังหวัดเขตรซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวนรักษา จะมีแต่กรรมการเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับคนใช้กำลังแต่เพียงที่จำเป็นแท้ และทำการตามอย่างเช่นเคย รักษาในธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีพลประจำ ฤาพลเกณฑ์ด้วยศาสตราวุธอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในเกณฑ์นั้นด้วย

ข้อที่ 5 คอเวอนเมนต์สยามจะรับปรึกษากับคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสภายในกำหนดหกเดือน แต่จะไปในการที่จะจัดการเป็นวิธีการค้าขาย แลวิธีตั้งโรงदान โรงภาษีในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น แลในการที่จะแก้ไขข้อความสัญญา คฤสตร์ศักราช 1856 ด้วย

ข้อที่ 6 การซึ่งจะอุดหนุนการเดินเรือในแม่น้ำโขงนั้น จะมีการจำเป็นที่จะทำได้ในฝั่งปากตะวันตกแม่น้ำโขงโดยการก่อสร้างก็ดี ตัวท่าเรือจอดก็ดี ทำที่ไว้พินและถ่านก็ดี คอเวอนเมนต์สยามรับว่า เมื่อคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสขอแล้ว จะช่วยตามการจำเป็นที่จะทำให้สะดวกทุกอย่างเพื่อประโยชน์นั้น

ข้อที่ 7 คนชาวเมืองฝรั่งเศสก็ดี คนในบังคับภูคนอยู่ในปกครองฝรั่งเศสก็ดี ไปมาค้าขายได้โดยสะดวกในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 เมื่อถือหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสในตำบลนั้น ออกให้ฝ่ายราษฎรในจังหวัดอันได้กล่าวไว้ นี้ จะได้รับผลเป็นการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วยเหมือนกัน

ข้อที่ 8 คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศส จะตั้งกงสุลได้ในที่ใด ๆ ซึ่งคิดเห็นเป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของคนที่อยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส แลมีที่เมืองนครราชสีมาแลเมืองน่าน เป็นต้น

ข้อที่ 9 ถ้าความขัดข้องไม่ตรงกัน ในความหมายของหนังสือสัญญานี้แล้วภาษาฝรั่งเศสเท่านั้นจะเป็นหลัก

ข้อที่ 10 สัญญานี้จะตรวจแก้เป็นใช้ได้ในเวลา 4 เดือน นับตั้งแต่วันลงชื่อกันนี้ อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ซึ่งได้กล่าวชื่อไว้ข้างต้นนั้นได้ลงชื่อแลได้ประทับตรา หนังสือสัญญานี้สองฉบับเหมือนกันไว้เป็นสำคัญ

ได้ทำที่ราชวัลลภ กรุงเทพฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112¹¹⁴

(เซ็นพระนาม) เทวะวงศ์วโรปการ

(เซ็นนาม) เลอมีแยร์ เดอ วิเลอร์

¹¹⁴ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี, 2553), หน้า 52-53.

เมื่อได้เห็นสัญญาฉบับใหญ่แล้วยังมีอนุสัญญาหรือสัญญาฉบับเล็กอีกหนึ่งฉบับหนึ่ง ซึ่งอนุสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 มีใจความดังนี้

อนุสัญญาสงบศึก
ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

ข้อที่ 1 ถอนด้านของทหารฝ่ายสยามที่ฝั่งซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขงนั้นจะต้องเลิกถอนมาอย่างช้าที่สุดภายในเดือนหนึ่งตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน

ข้อที่ 2 บรรดาป้อม ค่าย คู อันอยู่ในจังหวัดที่กล่าวไว้ในข้อ 3 ของหนังสือสัญญาฉบับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้แล้ว จะต้องรื้อถอนเสียให้สิ้น

ข้อที่ 3 ผู้พยายามก่อการร้ายที่ทุ่งเชียงคำและที่คำมวนนั้น เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะได้ชำระตัดสิน แลผู้แทนกรุงฝรั่งเศสจะช่วยในการตัดสิน แลจะกำกับการลงโทษตามคำตัดสินนั้น คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสรักษาอำนาจไว้ในการที่จะเห็นชอบว่าคำตัดสินลงโทษนั้นจะพอสมควรฤยัง ถ้ายังไม่เห็นพอแล้ว ก็ขอให้ตั้งศาลซึ่งมีตระกูลการผู้ที่คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะกำหนดนพิจารณาด้วยกันทั้งสองฝ่ายเพื่อให้ตัดสินใหม่

ข้อที่ 4 คอเวอนเมนต์สยามจะต้องส่งให้ตามใจราชทูตที่ฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ถ้าเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่พรมแดนนั้น บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศส คนญวน คนลาว ชาวที่อยู่ฝั่งซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขง แลคนเขมรผู้ที่ต้องกักขังไม่ว่าด้วยเหตุใดก็ตาม คอเวอนเมนต์สยามจะไม่ขัดขวางในทุกวิถีทางในการที่คนชาวเมืองในฝั่งซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขงนั้น จะกลับไปบ้านเมืองเดิม

ข้อที่ 5 บางเขียนแห่งทุ่งเชียงคำกับพวกพ้องของเขานั้น เจ้าพนักงานกรมท่าผู้หนึ่งจะนำตัวไปส่งยังสถานราชทูตฝรั่งเศส ณ กรุงเทพฯ พร้อมกับฝรั่งเศสแลเครื่องอาวุธซึ่งเจ้าพนักงานสยามได้จับไว้

ข้อที่ 6 คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะได้ตั้งอยู่ต่อไปที่เมืองจันทบุรีจนกว่าจะได้กระทำการสำเร็จแล้วตามข้อความในหนังสือสัญญานี้ และจนกว่าเลิกถอนออกจากพื้นที่จนแล้วเสร็จแลเกิดความสงบเรียบร้อยทั้งฝั่งซ้ายปากตะวันออก แลฝั่งขวาปากตะวันตก เพียงจังหวัดที่กล่าวไว้ใน

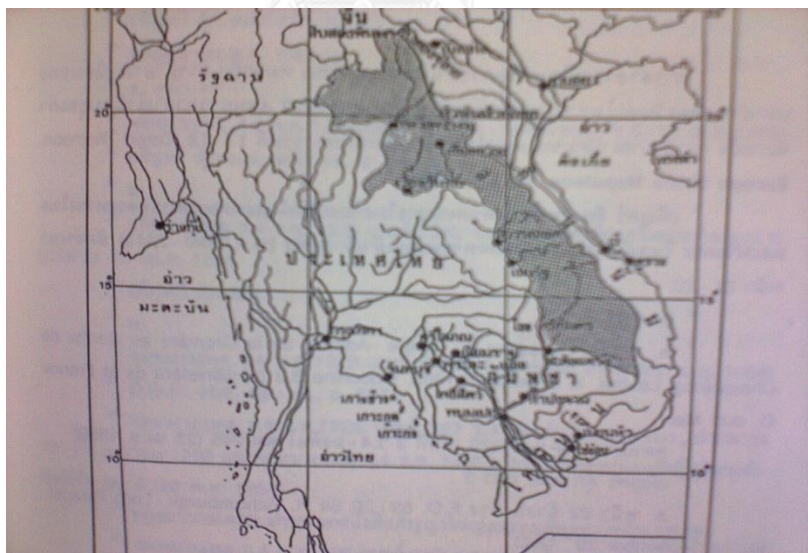
หนังสือสัญญาฉบับใหญ่ที่ทำไว้ในข้อ 3 นั้น อรรถราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อแลได้ประทับตราหนังสือสัญญาน้อยนี้ไว้เป็นสำคัญแล้ว¹¹⁵

(เซ็นพระนาม) เทวะวงศ์วโรปการ

(เซ็นนาม) เลอมีแยร์ เดอ วิเลอร์

ผลของสนธิสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ประเทศไทยต้องยอมสละอำนาจเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงคือตั้งแต่หลวงพระบางจนถึงเมืองสตีงตรงให้แก่ฝรั่งเศส
2. ประเทศไทยต้องยอมให้ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เป็นเขตปลอดทหารและปลอดภาษี เป็นระยะทาง 25 กิโลเมตร
3. ประเทศไทยต้องยอมให้ฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรีเอาไว้เพื่อเป็นหลักประกันให้ประเทศไทยดำเนินการตามสนธิสัญญาและอนุสัญญาให้แล้วเสร็จโดยเร็ว
4. ฝรั่งเศสได้สิทธิในการตั้งกงสุลที่นครราชสีมาและน่าน และต่อมาได้ขยายไปตั้งที่อุบลหมากแข้ง (อุดร) และพระตะบอง¹¹⁶

ภาพที่ 2 ดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่เสียให้ฝรั่งเศส พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893)¹¹⁷

¹¹⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา - ลาว - พม่า - มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 85.

¹¹⁶ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี , 2553), หน้า 55-56.

ปัญหาหลังจากสนธิสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

เมื่อรัฐไทยและฝรั่งเศสได้เซ็นสัญญาสงบศึกต่อกันหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ภายใต้สนธิสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 แล้ว ปรากฏว่าหลังจากนั้นมีปัญหาตามมามากมายโดยปัญหาที่สำคัญ ๆ ได้แก่

1. ปัญหาดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบาง

ปัญหาเกิดขึ้นเมื่อฝรั่งเศสทราบว่า อาณาเขตของหลวงพระบางเลยข้ามมาจนถึงฝั่งขวาติดเมืองน่าน จึงเป็นเหตุให้ฝรั่งเศสต้องการอ้างสิทธิ์เพื่อจะเอาดินแดนบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงโดยให้เหตุผลว่าเจ้าเมืองหลวงพระบางเคยปกครองมาก่อน อีกด้านหนึ่งคือบริเวณเมืองพระตะบองและเสียมราฐไปจนถึงฝั่งทะเล ถึงแม้ตามสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2410 ในข้อ 4 จะระบุว่าดินแดนนี้เป็นของไทย แต่กลับไม่ได้ปักปันเขตแดนอย่างชัดเจน จึงกลายเป็นปัญหาในเวลาต่อมา การเจรจาปัญหาเขตแดนที่กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2442 ฝรั่งเศสต้องการดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบางเท่านั้น แต่ในการเจรจาครั้งใหม่ในปี พ.ศ. 2445 ฝรั่งเศสได้ขยายความต้องการดินแดนมาจนถึงเมืองพระตะบองและเสียมราฐ แต่รัฐไทยต้องการดินแดนในหัวเมืองเหล่านี้เอาไว้และเสนอยกดินแดนในเขตจัมปาศักดิ์และมโนไพรให้ฝรั่งเศสแทน ซึ่งการเจรจาถึงปัญหาดังกล่าวที่มีการเปิดเจรจาเมื่อปี พ.ศ. 2442 ยังไม่ได้ข้อยุติอย่างลงตัว¹¹⁸

2. ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร

หลังจากมีการกำหนดให้ฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นเขตปลอดทหารและปลอดภาษีในระยะ 25 กิโลเมตร ซึ่งพื้นที่ที่กำหนดคือพื้นที่ของเมืองพระตะบอง เสียมราฐ แม่น้ำโขง และทะเลสาบเขมร พื้นที่นี้เป็นเขตปลอดทหาร ส่วนพื้นที่ ที่ระบุให้ปลอดภาษีทั้งขาเข้า ขาออก คือ เมืองพระตะบองและเสียมราฐ ซึ่งผลที่เกิดจากสนธิสัญญาคือปัญหาโจรผู้ร้ายที่มีทั้งคนไทย คนฝรั่งเศส คนลาว และคนเชื้อชาติอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในดินแดนบริเวณนั้น เนื่องจากถูกระบุให้ปลอดอาวุธและกำลังทหาร เจ้าเมืองในท้องถิ่นจึงไม่สามารถนำกำลังไปปราบปรามโจรผู้ร้ายได้เพราะจะขัดกับสนธิสัญญาระหว่างรัฐไทยและฝรั่งเศส แต่อย่างไรก็ตามปัญหาเรื่องนี้ไม่ได้สร้างความขัดแย้งเพิ่มขึ้นระหว่างไทยและฝรั่งเศสมากนักถ้าเทียบกับปัญหาด้านอื่น¹¹⁹

¹¹⁷ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์, 2553), หน้า 57.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142-147.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 147-154.

3. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส

ปัญหาเรื่องการจดทะเบียนคนในบังคับของฝรั่งเศสสร้างความไม่พอใจและสร้างปัญหาให้กับรัฐไทยเป็นอย่างมาก เนื่องจากฝรั่งเศสรับจดทะเบียนโดยไม่มีการสอบสวนหรือพิจารณาว่าคนที่เข้ามาจดทะเบียนในบังคับสมควรจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสหรือไม่ และฝรั่งเศสรับจดทะเบียนให้กับคนทุกชาติโดยไม่มีการกีดกันว่าเป็นคนชาติใด อาศัยอยู่ที่ใด จึงมีผู้ไปขอจดทะเบียน ณ สถานกงสุลฝรั่งเศสเพื่อจะได้สิทธิคุ้มกันตามกฎหมายฝรั่งเศส คนเหล่านี้เมื่อได้สิทธิเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสแล้วก็เข้ามากระทำความผิดในดินแดนส่วนที่รัฐไทยมีอำนาจอยู่ ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสจึงเป็นปัญหาข้อหนึ่งที่รัฐไทยต้องการเจรจากับฝรั่งเศสเพื่อให้ปัญหานี้ยุติลง¹²⁰

4. ปัญหาจันทบุรี

ฝรั่งเศสได้เข้ายึดจันทบุรี ตั้งแต่วันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2436 แต่ตามหลักฐานนายปาวีระบุว่าเรือลูแดงเข้ายึดจันทบุรีในวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2436 อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสได้ยึดจันทบุรีหลังจากเลิกปิดล้อมฝั่งอ่าวไทยและก่อนที่จะมีการเจรจาระหว่างทูตพิเศษฝ่ายฝรั่งเศสกับเสนาบดีว่าการต่างประเทศ ซึ่งตอนที่เรือลูแดงเข้ายึดจันทบุรีนั้น กับตันเรือลูแดงชื่อ เยราด ได้บอกกับ พระยาวิเศษาธิบดี ข้าหลวงเมืองจันทบุรีว่า “คอเวอนเนอร์ยีนาราลฝรั่งเศสมีคำสั่งให้มารักษาเมืองจันทบุรีจนกว่าฝรั่งเศสแลสยามจะตกลงกับคอเวอนเนอร์ยีนาราล ฝรั่งเศสมีคำสั่งให้กลับจึงจะกลับ ถ้ามีเหตุขึ้น โดยผู้ร้ายเกิดขึ้น จะให้ทหารฝรั่งเศสช่วยทำสิ้น แต่วันนี้ขอให้ทหารไทยถอนไปให้พ้นอย่าให้เห็น...” การเจรจาทำสัญญาในปี พ.ศ. 2445 เป็นปัญหาความต้องการของรัฐไทยที่ต้องการให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี ซึ่งปัญหานี้เป็นหนึ่งในสี่ของปัญหาสำคัญที่รัฐไทยต้องการได้ข้อยุติหลังจากสนธิสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436¹²¹

เมื่อปัญหาทั้ง 4 ข้อ ได้สร้างความเดือดร้อนให้รัฐไทย รัฐไทยจึงต้องการเจรจากับฝรั่งเศสเพื่อหาข้อยุติในเรื่องนี้ทั้งหมด ในที่สุดการเจรจาเพื่อจัดทำสนธิสัญญาระหว่างไทย ฝรั่งเศส จึงเกิดขึ้น เรียกว่าอนุสัญญาฉบับ ร.ศ. 121 หรือ พ.ศ. 2445 ลงนามกัน ณ กรุงปารีส ระหว่างพระยาสุรียานุวัตร (เกิด นุนนาค) อัครราชทูตสยาม กับ มร.เทโอฟิล เดลคาสเซ (Theophile Delcasse) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของฝรั่งเศส เพื่อกำหนดเขตแดนระหว่างสยามกับอินโดจีนของฝรั่งเศสให้ชัดเจน อนุสัญญานี้เกิดขึ้นภายหลัง “เหตุการณ์ ร.ศ. 112 เป็นเวลา 9 ปี” ภายใต้

¹²⁰ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี, 2553), หน้า 155.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 157.

อนุสัญญาทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นระหว่างสยามกับฝรั่งเศสและเพื่อเป็นการได้เมืองจันทบุรี ที่กองทัพฝรั่งเศสยึดครองอยู่ อนุสัญญานี้จึงตกลงกำหนดเขตแดนระหว่างสยามกับกัมพูชา และลาวของฝรั่งเศสเสียใหม่ โดยฝรั่งเศสยอมรับอำนาจของสยามเหนือทะเลสาบ (ตนเลสาบ เขมร) ด้านทิศตะวันตก อันประกอบไปด้วยเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ รวมทั้งดินแดน ด้านตะวันออกแถมเมืองกำปงจามไปจนถึงแม่น้ำเสน เทือกเขาพนมดงรัก แม่น้ำมูน และแม่น้ำโขง นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังยอมรับอำนาจอธิปไตยของสยามเหนือดินแดนด้านฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง (ปัจจุบันคือแขวงไซยะบูลี) และยกเลิกข้อห้ามที่ไม่ให้สยามตั้งกองทหาร ภายในระยะทาง 25 กิโลเมตร จากริมแม่น้ำโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และฝรั่งเศสยอมคืน จันทบุรีให้สยามเพื่อแลกกับเมืองจัมปาศักดิ์และมโนไพร ฝรั่งเศสจะยินยอมถอนทหารออกจาก จันทบุรี จึงมีการลงนามกันในวันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ. 121 หรือ พ.ศ. 2445 แต่อย่างไรก็ตาม อนุสัญญานี้ได้กลายเป็นประเด็นทางการเมือง “ลัทธิชาตินิยมฝรั่งเศส” โดยพรรคฝ่ายค้าน โจมตีรัฐบาลและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของฝรั่งเศส ว่าไม่รักษาผลประโยชน์ของ ชาติ ทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสไม่กล้าลงนามในสัตยาบัน และต้องยกเลิกอนุสัญญานี้ไปโดยปริยาย อันเป็นผลให้ต้องมีการเจรจาใหม่ในหนังสืออนุสัญญานี้ ร.ศ. 123 หรือ พ.ศ. 2447 ลง วันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. พ.ศ. 2447 ส่งผลให้รัฐไทยต้องยกดินแดนตรงข้ามหลวงพระบาง จำปาศักดิ์และมโนไพรให้ฝรั่งเศส และฝรั่งเศสยอมส่งคืนเมืองจันทบุรีให้ฝ่ายไทยแต่ฝ่ายไทยต้องยอมให้ ฝรั่งเศสยึดเมืองด่านซ้าย (จังหวัดเลย) และเมืองตราด ไว้เป็นประกันสำหรับอนุสัญญานี้¹²²

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹²² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับ ประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา – ลาว – พม่า – มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 101 - 102.

อนุสัญญาไทย – ฝรั่งเศส 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447

การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อทำอนุสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 เป็นการเจรจาต่อเนื่องจากการทำสนธิสัญญาไทย – ฝรั่งเศส ฉบับ 7 ตุลาคม 2445 แต่ต้องยกเลิกไปเนื่องจากรัฐบาลฝรั่งเศสไม่ได้ให้สัตยาบัน แต่เมื่อมีการดำเนินการเจรจาอีกครั้ง จึงได้มีการหยิบยกปัญหาของคนในบังคับฝรั่งเศส ปัญหาเรื่องดินแดน ปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรี และปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส เข้ามาพิจารณาอีกครั้ง¹²³ สำหรับปัญหาด้านดินแดน อนุสัญญาฉบับนี้ถือได้ว่าเป็นหนังสือสัญญาที่สำคัญที่สุดฉบับหนึ่งที่จะเป็นตัวกำหนดเขตแดนและแผนที่ของสยามกับอินโดจีนของฝรั่งเศส โดยหนังสือสัญญาฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 เนื้อความในอนุสัญญาที่ระบุเรื่องดินแดนจะมีเนื้อความเกือบทั้งหมดยกมาจากข้อ 1 ของหนังสืออนุสัญญาฉบับลงวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 กล่าวคือ ฝรั่งเศสยอมรับอำนาจอของสยามเหนือทะเลสาบเขมรด้านทิศตะวันตก ที่อยู่บริเวณเมืองพระตะบอง เสียมราฐและศรีโสภณ ที่เรียกว่า “เขมรส่วนใน” และดินแดนด้านทิศตะวันออกแถบเมืองกัมปงจามไปจนถึงแม่น้ำเสนเทือกเขาพนมดงรัก แม่น้ำมูน และแม่น้ำโขง ดินแดนเหล่านี้ยังอยู่ภายใต้อำนาจอของสยาม ส่วนดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง (แขวงไซยะบูลีของลาวในปัจจุบัน) เมืองจัมปาศักดิ์และเมืองมโนไพรให้ตกเป็นของฝรั่งเศส ซึ่งอนุสัญญาเกี่ยวกับประเด็นเขตแดนหนังสือสัญญาตามข้อ 1 กล่าวว่า “เขตแดนเป็นแนวเส้นตรง ทิศเหนือขึ้นไปจดบรรจบถึงภูเขาพนมดงรัก...ต่อนั้นไปเขตแดนเนื่องไปตามแนวยอดภูเขาปันน้ำในระหว่างดินแดนน้ำตกน้ำแสนแลดินแดนน้ำตกแม่น้ำโขงฝ่ายหนึ่งกับดินแดนน้ำตกน้ำมูนอีกฝ่ายหนึ่ง” อย่างไรก็ตามหนังสือสัญญาฉบับใหม่นี้ ได้ขยายความต่อในข้อ 3 อีกว่า “รัฐบาลทั้งสองฝ่ายที่ได้ทำสัญญากันนี้ ต่างจะตั้งข้าหลวงผสมกันไปทำการกำหนดเขตแดนนี้ การกำหนดเขตแดนนี้ จะทำลงตามเขตแดนที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 1 แล ข้อ 2 ทั้งจะกำหนดลงในดินแดนที่อยู่ในระหว่างทะเลสาบกับทเลอ่าวไทย”

¹²³ สุวิทย์ วีระศาสตร์, เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่, 2553), หน้า 179.

แม้ว่าจะตกลงเรื่องเขตแดนกันได้ แต่ฝรั่งเศสก็ยังคงยึดเมืองด่านซ้าย (จังหวัดเลย) กับเมืองตราดไว้เป็นประกันต่อไปอีก 3 ปี¹²⁴ ต่อจากนั้นรัฐไทยต้องยอมยกดินแดนเขมรส่วนในหรือมณฑลบูรพา ได้แก่ เมืองพระตะบอง เสียมราฐและศรีโสภณให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อแลกกับเมืองด่านซ้าย ตราด และเกาะต่าง ๆ ได้แหลมสิงห์ ซึ่งอนุสัญญาและพิธีสาร 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 และพิธีสารฉบับ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447 มีรายละเอียด ดังนี้

อนุสัญญาและพิธีสาร 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 และพิธีสาร 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447

อนุสัญญาไทย – ฝรั่งเศส 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 และพิธีสาร 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447 สามารถสรุปผลเกี่ยวกับประเด็นด้านดินแดนและกำหนดเขตแดนได้ดังนี้

1. ไทยยกดินแดนตรงข้ามหลวงพระบาง จำปาศักดิ์และมโนไพรให้ฝรั่งเศส
2. ตามพิธีสาร 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447 ไทยยกเมืองตราด และเมืองด่านซ้าย ให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อแลกเปลี่ยนกับการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากเมืองจันทบุรี
3. จะทำการปักปันเขตแดนภายใน 4 เดือนนับแต่ให้สัตยาบันอนุสัญญา
4. พิธีสาร 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447 ระบุอย่างชัดเจนว่า เมื่อไทยมอบเมืองตราด และเมืองด่านซ้าย ให้แก่ฝรั่งเศส กองทหารฝรั่งเศสจะถอนทัพออกจากเมืองจันทบุรีทันที
5. ฝรั่งเศสยอมยกเล็กเขต 25 กิโลเมตร ซึ่งเป็นเขตปลอดทหารในฝั่งขวาแม่น้ำโขง พระตะบองและเสียมราฐ
6. เฉพาะในพระตะบองและเสียมราฐ ฝรั่งเศสยอมให้ไทยมีพลตระเวน (ตำรวจ) ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองทั้งสองเท่านั้น
7. ทหารไทยที่ประจำอยู่ในฝั่งขวา ต้องเป็นคนไทย จะเป็นคนชาติอื่นไม่ได้ ฝรั่งเศสยอมให้เพียงทหารชาวเดนมาร์ก ที่มีอยู่แล้วเท่านั้น แต่ถ้าไทยจะเปลี่ยนเป็นทหารชาติอื่นต้องปรึกษาฝรั่งเศสก่อน

¹²⁴ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเชียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา – ลาว – พม่า – มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 109 - 110.

6. ในฝั่งขวาแม่น้ำโขงถ้าหากรัฐบาลไทยจะสร้างท่าเรือ ขุดคลอง หรือสร้างรางรถไฟ ถ้าหากจัดการเองไม่ได้ เพราะขาดเงินทุนหรือบุคลากร รัฐบาลไทยจะต้องปรึกษาดกกลางกับรัฐบาลฝรั่งเศสก่อนปรึกษาดกกลางกับรัฐบาลอื่น¹²⁵

สนธิสัญญาไทย – ฝรั่งเศส 23 มีนาคม พ.ศ. 2450

อนุสัญญาไทย-ฝรั่งเศส 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 ช่วยแก้ปัญหาที่สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้หลายประการ เช่น ปัญหาความยุ่งยากในฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบาง ปัญหานี้ถูกแก้ไขโดยรัฐไทยยอมยกดินแดนส่วนนี้ให้ฝรั่งเศส ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งฝรั่งเศสใช้เป็นแหล่งขยายอิทธิพล อนุสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 ทำให้ฝรั่งเศสยกเลิกข้อจำกัดเกี่ยวกับเขต 25 กิโลเมตรได้สำเร็จและปัญหาจันทบุรีที่แก้ไขสำเร็จด้วยพิธีสารฉบับลงวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447 โดยรัฐไทยยอมยกเมืองตราด และเมืองด่านซ้ายให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อแลกเปลี่ยนกับการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากเมืองจันทบุรี¹²⁶ แต่อย่างไรก็ตาม อนุสัญญาฉบับดังกล่าวยังคงไม่อาจแก้ปัญหาความยุ่งยากระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับอาณาเขตและดินแดนได้ทั้งหมด โดยปัญหาที่สำคัญและสืบเนื่องมาจากอนุสัญญา พ.ศ. 2447 ก็คือ การปักปันเขตแดนตามพิธีสาร 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447 เนื่องจากเกิดปัญหาที่ไม่สามารถตกลงกันได้ เพราะอนุสัญญาไทย – ฝรั่งเศส 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 เป็นอนุสัญญาที่ลงนามอย่างเร่งรีบ ซึ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับดินแดนตามพิธีสาร 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447 ก็ได้ตกลงกันโดยปราศจากการไตร่ตรองอย่างรอบคอบ ทำให้เกิดปัญหาหลายประการคือ

1. เมืองด่านซ้ายที่รัฐไทยยกให้ฝรั่งเศส ในทางยุทธศาสตร์เมืองด่านซ้ายจะเป็นประโยชน์ต่อฝรั่งเศสอย่างมากในการใช้บังคับรัฐไทยในทางทหารถ้าฝรั่งเศสต้องการเสริมกำลังในบริเวณนี้
2. เมืองตราดที่รัฐไทยยกให้ฝรั่งเศส ผู้ปกครองชาวฝรั่งเศสพบว่า เมืองตราดไม่ใช่ทางออกโดยธรรมชาติสำหรับเขมร และชาวตราดนั้นเป็นคนไทยมากกว่าคนเขมร ซึ่งในตอนแรกฝรั่งเศสรวมเอาเมืองตราดไว้กับจังหวัดเขมร และพยายามบังคับให้ชาวตราดใช้ภาษา กฎหมาย และประเพณีเขมร แต่ในไม่ช้าก็พบว่า ชาวตราดเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ และไม่สามารถนำภาษาประเพณี และการดำเนินชีวิตแบบเขมรเข้ามาใช้กับคนเมืองตราดได้ ปัญหาสำคัญที่พบก็คือ

¹²⁵ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เบื้องต้นการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่, 2553), หน้า 231-232.

¹²⁶ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เบื้องต้นการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่, 2553), หน้า 245.

ภาษาเป็นอุปสรรคสำคัญที่ขวางกั้นความสัมพันธ์ระหว่างชาวตราดกับชาวเขมรที่อยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ประเด็นนี้ทำให้ฝรั่งเศสคิดหาทางเปลี่ยนแปลงในเรื่องดินแดนเสียใหม่

3. ความขัดแย้งเรื่องการปักปันเขตแดนระหว่างเมืองพระตะบองของไทยกับเมืองโพธิ์สัตว์ของฝรั่งเศส โดยมีการถกเถียงแย่งสิทธิกันมีอำนาจเหนือป่ากระวาน (Cardamon forests) ซึ่งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำสตุ้งรัสซี (Stung Russey) ทางรัฐไทยเห็นว่าเรื่องนี้คงจะไม่ยุติลงง่าย ๆ จึงได้ยกดินแดนทั้งฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำดังกล่าวให้กับฝรั่งเศส แต่อย่างไรก็ตาม การปักปันเขตแดนทางเหนือแดนเขมรก็ยังมีปัญหาอยู่จนปลายปี พ.ศ. 2449 ก็ยังไม่สามารถตกลงกันให้แน่ชัดได้ ซึ่งปัญหาเหล่านี้เป็นสิ่งที่ “สนธิสัญญาฉบับ 23 มีนาคม พ.ศ. 2450” จะต้องแก้ไขทั้งสิ้น¹²⁷ ซึ่งหนังสือสัญญาฉบับ 23 มีนาคม พ.ศ. 2450 ได้มีการลงนามกันที่กรุงเทพฯ ระหว่างเสนาบดีการต่างประเทศสยาม คือ กรมหลวงเทเวศร์วิโรภากร กับ มร. วี. คอลแลง (เดอปลังซี) อัครราชทูตฝรั่งเศส และได้รับการให้สัตยาบัน ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2450 โดยใจความสำคัญของหนังสือสัญญาฉบับนี้ในเรื่องดินแดนจะระบุในข้อ 1 และ ข้อ 2 มีใจความว่า รัฐไทยตกลงจะยกเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ (มณฑลเขมรหรือมณฑลบูรพา) ให้กับอินโดจีนของฝรั่งเศส โดยแลกกับเมืองด่านซ้าย (จังหวัดเลย) และเมืองตราด ตลอดจนเกาะทั้งหลายได้แหลมสิงห์ จนถึงเกาะกูด และในข้อ 4 ของสัญญาฉบับนี้ จะระบุคล้ายกับข้อ 3 ของหนังสือสัญญา 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 คือการกำหนดให้มีการปักเขตแดนทั้งหมดอีกด้วย โดยมี “กรรมกรรวมกันกองหนึ่ง มีนายทหารเลพนักงานฝ่ายไทยแลฝรั่งเศส...แลให้ไปปักเขตแดนทั้งปวงที่ตกลงกันใหม่นี้” อันนำไปสู่การทำแผนที่ ที่มีชื่อในภาษาฝรั่งเศสว่า Dangrek: Commission de Delimitation entre l' Indochine et Le Siam หรือที่มักจะเรียกกันว่า “ดงรัก” ราว 1 : 200,000 ซึ่งมีการจัดพิมพ์และแจกจ่ายกันทั่วไปในปี พ.ศ. 2451

ในสนธิสัญญาดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงหลายครั้ง แต่ใจความสำคัญที่มักจะเชื่อกันว่าเส้นเขตแดนอยู่ที่ “สันปันน้ำ” นั้น ในความเป็นจริงยังมีข้อกำหนดเพิ่มเติมว่า จะต้องมีการแต่งตั้งกรรมกรผสมและกำหนดให้มีการขีดเส้น “เขตแดนหรือพรมแดน” จึงเป็นที่มาของการทำแผนที่ ที่มักเรียกกันว่า 1 : 200,000 ซึ่งแต่ละชุดจะมีจำนวน 11 แผ่น/ระวางด้วยกัน เพื่อกำหนดเขตแดนสยามกับลาวและกัมพูชา ของฝรั่งเศส ตั้งแต่ภาคเหนือบริเวณสามเหลี่ยมทองคำ (สบรวก) ไล่เลาะลงมาตามแนวแม่น้ำโขงจนถึงพนมดงรัก ซึ่งรายละเอียดแผนที่แต่ละแผ่นมีดังนี้

¹²⁷ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี, 2553), หน้า 245-246.

Map of Maekhop and Chianglom (แม่กบและเชียงล่อม)

Map of river in the north (แม่น้ำต่าง ๆ ในภาคเหนือ)

Map of Muang Nan (เมืองน่าน)

Map of Paklai (เมืองปากลาย)

Map of Huang river (แม่น้ำเหลือง)

Map of Pasak (แผนที่ป่าสัก)

Map of Mekong (แผนที่แม่น้ำโขง)

Map of Dangrek (แผนที่พนมดงรัก)

Map of Phnom Kulen (แผนที่พนมกุเลน)

Lake (ทะเลสาบ)

Muang Trat (เมืองตราด)

แผนที่เหล่านี้พิมพ์แจกจ่ายโดยบริษัท H. Barrere กรุงปารีส ม.จ. จรูญศักดิ์ กฤดากร อัครราชทูตสยามที่ปารีส ได้ส่งมายังกระทรวงการต่างประเทศถวายสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ยศในเวลานั้น) เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2451 ปลายสมัยรัชกาลที่ 5¹²⁸ หลังจากนั้น ประเทศไทยได้ตกลงทำสนธิสัญญากับอังกฤษในดินแดนทางภาคใต้ของรัฐไทยกับดินแดนในอาณานิคมของอังกฤษซึ่งสนธิสัญญาดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

สัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงอังกฤษ ว่าด้วย 4 รัฐมลายู 10 มีนาคม พ.ศ. 2452

สัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงอังกฤษ ว่าด้วย 4 รัฐมลายู ลงวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2452 เกิดจากหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ตามสนธิสัญญาแบ่งดินแดนและกำหนดอาณาเขตของดินแดนระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสเหนือดินแดนลาว ส่งผลให้ฝรั่งเศสได้ครอบครองดินแดนลาวเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ดินแดนบางส่วนไปประชิดติดกับดินแดนในอาณานิคมของอังกฤษ เมื่อรัฐไทยถูกขนาบกลางทางตะวันออกคือฝรั่งเศสตะวันตกคืออังกฤษ ทั้ง 2 มหาอำนาจ จึงตกลงเจรจาระหว่างกันให้ รัฐไทยเป็น “รัฐกันชน” (Buffer State) เพื่อป้องกันความขัดแย้งระหว่าง 2 มหาอำนาจ ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ตกลงที่จะหลีกเลี่ยงปัญหาดังกล่าวด้วยการ “ประกันความเป็นกลางของ

¹²⁸ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเชียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา – ลาว – พม่า – มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 114 - 115.

ดินแดนในตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับภาคใต้ตอนบน ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก และภาคเหนือของประเทศไทย” ยกเว้นภาคใต้ตอนล่างและภาคอีสาน ตามหนังสือสัญญาอังกฤษ – ฝรั่งเศส ลงวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439¹²⁹

เมื่อหนังสือสัญญาอังกฤษ – ฝรั่งเศส ลงวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439 ระบุให้ประเทศไทยเป็นรัฐกันชนแต่ในหนังสือสัญญาไม่ได้ครอบคลุมภาคใต้ตอนล่างตั้งแต่เมืองบางตะพาน (จังหวัดประจวบคีรีขันธ์) ชนชั้นนำรัฐไทยจึงเกิดความกังวลกลัวภัยคุกคามจากฝรั่งเศสที่อาจจะหาเหตุผลเข้ายึดภาคใต้ของประเทศไทยเหมือนอย่างที่ผ่านมา ชนชั้นนำรัฐไทยจึงขอทำสัญญาลับกับอังกฤษภายใต้หนังสือสัญญาอังกฤษกับสยาม ลงวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2440 เนื้อความในสัญญาสรุปได้ว่า ประเทศไทยจะให้คำมั่นกับอังกฤษโดยจะไม่ยอมยกดินแดนหรือเกาะแก่งทางภาคใต้ ตั้งแต่เมืองบางตะพานให้กับประเทศใด ส่วนอังกฤษให้สัญญาว่าจะให้ความช่วยเหลือรัฐไทยในดินแดนส่วนที่อยู่ในสัญญาลับฉบับนี้¹³⁰ หลังจากนั้นชนชั้นนำรัฐไทยเกิดความกังวลว่าสนธิสัญญาลับจะเป็นเหตุให้อังกฤษยึดดินแดนที่ระบุในสัญญาได้โดยชอบธรรม รัฐไทยจึงเปิดเจรจาขอยกเลิกสนธิสัญญาลับอังกฤษตอบว่าสามารถยกเลิกสัญญาฉบับนี้ได้ แต่รัฐไทยจะต้องยอมยกดินแดน 4 รัฐมลายูที่เคยอยู่ในพระราชอาณาเขตให้กับอังกฤษ ประกอบด้วย รัฐกลันตัน ตรังกานู เคตะห์ (ไทรบุรี) และปะลิส รวมทั้งเกาะใกล้เคียง มิเช่นนั้น อังกฤษจะยึดดินแดนตั้งแต่เมืองบางตะพานเป็นของอังกฤษเพื่อป้องกันการสูญเสียดินแดนให้น้อยลง รัฐไทยจึงยอมทำสัญญากับอังกฤษเพื่อโอนดินแดนรัฐมลายู 4 รัฐ ตามคำขอของอังกฤษ ในสัญญากรุงสยามกับกรุงอังกฤษ ลงวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2452¹³¹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹²⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา – ลาว – พม่า – มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 90 - 91.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 125.

นอกจากนี้ยังมีการลงนามใน สัญญาว่าด้วยเขตแดนติดท้ายหนังสือสัญญา ลงวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2452 โดยมีจุดประสงค์จะปักปันเขตแดนระหว่างกัน ตามแนวเขตที่เริ่มตั้งแต่ฝั่งเหนือของปากน้ำปะลิส ไปถึงทิวเขาสันกาลาคีรี และใช้สันปันน้ำของทิวเขาสันกาลาคีรี ถึงยอดเขายะลี (Jeli) และต่อไปจนถึงต้นแม่น้ำโก - ลก¹³²

3.3 นัยสำคัญของ ร.ศ. 112 ต่อความคิดชนชั้นนำไทย

ชนชั้นนำรัฐไทยในช่วงเวลานั้น รู้ดีว่าดินแดนประเทศราชทั้งหลายเป็นเมืองขึ้นของหลายองค์ราชธานีหลายองค์ในเวลาเดียวกัน เมื่อเป็นอย่างนี้จะนับว่าดินแดนที่มีผู้ปกครองมากกว่าหนึ่งเป็นดินแดนภายใต้รัฐไทยแต่เพียงผู้เดียวย่อมเป็นไปได้ แต่ถึงอย่างไร ความคิดของชนชั้นนำรัฐไทยในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ย่อมมองเข้าข้างตัวเองว่า รัฐไทยมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะผนวกประเทศราชที่ชนชั้นนำมองว่าเป็นดินแดนในพระราชอาณาเขตของตนตามแนวคิดกฎหมายแบบสมัยใหม่ รัฐไทยจึงเร่งผนวกเมืองประเทศราชซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของชนชั้นนำไทย แต่ไม่เคยเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยแต่เพียงผู้เดียวเพื่อให้กลายเป็นของรัฐไทยอย่างสมบูรณ์ โดยชนชั้นนำรัฐไทยมีความคิดว่า เส้นเขตแดน แผนที่แบบสมัยใหม่ และกลไกระบบราชการ คือเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้การอ้างสิทธิ์สำเร็จได้ รัฐไทยจึงนำวิธีการแบบสมัยใหม่เข้ามาใช้ในดินแดนพระราชอาณาเขต ไม่ว่าจะป็นวิธีการเร่งสำรวจดินแดน ตีเส้นพื้นที่ จัดทำแผนที่แบบสมัยใหม่ และการตั้งกระทรวง รวมหัวเมืองเป็นมณฑล จากนั้นส่งข้าราชการเพื่อเป็นตัวแทนไประจำตามจุดต่าง ๆ ปลายพระราชอาณาเขตสยาม เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของเหนือดินแดนเหล่านี้ ก่อนเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112¹³³

ความขัดแย้งที่รุนแรงเริ่มขึ้นเมื่อฝรั่งเศสรุกคืบเข้ามายังดินแดนเมืองประเทศราชที่อยู่ในอำนาจของรัฐไทย ทั้งรัฐไทยและฝรั่งเศสพยายามผนวกดินแดนที่คลุมเครือมาแต่โบราณให้กลายเป็นของตนอย่างชัดเจนตามหลักอธิปไตยเหนือดินแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ วิธีการต่อสู้ระหว่างรัฐไทยและฝรั่งเศสเพื่อหวังสุบดินแดนเมืองประเทศราชที่คลุมเครือ ด้วยวิธีการต่าง ๆ คือ การใช้กองทัพกับอาวุธ การสร้างระบบราชการของรัฐไทย และการสำรวจพื้นที่พร้อมกับการเขียน

¹³² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา - ลาว - พม่า - มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 125 - 126.

¹³³ ธงชัย วินิจจะกุล, "ภูมิทยาและประวัติศาสตร์", วารสารฟ้าเดียวกัน แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ (กรกฎาคม - กันยายน 2551) : 87.

แผนที่ จนสุดท้ายการปะทะกันระหว่าง 2 มหาอำนาจบนดินแดนที่คลุมเครือได้มาบรรจบกันจนเกิดการปะทะครั้งใหญ่ส่งผลให้ภูมิศาสตร์ของดินแดนเปลี่ยนไป การปะทะกันครั้งใหญ่ครั้งนั้นคือเหตุการณ์ ร.ศ. 112 หลังเหตุการณ์สิ้นสุดลงฝรั่งเศสชนะ ประเทศไทยแพ้ ประเทศไทยจึงต้องยอมยกดินแดนในอำนาจบางส่วนคือดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตลอดทั้งแนวให้กับฝ่ายชนะคือฝรั่งเศส ในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นครั้งแรกที่เริ่มที่จะอธิบายได้ว่า ดินแดนและอธิปไตยเหนือดินแดนของประเทศไทยมีแค่ไหน และเริ่มจะก่อตัวขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นรูปเป็นร่าง ซึ่งส่งผลมาจากการปะทะกันทั้ง 2 ฝ่าย และถูกกำหนดโดยฝรั่งเศส ไม่ใช่จากการกำหนดด้วยชนชั้นนำรัฐไทย¹³⁴ ร.ศ. 112 ได้สะท้อนนัยทางความคิดของชนชั้นนำรัฐไทยได้ว่า ร.ศ. 112 ได้กระทบต่ออำนาจของชนชั้นนำที่มีเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอย่างจังโดยที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ทันและบรรดาชนชั้นนำรัฐไทยเองก็ไม่ทันคาดคิดว่าเหตุการณ์ความรุนแรงในครั้งนี้จะสร้างความบอบช้ำให้กับบรรดาชนชั้นนำอย่างรุนแรง

กรณี ร.ศ. 112 เป็นเหตุการณ์ที่สร้างความตระหนกตกใจให้แก่ชนชั้นนำสยามอย่างยิ่ง เพราะชนชั้นนำไม่เชื่อว่ารัฐไทยจะพ่ายแพ้ให้กับฝรั่งเศสได้อย่างง่ายดาย อีกทั้งชนชั้นนำยังเชื่อว่าอังกฤษจะให้ความช่วยเหลือหากรัฐไทยพิพาทกับฝรั่งเศส แต่กาลกลับไม่เป็นเช่นนั้น เพราะอังกฤษไม่ต้องการมีความขัดแย้งขั้นรุนแรงกับฝรั่งเศสและแจ้งกับทางรัฐไทยในวันที่ฝรั่งเศสเข้าปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยาว่า อังกฤษจะไม่เข้าไปยุ่งกับเหตุการณ์นี้และบอกให้รัฐไทยทำตามความต้องการของฝรั่งเศสในเรื่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมื่อรัฐไทยเริ่มลังเล อังกฤษจึงกล่าวหาว่า รัฐไทยไม่ให้ความร่วมมือในการช่วยแก้ปัญหาเพื่อให้เรื่องยุติ เมื่อไม่มีทางเลือกรัฐไทยจึงต้องยอมแพ้ต่อฝรั่งเศส ส่งผลให้ความเชื่อมั่นทั้งหมดที่ชนชั้นนำมองว่ารัฐไทยมีฝีมือทางการทูต การทหาร และอำนาจที่รัฐไทยมีเหนือดินแดนที่กำลังเป็นข้อพิพาทถูกลั่นคลอนและตกต่ำลงอย่างมาก ดังที่ โนเอล เบิร์ตตัน กล่าวหาว่า เหตุการณ์ ร.ศ. 112 ทำให้ชนชั้นนำรัฐไทยถึงกับเกิดอาการ “วิกฤตขวัญกำลังใจ”¹³⁵

¹³⁴ รัชชัย วิณิชจะกุล, “ภูมิภายาและประวัติศาสตร์”, วารสารฟ้าเดียวกัน แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ (กรกฎาคม – กันยายน 2551) : 87.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89 - 90.

ความรู้สึกไม่มั่นคงของสยามมีมากขึ้น ความภาคภูมิใจในตนเองเริ่มลดลง พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงพระประชวรช่วงวิกฤตการณ์ ทรงทุกข์ทรมานทั้งกายและใจ น้ำหนักพระวรกายของพระองค์ลดลงถึง 42 ปอนด์ ในช่วงระหว่างเดือนสิงหาคมถึงพฤศจิกายน และตรัสอย่างไม่ปิดบังว่าไม่ปรารถนาจะมีพระชนม์ชีพอยู่อีกต่อไป¹³⁶

ในช่วงเวลานั้นไม่มีใครเชื่อว่ารัชกาลที่ 5 จะรอดพระชนชีพมาได้ แต่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงรอดชีวิตมาได้ ด้วยบทกลอนที่มีเนื้อหาตำหนิพร้อมกับให้กำลังใจของพระอนุชาของพระองค์ คือสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และทรงกราบทูลใจความตอนหนึ่งว่า พระองค์ต้องทรงฝืนจิตใจของบรรดาชนชั้นนำให้เข้มแข็งเพื่อรับมือกับภารกิจภายนอกหน้า ซึ่งรัชกาลที่ 5 ไม่เพียงแต่รอดพระชนชีพมาได้ แต่ยังสามารถฟื้นฟูพระองค์ได้อย่างน่าทึ่งเพื่อเป็นกัปตันนำรัฐไทยต่อสู้กับลัทธิล่าอาณานิคมต่อไป

คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่า เหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้ฝากแผลเป็นไว้ให้ชนชั้นนำรัฐไทยอย่างยิ่ง และพวกเขามีความคิดว่าเอกราชของสยามกำลังเผชิญกับภัยคุกคามที่กำลังรุกเข้ามาอย่างหนัก ซึ่งหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้ส่งผลต่อความคิดของชนชั้นนำว่า เหตุการณ์ ร.ศ. 112 เป็นช่วงเวลาที่เจ็บปวดอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์สยาม โดยเฉพาะความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นกับชนชั้นนำที่ปกครองรัฐไทยในช่วงเวลานั้น ที่สำคัญไม่มีใครสามารถปฏิเสธได้ว่า รัฐไทยหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ไม่เหมือนรัฐไทยก่อนหน้านั้นอีกต่อไปแล้ว แม้กระทั่งกระทั่งความคิดของผู้ปกครองรัฐไทยเองก็เปลี่ยนไป พร้อม ๆ กับเส้นเขตแดนของรัฐกำลังจะอุบัติขึ้นอย่างเป็นทางการเพราะจะถูกให้ความสำคัญมากขึ้นจากชนชั้นนำนับจากนี้เป็นต้นไป¹³⁷

¹³⁶ ธงชัย วินิจจะกูล, “ภูมิภาคนิยมและประวัติศาสตร์”, วารสารฟ้าเดียวกัน แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ (กรกฎาคม – กันยายน 2551) : 90.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน : 88 - 91.

บทที่ 4

รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112

4.1 ความคิดเรื่องเขตแดนของชนชั้นนำ

4.1.1 ความคิดเรื่องเขตแดนของชนชั้นนำแบบเก่า

ก่อนที่รัชกาลที่ 5 จะปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ ชนชั้นนำรัฐไทยก่อนหน้านั้นได้มี การนำหลักกฎหมายที่เขียนขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถแห่งอาณาจักรอยุธยา ซึ่งกฎหมายนั้นได้รับการรวบรวมและเขียนขึ้นใหม่อย่างเป็นระบบในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อครั้งสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ภายใต้ชื่อ กฎหมายตรา 3 ดวง โดยมีการบรรจุหลักกฎหมาย หลักการปกครอง และขนบธรรมเนียมจารีตที่มีความสำคัญไว้ในกฎหมายฉบับนี้ เพื่อสร้างระบบการปกครองอย่างเป็นระบบและกำหนดให้ชนชั้นนำใช้กฎหมายนี้ปกครองรัฐ ในส่วนของการกล่าวถึงเขตแดนนั้น ได้มีการเขียนบรรยายถึงอาณาเขตของรัฐไทยไว้ในตัวบทที่เรียกว่า กฎมณเฑียรบาล ซึ่งได้ระบุเขตแดนของรัฐไทยไว้ดังนี้

“ฝ่ายกระษัตริย์แต่ได้ถวายนอกไม้ทองเงินทั้งนั้น 20 เมือง คือเมืองนครหลวง เมืองศรีสัตนาคนหุต เมืองเชียงใหม่ เมืองตองอู เมืองเชียงไกร เมืองเชียงกราน เมืองเชียงแสน เมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียงราย เมืองแสนหวี เมืองเขมราช เมืองแพร์ เมืองน่าน เมืองใต้ทอง เมืองโคตรบอง เมืองแรวแก้ว 16 เมืองนี้ฝ่ายเหนือ เมืองฝ่ายใต้ เมืองอุยงตะหนะ เมืองมลากา เมืองมลายู เมืองวรวารี 4 เมืองเข้ากัน 20 เมือง ถวายนอกไม้ทองเงิน

พญามหานคร แต่ได้ถือน้ำพระพิท 8 เมือง คือเมืองพิศณุโลก เมืองสังขนาไล เมืองศุโขไทย เมืองกำแพงเพชร เมืองนครศรีธรรมราช เมืองนครราชสีมา เมืองตนาวงศ์ เมืองทวาย”¹³⁸

¹³⁸ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา ๓ ดวง เล่ม ๑ (ม.ป.ท. : ม.ป.ท.), 2529, หน้า 58 – 59.

จากการศึกษาเรื่องเขตแดนที่ปรากฏในกฎหมายที่ระบุเกี่ยวกับอำนาจของชนชั้นนำที่มีอยู่เหนือเขตแดนตามที่ระบุไว้ข้างต้น พบว่า ถึงแม้แนวคิดเรื่องเส้นเขตแดนตามวิธีสมัยใหม่และดินแดนยังไม่มีอาณาเขตที่แน่นอนยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในช่วงก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112 แต่แนวคิดในเรื่องอำนาจเหนือดินแดนได้มีอยู่ในความคิดของชนชั้นนำแล้ว ดังจะเห็นได้จากการระบุชื่อเมืองสำคัญที่ส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง มายังกรุงเทพฯ ไว้ในกฎหมายที่ตราขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 อันเป็นการสะท้อนความคิดเริ่มต้นของชนชั้นนำในอดีตว่า ชนชั้นนำมีแนวคิดเรื่องดินแดนภายใต้อำนาจมานานแล้ว เพียงแต่ยังไม่ชัดเจนในเชิงพื้นที่และการแสดงอาณาเขตอย่างเป็นทางการเท่านั้น

4.1.2 ความคิดเรื่องเขตแดนของชนชั้นนำแบบรัฐชาติสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก

ความคิดเรื่องเขตแดนของชนชั้นนำแบบรัฐชาติสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกเริ่มก่อตัวขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากภัยคุกคามจากทั้งภัยคุกคามจากภายในคือ ชนชั้นนำในช่วงเวลานั้นไม่มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอย่างแท้จริง และภัยคุกคามจากภายนอกคือต้องเผชิญกับลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกซึ่งเกี่ยวกับความไม่มั่นคงของดินแดนที่อยู่ปลายพระราชอาณาเขต ด้วยภัยคุกคามทั้ง 2 รูปแบบนี้ จึงนำไปสู่การก่อตัวของความคิดชนชั้นนำตามแบบรัฐชาติสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก เพื่อต้องการรวบรวมอำนาจทั้งอำนาจที่แท้จริงจากภายในพระนคร และอำนาจเหนือดินแดนทั่วพระราชอาณาเขตให้มาอยู่ที่ชนชั้นนำแต่เพียงผู้เดียว ความคิดเรื่องเขตแดนตามแบบรัฐชาติสมัยใหม่แบบตะวันตกจึงอุบัติขึ้น

ในด้านความคิดเรื่องเขตแดนของชนชั้นนำแบบรัฐชาติสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก เริ่มก่อตัวขึ้นแบบมีพลวัตเมื่อภัยคุกคามจากลัทธิล่าอาณานิคม โดยเฉพาะฝรั่งเศสได้รุกคืบเข้ามาในดินแดนที่ชนชั้นนำถือว่าอยู่ในอำนาจของตน ชนชั้นนำ จึงเริ่มป้องกันดินแดนในพระราชอาณาเขตด้วยการจัดตั้งโรงเรียนแผนที่ขึ้นในปี พ.ศ. 2425 และเปลี่ยนเป็นกรมแผนที่เมื่อ ปี พ.ศ. 2428 โดยมีพระวิภาคภูวดล เป็นเจ้ากรมแผนที่คนแรก ความคิดขั้นแรกที่ชนชั้นนำมีต่อเรื่องเขตแดนคือความต้องการสร้างแผนที่เพื่อกำหนดดินแดนในพระราชอาณาเขตว่าดินแดนใดอยู่ในอำนาจของตนเพื่อต้องการรักษาสิทธิเหนือดินแดนและใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงสิทธิหากเกิดการปะทะกับลัทธิล่าอาณานิคมฝรั่งเศส จึงได้ส่งพระวิภาคภูวดลไปสำรวจดินแดนและเขียนแผนที่ดินแดนในพระราชอาณาเขตขึ้น ซึ่งแผนที่ดังกล่าวถูกตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2431 รู้จักกันในชื่อแผนที่สยามฉบับแมคคาร์ธี

เป็นแผนที่สยามก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112¹³⁹ และได้สำรวจอีกครั้งหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เมื่อปี พ.ศ. 2443 หลังจากรัฐไทยสูญเสียอำนาจเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งฝั่งให้กับฝรั่งเศส เรียบร้อยแล้ว โดยเขตแดนที่มีการระบุในแผนที่ฉบับแมคคาร์ธีปี พ.ศ. 2431 ได้กำหนดเขตแดนรัฐไทยอย่างคร่าว ๆ ไว้ดังนี้

“ทางเหนือรัฐไทยมีเขตแดนเลยเมืองเชียงใหม่ไปจนถึงหัวพันห้าทั้งหก เชียงขวาง ลีบสองจุก ไท และลีบสองปันนา ทางฝั่งกัมพูชา เขมรส่วนในยังคงอยู่กับรัฐไทยประกอบด้วย พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ และเกาะกง ส่วนทางใต้เขตแดนรัฐไทยครอบคลุมถึง เคตะห์ (ไทรบุรี) ปะลิส กลันตัน และตรังกานู”¹⁴⁰

ความคิดของชนชั้นนำเรื่องเขตแดนตามแนวคิดรัฐชาติสมัยใหม่แบบตะวันตก เริ่มต้นแบบ มีพลวัต โดยเริ่มจากการเขียนแผนที่ดินแดนในพระราชอาณาเขตสยาม เมื่อรู้จักเขตแดนในพระราชอาณาเขตอย่างคร่าว ๆ แล้ว ความคิดขั้นต่อไปคือ การรวมหัวเมืองต่าง ๆ ตั้งเป็นมณฑลเพื่อให้ ง่ายต่อการปกครอง จากนั้นส่งตัวแทนจากเมืองหลวงไปปกครองมณฑลเหล่านั้น รวมทั้งการจัดตั้ง กระทรวงขึ้นครั้งแรก 12 กระทรวง ซึ่งแต่ละกระทรวงมีหน้าที่รับผิดชอบงานแต่ละด้านที่แตกต่าง กัน และส่งตัวแทนจากเมืองหลวงไปประจำตามกระทรวงทั่วดินแดนในพระราชอาณาเขตอีก เช่นกัน ซึ่งความคิดเรื่องเขตแดนของชนชั้นนำแบบตะวันตก จะเห็นได้ว่าเป็นความคิดที่หวังจะ ผนวกดินแดนที่คลุมเครือให้อยู่ในอำนาจของตน ด้วยการใช้วิธีการค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนแบบมีพลวัต จนสามารถขยายอำนาจไปจนคิดว่าทั่วพระราชอาณาเขตสยาม ซึ่งวิธีการปรับเปลี่ยดังกล่าวเริ่ม ขึ้นตั้งแต่ก่อนและหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งการปรับเปลี่ยดังกล่าว จะใช้วิธีการนำกลไกระบบ ราชการสมัยใหม่แบบตะวันตกมาปรับใช้ในรัฐไทยแบบมีพลวัตค่อย ๆ เป็น ค่อย ๆ ไป เพื่อเป็น เครื่องมือในการรักษาอำนาจภายใต้เขตแดนของตนเอาไว้ต่อไปนั่นเอง

¹³⁹ ธงชัย วินิจจะกุล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า 195 - 203.

¹⁴⁰ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณารักษ์, ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน- อนุชาคนย์ (กรุงเทพฯ : จัดพิมพ์โดย มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555), หน้า 196 - 197.

4.2 ผลของการนำระบบราชการเข้ามาใช้ในดินแดนพระราชอาณาเขตสยาม

จากการที่รัฐไทยต้องเผชิญกับลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกที่ต้องการยึดดินแดนเมืองประเทศราชปลายพระราชอาณาเขตสยามเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตน ประกอบกับดินแดนปลายพระราชอาณาเขต มีความคลุมเครือ ไม่มีอาณาเขตที่ชัดเจนและยังเกิดความทับซ้อนกับศูนย์อำนาจอื่นร่วมด้วย ปัญหาเหล่านี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเข้าอ้างสิทธิของลัทธิล่าอาณานิคมเหนือดินแดนนี้โดยเฉพาะฝรั่งเศส ที่หวังจะครอบครองดินแดนที่คลุมเครือทั้งหลายให้อยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศส ทางด้านชนชั้นนำไทย ถึงแม้จะรู้ว่าดินแดนปลายพระราชอาณาเขตที่เรียกว่า เมืองประเทศราช ไม่ใช่ดินแดนของตนอย่างแท้จริงเพียงแต่ใช้กำลังทหารเข้ายึดครองและปกครองมาอย่างยาวนานเท่านั้น แต่เมื่อลัทธิล่าอาณานิคมต้องการดินแดนที่คลุมเครือ รัฐไทยซึ่งในขณะนั้น ถือได้ว่าเป็นรัฐที่เข้มแข็งที่สุดในดินแดนบริเวณนี้ เพราะคู่แข่งเก่าอย่างพม่า และเวียดนามต่างตกเป็นเมืองขึ้นของลัทธิล่าอาณานิคมไปจนหมดสิ้น อีกทั้งฝรั่งเศสยังต้องการดินแดนเมืองประเทศราชลาวเข้าอยู่ในอาณานิคมของฝรั่งเศส ซึ่งถ้าหากรัฐไทยยอมปล่อยให้อำนาจเหนือดินแดนเมืองประเทศราชหลุดไปสู่ลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกอย่างง่ายดาย ก็คงไม่ง่ายนัก เนื่องจากชนชั้นนำรัฐไทยคำนึงถึง ศักดิ์ศรี หน้าตา และพระเกียรติยศ มากกว่าสิ่งอื่นใด ฉะนั้น ชนชั้นนำรัฐไทยจึงต้องหาวิธีการที่จะสามารถรักษาอำนาจเหนือดินแดนเอาไว้ให้ได้ ซึ่งเครื่องมือที่ชนชั้นนำนำมาใช้ในการรักษาดินแดนในพระราชอาณาเขตไว้ให้อยู่ในอำนาจให้ได้คือ กลไกระบบราชการแบบตะวันตก ซึ่งผลของการนำระบบราชการเข้ามาใช้ในดินแดนพระราชอาณาเขตสยาม ส่งผลให้ดินแดนปลายพระราชอาณาเขตที่ถูกปิดและไม่ได้อยู่ในความรับรู้ของชนชั้นนำรัฐไทยมาเป็นเวลานาน เริ่มถูกเปิดขึ้นทีละนิด ทีละพื้นที่ ด้วยกลไกระบบราชการสมัยใหม่ ที่ใช้วิธีส่งตัวแทนไปสำรวจและเขียนแผนที่ทั่วพระราชอาณาเขต ซึ่งกลไกระบบราชการ กลไกแรกก็คือการสำรวจและเขียนแผนที่ ที่เรียกว่า แผนที่ฉบับแมคคาร์ธี ที่มีการตีพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2431 ส่งผลให้ชนชั้นนำได้เริ่มรับรู้ดินแดนในพระราชอาณาเขตอันห่างไกลได้ดียิ่งขึ้น ประเด็นนี้ส่งผลให้อำนาจจากศูนย์กลางเริ่มจะส่องเข้าไปถึงดินแดนอันห่างไกลแล้วถึงแม้จะเป็นแสงที่ยังริบหรืออยู่ก็ตาม

ประโยชน์ที่ได้รับจากการมีแผนที่ ที่ระบุดินแดนในพระราชอาณาเขตเกิดขึ้น ส่งผลให้ชนชั้นนำเริ่มรู้จักหัวเมืองและดินแดนที่สำคัญ ๆ ของตนมากขึ้น เพราะจากนั้น ชนชั้นนำได้ใช้กลไกระบบราชการขั้นต่อไปคือ การจัดตั้งระบบมณฑลเทศาภิบาลที่มีการรวมเมืองต่าง ๆ จัดเข้ากลุ่มให้เป็นระบบ และส่งตัวแทนหรือที่เรียกว่า ข้าราชการไปประจำตามมณฑลเพื่อดูแลหัวเมืองอันห่างไกล เพื่อเป็นการบอกคู่แข่งลัทธิล่าอาณานิคมแบบมีนัยว่า ดินแดนบริเวณนี้อยู่ในอำนาจของชนชั้นนำรัฐไทย จากนั้นได้จัดตั้งกระทรวงสำคัญ ๆ ขึ้นโดยครั้งแรกจัดตั้ง 12 กระทรวง แต่ละ

กระทรวงจะมีภารกิจที่แตกต่างกัน แต่โดยรวมคือการตั้งขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการรักษาผลประโยชน์และอำนาจของชนชั้นนำเหนือดินแดนอันห่างไกลเป็นหลัก ด้วยการส่งข้าราชการไปประจำตามกระทรวงทั่วพระราชอาณาเขตสยาม เพื่อมุ่งแสดงความเป็นเจ้าของเหนือดินแดนอันห่างไกลเอาไว้ให้ได้

จะเห็นได้ว่าชนชั้นนำทำทุกวิถีทางเพื่อที่จะรักษาอำนาจเหนือดินแดนเอาไว้ให้ได้ เพื่อศักดิ์ศรี หน้าตา และพระเกียรติยศ เป็นหลัก และถ้าหากมองให้ลึกเข้าไปถึงความคิดของชนชั้นนำ จะเห็นว่า ชนชั้นนำได้ใช้กลไกระบบราชการเป็นเครื่องมือการทำงานแบบมีพลวัต คือ ค่อย ๆ ปรับเปลี่ยน ค่อย ๆ ขยายอำนาจ ค่อย ๆ คืบคลานเข้าไป จนสุดท้ายสามารถรักษาอำนาจเหนือดินแดนส่วนใหญ่ทั่วพระราชอาณาเขตไว้ได้ มีเพียงดินแดนปลายพระราชอาณาเขตบางส่วนที่หลุดไปจากอำนาจของชนชั้นนำ เพราะอำนาจของกลไกระบบราชการยังไม่สามารถเข้าไปถึงได้อย่างเต็มที่ เช่น ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ดินแดนฝั่งขวาตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง ดินแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ ดินแดนเมืองเขมรส่วนใน และดินแดนในบริเวณ 4 รัฐมลายู ที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางทางอำนาจ ระบบราชการจึงไม่สามารถรักษาอำนาจของชนชั้นนำที่เคยมีเหนือดินแดนในเมืองเหล่านี้เอาไว้ได้ แต่ถึงอย่างไร โดยภาพรวม ผลของการนำระบบราชการเข้ามาใช้ในดินแดนพระราชอาณาเขตสยาม ทำให้สามารถรักษาผลประโยชน์และอำนาจที่ชนชั้นนำมีเหนือดินแดนเมืองประเทศราชในพระราชอาณาเขตสยามส่วนใหญ่เอาไว้ได้ และสามารถรวมดินแดนเมืองประเทศราชของคนต่างชาติ ต่างภาษาขึ้นเป็นรัฐที่เรียกว่า ราชอาณาจักรไทยในปัจจุบันตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ ซึ่งก็มีผลมาจากการนำระบบราชการเข้ามาใช้ในการต่อสู้กับลัทธิล่าอาณานิคมในช่วงเวลานั้นนั่นเอง

4.3 รัฐ ชาติ และรัฐชาติสมัยใหม่ ในเหตุการณ์ ร.ศ. 112

1. รัฐในเหตุการณ์ ร.ศ.112

นักคิดที่สามารถอธิบายความหมายของรัฐไทยผ่านเหตุการณ์ ร.ศ.112 ได้ดี และสามารถอธิบายได้ในมุมมองที่ต่างกันแบบมีพลวัตและเป็นพลวัตของความแตกต่างที่เมื่อนำมาผสมผสานกันแล้วจะเกิดเป็นภาพความเปลี่ยนแปลงของรัฐไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบันได้ดีคือนักคิดทั้ง 3 คน ได้แก่ Anthony Giddens ฌ็อง-ฌัก กูว์ตองจิตร และเรืองวิททย์ เกษสุวรรณ โดยเริ่มจากแนวคิดของ Giddens ที่กล่าวว่า “รัฐก่อนจะเปลี่ยนมาเป็นรัฐสมัยใหม่ ในด้านของระบบการบริหารถึงแม้รัฐจะมีอำนาจทางการเมืองแต่ก็เป็นการใช้อำนาจแบบอำนาจจากศูนย์กลางที่แผ่ขยายไปยังดินแดนรอบนอก โดยอำนาจจากศูนย์กลางมักจะเป็นอำนาจแบบไม่ต่อเนื่องและเป็น

อำนาจที่ไม่คงเส้นคงวาไม่มีความชัดเจนเนื่องจากศูนย์กลางระหว่างอำนาจที่แผ่ไปยังดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจมักจะอยู่ห่างไกลจนเกินไป ฉะนั้น รัฐก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นรัฐสมัยใหม่นั้น อำนาจจากศูนย์กลางมักจะแผ่ไปไม่ถึงทุกอาณาบริเวณที่ต้องการ ต่างจากรัฐสมัยใหม่ที่มีอาณาเขตชัดเจนแน่นอนและอำนาจจากศูนย์กลางสามารถส่งไปถึงทั่วบริเวณของอาณาเขตในรัฐนั้น” จากความหมายของ Giddens สามารถอธิบายรัฐไทยในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้ว่า ถึงแม้รัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เป็นรัฐที่กำลังเปลี่ยนผ่านจากรัฐราชาธิราช (Empire) หรือรัฐแบบจารีตประเพณีโบราณที่อำนาจอยู่ในมือเจ้าเมืองในท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ และเมืองท้องถิ่นเหล่านี้เรียกว่าเมืองประเทศราช มีหน้าที่ส่งเครื่องบรรณาการให้กับศูนย์กลางใหญ่คือกรุงเทพฯ ซึ่งระบบการปกครองแบบนี้ เป็นระบบการปกครองที่หละหลวม เพราะศูนย์กลางใหญ่มักจะไม่มีอำนาจที่แท้จริงเหนือดินแดนเมืองประเทศราช ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2435 ชนชั้นนำรัฐไทยจึงเปลี่ยนระบบการปกครองใหม่โดยการดึงอำนาจจากเจ้าเมืองท้องถิ่นมาไว้ที่ศูนย์กลางเพียงที่เดียว เรียกว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) จุดนี้จึงให้ภาพการเปลี่ยนจากรัฐราชาธิราชไปสู่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่าเป็นพลวัตในการก่อตัวของการก้าวไปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ที่เริ่มเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการก่อตัวเท่านั้น เพราะยังไม่สามารถเกิดเป็นรัฐสมัยใหม่ได้ในทันทีแต่ในช่วงเวลานี้เริ่มมีพลวัตในการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ที่รัฐไทยกับประสพอยู่ ณ ช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ทั้งนี้โดยการนำเอารูปแบบระบบราชการ ผ่านการปฏิรูปการบริหารงาน ไม่ว่าจะเป็นการตั้งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินส่วนพระองค์ การส่งตัวแทนไปสำรวจพื้นที่ดินแดนในพระราชอาณาเขตเพื่อจัดทำแผนที่ดินแดนตามวิทยาการทางเทคโนโลยีแบบสมัยใหม่ การรวมหัวเมืองหลาย ๆ หัวเมืองเข้าด้วยกันภายใต้การปกครองที่เรียกว่า มณฑลเทศาภิบาล และซ้อนทับด้วยการตั้งกระทรวงขึ้นมาอีกระบบหนึ่ง แล้วดำเนินการส่งตัวแทนไปประจำยังจุดต่างๆ รัยล้อมดินแดนในพระราชอาณาเขต เพื่อสร้างฐานอำนาจรัฐให้ขยายเข้าไปถึงทั่วทุกพื้นที่ สาเหตุที่ต้องมีการปรับรูปแบบการปกครองไปใช้ตามรูปแบบที่กล่าวมาข้างต้นเนื่องจากสิ่งสำคัญของรัฐสมัยใหม่จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ถ้าไม่มีระบบราชการเพราะระบบราชการคือกลไกสำคัญในการใช้อำนาจแทนรัฐที่สำคัญการให้ภาพแบบพลวัตการก่อตัวของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือพลวัตของการเคลื่อนตัวไปสู่รัฐสมัยใหม่ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งของการสร้างชาติ อันจะเป็นจุดเปลี่ยนผ่านแบบมีพลวัตไปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ซึ่งภาพนี้สอดคล้องกับความคิดของชนชั้นนำไทยที่มีความตระหนักรู้และให้ความสำคัญต่อเส้นเขตแดนเพราะเป็นพลวัตที่ควบคู่กันไปกับการเป็นรัฐสมัยใหม่ เพราะเขตแดนเป็นองค์ประกอบหนึ่งใน 4 องค์ประกอบของการเป็นรัฐสมัยใหม่ แต่ปัญหาสำคัญคือพลังอำนาจจากส่วนกลางยังไม่สามารถแผ่ไปถึงดินแดนที่อยู่ห่างไกลได้ทั้งหมด เนื่องจากการก่อตัว

ของระบบราชการแบบใหม่เพิ่งเริ่มต้นได้ไม่นานและเริ่มปรับเปลี่ยนจากดินแดนเมืองประเทศราชที่อยู่ใกล้อำนาจจากศูนย์กลาง จากนั้น จึงเริ่มแผ่ขยายไปจนรอบพระราชอาณาเขตแบบมีพลวัต การขับเคลื่อนอย่างมีพลวัตในรูปแบบนี้ ส่งผลกระทบต่อฐานอำนาจเดิมที่เป็นฐานอำนาจของชนชั้นปกครองในท้องถิ่นที่มีเหนือดินแดนที่ห่างไกลเพราะอำนาจที่ค่อย ๆ แผ่ออกไปไม่สามารถเชื่อมต่อกันได้อย่างสมดุลง อันมีสาเหตุมาจากอำนาจที่ยังคงไม่มีความต่อเนื่องนั่นเอง ที่สำคัญชนชั้นนำจะให้ความสำคัญแต่เฉพาะเมืองประเทศราชใหญ่ ๆ ที่คอยควบคุมดูแลเครื่องบรรณาการมายังส่วนกลางเท่านั้น เช่น เมืองประเทศราชที่เป็นคนลาวทางชนชั้นนำจะรู้จักแค่หลวงพระบาง เวียงจันทร์และจำปาศักดิ์ ที่เป็นเมืองใหญ่และมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ ส่วนเมืองเล็ก ๆ ที่อยู่ใต้เมืองใหญ่เหล่านี้ชนชั้นนำของรัฐไทยในช่วงเวลานั้นจะไม่ให้ความสำคัญหรืออาจจะไม่รู้จักเสียด้วยซ้ำ ด้วยเหตุนี้ ความหมายของรัฐในรัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ.112 ตามแนวคิดของ Giddens จึงเป็นรัฐในลักษณะที่อำนาจจากศูนย์กลางจะแผ่ไปไม่ถึงทุกอาณาบริเวณทั่วดินแดนของรัฐ เนื่องจากชนชั้นนำไม่รู้อาณาเขตที่ชัดเจน ซึ่งได้แค่เพียงระบุคร่าว ๆ ว่า ดินแดนทางทิศใดมีเมืองใดตั้งอยู่ แต่ถ้าจะให้ชี้ชัดว่าอำนาจจากศูนย์กลางจะไปบรรจบตรงอาณาเขตนี้คือดินแดนภายใต้ อำนาจของชนชั้นนำรัฐไทย จุดนี้ชนชั้นนำรัฐไทยไม่สามารถชี้ชัดได้อย่างชัดเจน ส่งผลให้ ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างราษฎรและผู้ปกครองรัฐไม่เหนียวแน่นเนื่องจากดินแดนในหลายพื้นที่ ยังคงห่างไกลจากศูนย์กลางใหญ่ไกลกระบบราชการจึงยังไม่สามารถเข้าไปถึงได้

แต่เมื่อมองความหมายของรัฐผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ในมุมมองของ ฌ็องฌัก กัวท์ตีเย อธิบายความหมายของรัฐไว้ว่า รัฐ (State) จะเน้นถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางการเมือง ประชาชนจะอยู่ภายใต้ระบบการเมืองและอธิปไตยเดียวกัน รวมทั้งมีเอกราชอย่างเต็มที่ภายใต้ ดินแดนของตน รัฐจะมีตำแหน่งของตัวเองในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เพราะการจะเป็นรัฐขึ้นมาได้จะต้องได้รับการยอมรับจากรัฐอื่น ๆ ด้วย ซึ่งนิยามของฌ็องฌัก กัวท์ตีเย เป็นการอธิบายความเป็นรัฐที่มีการก่อตัวของรัฐแบบรัฐสมัยใหม่ขึ้นมาแล้วตามอย่างรัฐในปัจจุบัน ซึ่งตรงข้ามกับรัฐผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ที่จะเน้นถึงพลวัตการก่อรูปก่อร่างของรัฐสมัยใหม่ ไม่ใช่การเกิดรัฐสมัยใหม่ขึ้นมาแล้วอย่างที่เป็นอยู่ปัจจุบัน และถ้าเทียบกับ Giddens จะพบความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดซึ่ง Giddens จะสามารถอธิบายความหมายของรัฐผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้ตรงประเด็นมากกว่า

ดังนั้น คำว่า “รัฐคืออะไร” Giddens จึงสามารถอธิบายผ่านรัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ในเชิงความคิดได้ดีกว่าฌ็องฌัก กัวท์ตีเย เพราะฌ็องฌัก กัวท์ตีเยจะเน้นความหมายของรัฐในเชิง “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายใต้อธิปไตยเดียวกัน มีเอกราชภายใต้ดินแดนของตนและได้รับการยอมรับจากรัฐอื่น ๆ ถึงความมีตัวตนของรัฐ” ซึ่งถ้าศึกษาประเด็นเหล่านี้ผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 แนวคิด

นี้ดูจะยังไม่สมบูรณ์เนื่องจากในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ประเทศไทยยังไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในเชิงของความเป็นรัฐไม่ว่าจะเป็น เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ ที่ล้วนแต่มีความแตกต่างหลากหลายไปโดยสิ้นเชิง ที่สำคัญการมีอธิปไตยภายใต้ดินแดนของตนก็ยังไม่ถือว่าเป็นรัฐที่มีอธิปไตยโดยสมบูรณ์ เนื่องจาก การมีอธิปไตยเดียวกันในช่วงขณะนั้นคงมีเฉพาะกรุงเทพฯ และดินแดนแถบภาคกลางเท่านั้นเลยออกไปจากดินแดนภาคกลางแล้ว ชายแดนแต่ละพื้นที่ ล้วนแต่ถูกซบซ้อนทับด้วยรัฐอื่นทั้งสิ้น เมื่อเป็นดังนี้ การมีอธิปไตยเดียวกันในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ตามการอธิบายของ รัชชานักพร คงยังเป็นไปไม่ได้ ที่สำคัญความเป็นอธิปไตยของรัฐไทยยังไม่ได้รับการยอมรับจากรัฐอื่นว่ารัฐไทยมีดินแดนเหนืออาณาเขตทุกพื้นที่ในพระราชอาณาเขตสยามในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสที่เดินทางมาล่าอาณานิคมในดินแดนที่ติดกับรัฐไทยต่างใช้ความคลุมเครือในเชิงพื้นที่เข้าผนวกดินแดนที่รัฐไทยจัดให้อยู่ในลำดับที่เรียกว่า เมืองประเทศราช เพราะเป็นการล่าอาณานิคมบนดินแดนที่ไม่มีอธิปไตยเหนือดินแดนในแบบรัฐสมัยใหม่ที่ดินแดนต้องมีอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอน แต่สำหรับดินแดนของรัฐไทยในช่วงเวลานั้นเป็นดินแดนที่ไม่มีอาณาเขตแน่นอน และเป็นดินแดนที่มีเจ้าของร่วมกับรัฐอื่น ฉะนั้น หากจะบอกว่า รัฐไทยในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เป็นรัฐที่มีดินแดนภายใต้อธิปไตยเดียวกัน และได้รับการยอมรับจากรัฐอื่น ๆ ถึงความมีตัวตนของรัฐนั้นถือว่าเป็นคำอธิบายที่ยังไม่ถูกต้องสำหรับรัฐไทยในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 แต่ถ้าเป็นรัฐไทยในเวลาปัจจุบันแนวคิดนี้ถือว่าใช้ได้

ส่วนความหมายของ รัฐ ในมุมมองของ เรืองวิทย์ สามารถอธิบายความหมายของรัฐผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ตามการยกตัวอย่างชาติฝรั่งเศสที่ถูกสร้างโดยรัฐไว้ว่า *ฝรั่งเศส ในปัจจุบันประกอบด้วยคนต่างชาติ ต่างภาษาและต่างประวัติศาสตร์ มารวมกันอยู่ในรัฐฝรั่งเศส ซึ่งคนต่างชาติ ต่างภาษา และต่างประวัติศาสตร์เหล่านั้น เข้ามารวมกับรัฐฝรั่งเศสเนื่องจากฝรั่งเศสเข้าไปบุกยึดครองและรวมเข้าเป็นคนในรัฐฝรั่งเศสโดยใช้ภาษา การศึกษาและการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเพื่อประโยชน์ในการปกครองของรัฐฝรั่งเศส ความเป็นชาติฝรั่งเศสจึงถูกสร้างขึ้นโดยรัฐที่รวมชาติอื่นเข้ามาไว้ในรัฐฝรั่งเศส* ซึ่งเหมือนรัฐไทยในปัจจุบันตรงที่รวมไปด้วยคนต่างชาติ ต่างภาษา ต่างประวัติศาสตร์ มารวมอยู่ในรัฐเดียวกันแล้วหลอมรวมกลายเป็นชาติไทยไปในที่สุด ซึ่งทั้งรัฐไทยและฝรั่งเศสต่างมีแก่นร่วมกันคือการรวมคนหลายเชื้อชาติมาอยู่ภายใต้ชาติตนด้วยการใช้ระบบราชการเป็นเครื่องมือในการรวมชาติของทั้ง 2 รัฐ แต่ความแตกต่างคือ ความเป็นรัฐสมัยใหม่ของฝรั่งเศสมีจุดกำเนิดเองโดยธรรมชาติ เพราะรัฐสมัยใหม่มีต้นกำเนิดมาจากยุโรป ด้วยเหตุผลนี้การเป็นรัฐฝรั่งเศสที่รวมผู้คนที่หลากหลายให้อยู่ภายในรัฐเดียวกันในปัจจุบันจึงไม่ใช่เรื่อง

ใหม่สำหรับรัฐที่กำลังก่อรูปไปสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ แต่สำหรับรัฐไทย การรวมชาติของรัฐไม่ได้ก่อตัวมาเองตามธรรมชาติ แต่มาจากเหตุผลของลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกบีบบังคับให้ชนชั้นนำรัฐไทยต้องเปลี่ยนวิถีคิดและมุมมองของชาติพันธุ์ที่อยู่ในพระราชอาณาเขตเสียใหม่ จากรัฐที่มีหลายชาติพันธุ์ พยายามหลอมรวมกันให้เป็นรัฐที่มีเพียงชาติพันธุ์เดียว เพื่อใช้ความเป็นรัฐที่มีคนในชาติเป็นชาติเดียวกันในการอ้างเพื่อต่อสู้กับลัทธิล่าอาณานิคมที่หวังจะยึดดินแดนส่วนปลายอำนาจของชนชั้นนำรัฐไทย โดยลัทธิล่าอาณานิคมมองว่าดินแดนที่อยู่ปลายอำนาจของรัฐไทยไม่ใช่ดินแดนที่แท้จริงของรัฐไทย ดังนั้น การรวมชาติของรัฐไทยจึงเป็นการรวมชาติด้วยวิธีการลอกเลียนแบบแผนและวิธีการของตะวันตกในรูปของกลไกระบบราชการมาเป็นตัวจักรในการรวมชาติต่าง ๆ ภายใต้ดินแดนของรัฐให้กลายเป็นชาติเดียวกัน ซึ่งเครื่องมือที่ชนชั้นนำรัฐไทยใช้ในการปกป้องรัฐและดินแดนให้สามารถอยู่ในอำนาจของตนก็คือ การปฏิรูประบบราชการโดยการนำเอาระบบราชการแบบตะวันตกเข้ามาใช้ภายในรัฐ เพราะสิ่งสำคัญของรัฐสมัยใหม่คือ ระบบราชการเนื่องจากระบบราชการจะเป็นเครื่องมือหนึ่งในการช่วยตั้งอำนาจที่กระจัดกระจายในพื้นที่มารวมไว้ในที่เดียวจากนั้นส่งตัวแทนออกไปปกครองตามพื้นที่โดยรอบเพื่อเป็นการรักษาสถานอำนาจและผลประโยชน์ของตนเหนือดินแดนเหล่านั้นเอาไว้นั่นเอง

จะเห็นได้ว่าความเหมือนของรัฐไทยและฝรั่งเศสภายใต้การปกครองแบบรัฐสมัยใหม่มีความเหมือนกันคือมีคนหลายชาติ หลายภาษา หลายวัฒนธรรมมารวมอยู่ในรัฐเดียวกัน แต่วิธีการได้มาซึ่งความเป็นรัฐสมัยใหม่นั้นแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดและถ้าจะเปรียบเทียบกับรัฐไทยในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้อย่างชัดเจนจะพบว่า รัฐไทยในอดีตถูกเรียกขานและเป็นที่รู้จักในชื่อ สยามประเทศ ซึ่งเป็นชื่อดินแดนที่มีขอบเขตไม่ชัดเจน แต่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปในยุคนั้นว่าหมายถึงพื้นที่บริเวณที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันและอาจทับซ้อนกับพื้นที่ในประเทศเพื่อนบ้านบางแห่งด้วย ผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนสยามจะถูกเรียกว่า ชาวสยาม ไม่ใช่ชาวไทย เพราะยุคนั้นมิได้มีการระบุชาติพันธุ์ว่าเป็นคนไทยอย่างชัดเจนเหมือนปัจจุบัน เนื่องจากมีคนอาศัยอยู่ในสยามปะปนไปด้วยคนหลายชาติพันธุ์ เช่น มอญ เขมร ชาว มลายู ไทย ลาว จีน ม้ง เย้า กะเหรี่ยง ฯลฯ คนชาติต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกเรียกรวมๆ ว่า ชาวสยาม¹⁴¹ โดยผู้คนหลากหลายเชื้อชาติที่มาอยู่ในรัฐไทย มีทั้งอยู่ในดินแดนที่เป็นที่ตั้งของรัฐไทยมาแต่เดิม การอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในตอนหลังและที่สำคัญคือการล่าเมืองขึ้นหรือที่คนไทยใช้ชื่ออันเป็นที่รู้จักกันแต่ครั้งโบราณว่า เมืองประเทศราช ดังจะเห็นได้จากก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้มีการเปลี่ยนระบบการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลรัฐไทยมีหัวเมืองประเทศราชทางภาคเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือได้แก่

¹⁴¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, คนไทยมาจากไหน? (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), หน้า 22-23.

ราชอาณาจักรหลวงพระบางและล้านนาที่มีเจ้าผู้ครองคือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน และจัมปาศักดิ์ ราชอาณาจักรกัมพูชามีความสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ ในฐานะเมืองขึ้นเป็นระยะ ๆ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 ถึง พ.ศ. 2410 หัวเมืองขึ้นทางภาคใต้ได้แก่ รัฐที่มีสุลต่านปกครองคือ ปัตตานี ไทรบุรี ปะลิส กันตัน และตรังกานู¹⁴² และถ้าใช้ตัวอย่าง ในคำอธิบายของเรื่องวิทย์ เกี่ยวกับการเกิดรัฐจากชาติของฝรั่งเศสที่ฝรั่งเศสเข้าไปบุกยึดครองคนชาติอื่น และรวมเข้าเป็นคน ในรัฐฝรั่งเศสโดยใช้ภาษา การศึกษาและการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเพื่อประโยชน์ ในการปกครองของรัฐฝรั่งเศสนั้น เหมือนกับรัฐไทยช่วงก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เพราะชนชั้นนำรัฐไทย เปลี่ยนระบอบการปกครองจากรัฐราชาธิราชมาเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และรวมอำนาจ เบ็ดเสร็จทั้งหลายทั่วพระราชอาณาเขตมาไว้ที่ผู้นำโดยใช้ภาษา การศึกษาและการรวมอำนาจเข้าสู่ ส่วนกลางเพื่อประโยชน์ทางการปกครองของรัฐไทยเหมือนอย่างฝรั่งเศสและพยายามผนวก ดินแดนเมืองประเทศราชทั้งหลายในขณะนั้นมาเป็นของรัฐไทย ฉะนั้น ความหมายของรัฐไทยช่วง เหตุการณ์ ร.ศ. 112 ตามตัวอย่างและคำอธิบายของ เรื่องวิทย์ ก็คือ รัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เป็นรัฐที่ประกอบไปด้วยคนหลายชาติพันธุ์โดยไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นคนชาติใด ช่วงเวลา นั้นจึงเรียกคนที่อาศัยอยู่ในดินแดนที่ถือว่าเป็นของรัฐไทยว่าชาวสยาม ไม่ใช่ชาวไทยหรือคนไทย อย่างในปัจจุบัน และลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกที่เข้ามาล่าเมืองขึ้นกลายเป็นภัยคุกคามที่นำ ความหวาดกลัวมาสู่ชนชั้นนำรัฐไทย วิธีการที่ชนชั้นนำสามารถทำได้คือการผนวกดินแดนของคน ต่างชาติต่างภาษาที่อาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตสยาม ในขณะนั้นมารวมไว้ภายใต้อำนาจของ ตนโดยใช้อำนาจจากส่วนกลางคือระบบราชการไปปกครองเหมือนอย่างกรณีฝรั่งเศสเมื่อเทียบใน ช่วงเวลาเดียวกัน แต่ต่างกันตรงที่ฝรั่งเศสปกครองตามแบบรัฐสมัยใหม่อยู่แล้วแต่รัฐไทยปกครอง เพราะต้องการให้ดินแดนอยู่ในอำนาจของชนชั้นนำและพยายามปรับเปลี่ยนรัฐไปสู่แบบสมัยใหม่ เพื่อต้องการรักษาอำนาจเดิมเหนือดินแดนผู้เข้าไว้ในรัฐตน ซึ่งการปรับเปลี่ยนในครั้งนี้ไม่ใช่การ เปลี่ยนไปตามธรรมชาติเหมือนอย่างฝรั่งเศสแต่เป็นการปรับเปลี่ยนเพราะมีสาเหตุมาจากการ ถูกบีบบังคับจากลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกที่เป็นตัวกำหนดความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

¹⁴² สุจิตต์ วงษ์เทศ, คนไทยมาจากไหน? (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), หน้า 22.

2.ชาติคืออะไรในเหตุการณ์ ร.ศ.112

ก่อนจะศึกษาความหมายของคำว่า “ชาติ” ในรัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ.112 ก่อนอื่นจะต้องทราบก่อนว่าคำว่า “ชาติ” คืออะไร และหมายถึงอะไร จึงจะสามารถให้ความหมายของคำว่า ชาติ ของรัฐไทยผ่านเหตุการณ์ ร.ศ.112 ได้อย่างถูกต้อง โดยแนวคิดเกี่ยวกับชาตินั้น Anderson สามารถให้ความหมายได้ชัดเจนที่สุด โดยเขาได้กล่าวว่า คำว่า ชาติ (Nation) เกิดขึ้นจากการรับรู้ (perception) ของคนในประชาคมทางการเมืองว่าเป็นชุมชนในจินตนาการ (imagined communities) ของตน ทั้ง ๆ ที่คนเหล่านี้อาจไม่เคยเจอกันหรือมีส่วนร่วมในความรู้สึก ร่วมกันมาก่อนซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ที่มารวมกันภายใต้ชาติเดียวกันอาจจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic group) ส่วนใหญ่ที่มีอัตลักษณ์ร่วมกันอย่างลึกซึ้ง ไม่ว่าจะ เป็นอัตลักษณ์ร่วมกันด้าน ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนา ภูมิศาสตร์ ภาษาหรือเรื่องราวเศรษฐกิจ โดยคำว่าชาตินั้นจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่มีลักษณะเฉพาะทางด้านภาษาและวัฒนธรรมหรือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลักที่ รวมกันอยู่ในชาตินั้น ๆ ซึ่งถ้าวิเคราะห์ความเป็นชาติของรัฐไทยผ่านเหตุการณ์ ร.ศ.112 ตามแนวคิดของ Anderson สามารถวิเคราะห์ได้จากแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ของเขาได้ว่าคำว่า “ชาติ (Nation) เกิดขึ้นจากการรับรู้ (perception) ของคนในประชาคมทางการเมืองว่าเป็นชุมชนในจินตนาการ (imagined communities) ของตน ทั้ง ๆ ที่คนเหล่านี้อาจไม่เคยเจอกันหรือมีส่วนร่วมในความรู้สึกร่วมกันมาก่อน” จากประโยคนี้สามารถอธิบายความหมายคำว่าชาติของรัฐไทยผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้ว่า สิ่งที่ Anderson กล่าวนั้นเป็นความจริงบางส่วนและอาจจะไม่จริง บางส่วน กล่าวคือ เป็นความจริงในที่นี้คือ ชาติในความหมายของรัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เกิดจากการรับรู้ของคนว่าเป็นชุมชนในจินตนาการทั้ง ๆ ที่คนเหล่านี้อาจไม่เคยเจอกันหรือมีส่วนร่วมในความรู้สึกร่วมกันมาก่อนเพราะคำว่าชาติในสมัยนั้นมีความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นชาติมอญ เขมร ขวา มลายู ไทย ลาว จีน ม้ง เย้า กะเหรี่ยง ฯลฯคนชาติต่าง ๆ เหล่านี้ต่างอาศัยอยู่ในแต่ละทิศหรืออาณาบริเวณที่ห่างกัน ไม่ว่าจะเป็นภาคเหนือ กลาง อีสาน ได้ กรุงเทพฯ หรือแม้แต่บนเชิงเขา คนเหล่านี้นอกจากจะไม่รู้จักกันแล้วยังไม่มีความรู้ว่าเป็นชาติเดียวกันอีกด้วย อย่างกรณีเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ที่เกิดการปะทะกันระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสเพื่อแย่งดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กรณีนี้ชาติที่คิดว่าตนเองมีส่วนร่วมในความรู้สึกร่วมกันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและต้องร่วมมือร่วมใจ เพื่อรักษาดินแดนเมืองประเทศราชในพื้นที่ดินแดนลาวเอาไว้เพราะดินแดนที่ปกครองเริ่มไม่มีความมั่นคง คงจะเป็นคนชาติไทยในกรุงเทพฯและคนชาติไทยในบริเวณภาคกลางเพียงชาติเดียวหรืออาจจะมีความรู้สึกเรื่องชาติที่เข้มข้นมากเป็นพิเศษในกลุ่มคนชนชั้นนำเท่านั้น ส่วนคนที่เป็นคนชาติอื่นที่เป็นประเทศราชของรัฐไทยคงไม่มีความรู้สึก หวงแหนหรือเป็นกังวลกับเรื่องที่เกิดขึ้นเพราะชาติในสยามประเทศ ช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เป็น

ชาติที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่มาอยู่ใต้การปกครองของรัฐไทย ดังนั้น กรณีการปะทะกัน เพื่อแย่งชิงดินแดนครั้งนี้คงเป็นเรื่องปกติสำหรับผู้ที่อาศัยอยู่ตามหัวเมืองที่เป็นเมืองประเทศราชของรัฐไทย หรือแม้แต่คนลาวที่เป็นคนลาวทั้ง 2 ฝ่ายแม่น้ำโขงก่อนที่จะแยกเป็นลาวฝั่งซ้ายที่ขึ้นกับประเทศลาวและลาวฝั่งภาคอีสานของรัฐไทย ก็คงไม่รู้สึกรู้สีกเป็นทุกข์หรือเดือดร้อนกับเหตุปะทะครั้งนี้ เพราะไม่ว่าจะตกอยู่ใต้อำนาจของฝ่ายใด คนชาติลาวก็ยังอยู่ใต้อำนาจของคนชาติอื่นเหมือนเดิม โดยไม่มีโอกาสได้ปลดปล่อยตนเองเป็นอิสระและปกครองตนเองโดยชนชาติลาวด้วยกันเอง แนวคิดของ Anderson ในเรื่องนี้จึงถือเป็นความจริงบางส่วนที่สามารถนำมาอธิบายชาติไทยผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้ว่า ความเป็นชาติของรัฐไทยช่วงนั้นนอกจากคนจะไม่รู้จักกันแล้วยังไม่มีความคิดว่าเป็นคนชาติเดียวกันที่อาศัยอยู่ในรัฐไทยเพราะความหลากหลายทางชาติพันธุ์ แต่สิ่งที่ยึดโยงพวกเขาให้กลายเป็นคนชาติเดียวกันได้คือความคิดของชนชั้นนำที่ต้องการจะสร้างชาติสยามให้กลายเป็นคนชาติเดียวกัน โดยการนำระบบราชการขึ้นมาใช้ ด้วยการจัดตั้ง กระทรวง ทบวง กรม และส่งข้าหลวงออกไปปกครองตามหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อเป็นการแสดงสิทธิความเป็นเจ้าของเหนือดินแดนเหล่านั้น เพราะในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ชนชั้นนำรัฐไทยต้องการจะสร้างชาติที่หลากหลายทางชาติพันธุ์ให้เป็นคนชาติเดียวกัน มีสำนึกความเป็นสยามเหมือนกันภายใต้ดินแดนรัฐไทย โดยพยายามจะสร้างชาติที่หลากหลายให้รวมเป็นชาติเดียวกัน ดังจะเห็นตัวอย่างได้จาก เมื่อข้าหลวงเทศาภิบาลไปประจำตามหัวเมืองที่อีสานและล้านนาจะได้รับคำสั่งให้บอกกับเจ้าเมืองท้องถิ่นว่า ไทยกับลาวเป็นชาติเดียวกันและพูดภาษาเดียวกันอยู่ภายใต้รัฐเดียวกัน หรือสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า ...เรียกว่า ชาวสยามบ้าง ลาวบ้าง เชียงบ้าง ฉานบ้าง เจียวบ้าง ลื้อบ้าง จีนบ้าง ฮ่อบ้าง...ที่แท้พวกที่ได้นามต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ล้วนเป็นชนชาติไทย พูดภาษาไทยและถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้งนั้น ที่สำคัญหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ชนชั้นนำได้เปลี่ยนชื่อมณฑลจากที่เคยตั้งตามเชื้อชาติ เช่น มณฑลลาวพวน มณฑลเขมร มณฑลลาวเฉียง เปลี่ยนเป็นมณฑลอุดร มณฑลบูรพา มณฑลพายัพ ฯลฯ เพื่อเป็นการผูกค้ำชนชาติพันธุ์หลักของผู้คนที่อาศัยอยู่ในมณฑลเหล่านั้นให้กลายเป็นคนชาติไทยเพียงชาติเดียว¹⁴³

จะเห็นได้ว่าพลวัตในการเกิดความคิดเรื่องชาติได้ก่อตัวขึ้นแล้วในช่วงเวลานี้ โดยเริ่มในหมู่ชนชั้นนำก่อน ซึ่งการปฏิรูปการปกครองและการสร้างระบบราชการเป็นตัวช่วยก่อพลวัตในเชิงปฏิสัมพันธ์ให้กับคนในชาติเพื่อให้มีความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นคนชาติเดียวกันโดยที่คนหลากหลายชนชาติเหล่านี้ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน ซึ่งระบบราชการมีพลวัตต่อการก่อตัวควบคู่ไปกับพลวัตในการ

¹⁴³ คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย แปลโดย บก.มติชน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557), หน้า. 110-111.

สร้างเส้นเขตแดนเพื่อให้เกิดพลวัตของรัฐสมัยใหม่ที่เริ่มจะปรากฏขึ้นมามากกว่าในอดีต คำว่า “รัฐชาติ” ในรัฐไทยจึงปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนคำอธิบายที่ว่า “กลุ่มคนเหล่านี้ที่มาวมกันภายใต้ชาติเดียวกันอาจจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic group) ส่วนใหญ่ที่มีอัตลักษณ์ร่วมกันอย่างลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็นอัตลักษณ์ร่วมกันด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนา ภูมิศาสตร์ ภาษาหรือเรื่องทางเศรษฐกิจ โดยคำว่าชาตินั้นจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่มีลักษณะเฉพาะทางด้านภาษาและวัฒนธรรมหรือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลักที่รวมกันอยู่ในชาตินั้น ๆ” ถ้าศึกษาถึงเรื่องของคนในชาติที่อาศัยอยู่ในรัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 จะพบว่า ชาติที่มีมากที่สุดที่สุดในสยามประเทศขณะนั้นน่าจะเป็นคนชาติลาวที่กินอาณาบริเวณทั้ง 2 ฝ่ายแม่น้ำโขง และบริเวณอาณาจักรล้านนา ดังจะเห็นได้จากหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เมื่อมีการปฏิรูประบบเมืองประเทศราชมาเป็นระบบเทศาภิบาล โดยการจัดการปกครองเป็นแบบมณฑลซึ่งเป็นพลวัตการก่อตัวของระบบการบริหารราชการที่กำลังขับเคลื่อนในช่วงเวลานี้อย่างเข้มข้น ดังจะเห็นได้จากหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 รัฐไทยได้จัดระบบการปกครองหัวเมืองแบบมณฑลเทศาภิบาลในบริเวณดินแดนเมืองประเทศราชลาวที่ยังอยู่ในเขตรัฐไทยเสียใหม่ โดยเฉพาะในภาคอีสาน มีถึง 3 มณฑล และภาคเหนือ 1 มณฑล โดยนำชื่อแต่ละชาติมาใช้เรียกชื่อมณฑลและตามด้วยเผ่าพันธุ์หรือทิวทัศน์ ๆ ที่ดินแดนในบริเวณนั้นตั้งอยู่โดยใช้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางในการตั้งทิศของมณฑล ซึ่งมณฑลของคนชาติลาว คือ มณฑลลาวพวน มณฑลลาวกาว และมณฑลลาวกลาง¹⁴⁴ มณฑลคนชาติลาวทางภาคเหนืออีก 1 มณฑล คือ มณฑลลาวเฉียง¹⁴⁵ ส่วนดินแดนที่ติดกับกัมพูชาที่อยู่ในบังคับของฝรั่งเศส ยังเหลือดินแดนที่มีคนชาติเขมรอาศัยอยู่แต่ยังขึ้นตรงต่อรัฐไทยหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 รัฐไทยตั้งชื่อมณฑลนี้ว่า มณฑลเขมร ตามเชื้อชาติของผู้ที่อยู่อาศัยในมณฑลนั้น โดยมณฑลเขมรประกอบไปด้วย เมืองพระตะบอง เสียมราฐและศรีโสภณ ต่อมาเปลี่ยนมาเป็นมณฑลบูรพาและยกให้ฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2450¹⁴⁶ และยังมีมณฑลมลายูที่เป็นคนชาติมลายูประกอบไปด้วย เมืองปัตตานี ไทรบุรี ปะลิส กันตัน ตรังกานู¹⁴⁷ นอกจากดินแดนอีสานที่เป็นคนชาติลาวส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในรัฐไทยแล้ว แยกย่อยลงไปยังมีเผ่าพันธุ์และกลุ่มภาษาอื่น ๆ ตั้งหลักแหล่งผสมผสานอยู่ปะปนกับพวกชาติลาวในแดนอีสาน ดั้งบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ คราวเสด็จไปตรวจราชการทางอีสานเมื่อ พ.ศ. 2449 หลังเหตุการณ์

¹⁴⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ, “พลังลาว” ชาวอีสานมาจากไหน? (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), หน้า 68.

¹⁴⁵ ศิริพร สุเมธรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้า, 2553), หน้า. 359.

¹⁴⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณารักษ์, ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน-อุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555), หน้า 197 - 198.

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 197 - 198.

ร.ศ. 112 ผ่านพ้นไป ทรงเล้าว่าดินแดนแถบนั้นนอกจากชาวลาวล้านช้างกับเวียงจันทน์แล้วยังมีชนกลุ่มอื่น ๆ อีก ดังนี้

1. **พวกผู้ไทย** อาศัยอยู่ที่เรณูนคร ในจังหวัดนครพนมและจังหวัดสกลนคร
2. **พวกกะเลิง** อาศัยอยู่ในจังหวัดสกลนคร เดิมอยู่มากกะตาก (จังหวัดตาก) มีภาษาพูดของตนต่างหาก
3. **พวกย้อ** อยู่แถวเมืองท่าอุเทนจังหวัดนครพนม เดิมอยู่เมืองชัยบุรีใกล้เมืองท่าอุเทน แล้วหนีกองทัพกรุงเทพฯ ไปอยู่ฝั่งลาวใกล้แดนญวนคราวหนึ่ง เพิ่งกลับมาอยู่ที่ท่าอุเทนในสมัยรัชกาลที่ 3
4. **พวกแสก** อยู่เมืองอากาศสามารถในจังหวัดร้อยเอ็ด เดิมอยู่เมืองแสกในลาวต่อแดนญวน
5. **พวกโย้ย** อยู่เมืองอากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร
6. **พวกกะตาก** อยู่ในจังหวัดสกลนคร
7. **พวกกะโซ่** อยู่เมืองกุสุมาลย์ในจังหวัดสกลนคร เดิมอยู่เมืองมหาชัยก่องแก้วในลาว เป็นพวกข่ามีผิวคล้ำ พูดภาษาของตนเอง
8. **พวกเขมรป่าดง** อยู่ในจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ สัญลักษณ์คือชอบเป่าใบไม้¹⁴⁸

จากบันทึกของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทำให้ทราบว่า ชาติลาวในรัฐไทยที่มีเป็นจำนวนมากกว่าบรรดาชาติอื่น ๆ นั้น ถ้ามองลึกลงไปยังมีชนชาติอื่นที่เป็นชนกลุ่มน้อยอีกเป็นจำนวนมากกระจัดกระจายอยู่ในดินแดนของรัฐไทยอีกเช่นกัน แต่เมื่อคนหลากหลายเชื้อชาติมารวมกันภายใต้รัฐไทย คนชาติไทยซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยถ้าเทียบกับชาติลาวแต่มีกำลังเข้มแข็งกว่า จึงสามารถผนวกคนหลายเชื้อชาติเหล่านี้มาอยู่ภายใต้รัฐไทย จึงเป็นธรรมเนียมที่ชาติที่มีอำนาจเหนือกว่าเมื่อผนวกชาติใดมาไว้ในอำนาจของตนย่อมจะสร้างอัตลักษณ์ให้เหมือน ๆ กันให้กับดินแดนหรือคนในดินแดนที่อยู่ใอำนาจตนไม่ว่าจะเป็นการสร้างประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนา ภูมิศาสตร์ ภาษา หรือเรื่องทางเศรษฐกิจ เพื่อต้องการดูกลมกลืนความเป็นชาติหรือตัวตนของพวกเขาให้หมดสิ้น ยิ่งแต่ความเป็นพวกเราคือ ชาติไทย เพียงชาติเดียวเท่านั้น ดังนั้น จากการวิเคราะห์ความเป็นชาติของรัฐไทยผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 พบว่า รัฐไทยในช่วงเวลานั้นความหมายของคำว่าชาติ มีความหลากหลายไม่ได้มีเฉพาะชาติไทยชาติเดียว แต่มีคนหลายชาติมาอาศัยอยู่ในดินแดนพระราชอาณาเขตสยามภายใต้การเรียกขานว่า ชาวสยาม ซึ่งอาศัยอยู่ในดินแดนสยามประเทศ ซึ่งเป็นชื่อรัฐไทยในยุคนั้น ส่วนแนวคิดของนักชาตินิยม ชวนตรงจิตร มองชาติว่า เป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพัน

¹⁴⁸ สุจิตต์ วงษ์เทศ, "พลังลาว" ชาวอีสานมาจากไหน? (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), หน้า 67.

ทางด้านสายเลือด เชื้อชาติและวัฒนธรรมร่วมกัน และกุลยา วิวิตเสวี มองชาติว่า ชาติคือกลุ่มคนที่มีเอกลักษณ์คล้าย ๆ กัน ไม่ว่าจะป็นประชากร หรือวัฒนธรรม ซึ่งทั้ง 2 คนนี้ถึงจะให้ความหมายของคำว่าชาติต่างกันแต่ความหมายของนักวิชาการ 2 คนหลังจะเป็นการมองชาติแบบชาติในปัจจุบันแต่ไม่สามารถใช้ได้กับชาติผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ดังนั้น แนวคิดของนักชาตินิยมและกุลยา ยังไม่สามารถอธิบายคำว่าชาติในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ.112 ได้แต่สามารถอธิบายคำว่าชาติได้ในยุคปัจจุบัน ฉะนั้น แนวคิดการอธิบายความหมายของชาติในมุมมองของ Anderson จึงมีความชัดเจนที่สุดที่จะอธิบายความหมายของชาติผ่านเหตุการณ์ ร.ศ.112 เพราะไม่แน่ใจว่า จะมีชุมชนในจินตนาการในช่วง ร.ศ.112 จริงหรือไม่

3. รัฐชาติสมัยใหม่คืออะไรในเหตุการณ์ ร.ศ.112

การอธิบายความหมายของรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกันนั้น เมื่อนำมาอธิบายความหมายรัฐชาติสมัยใหม่ในรัฐไทยผ่านเหตุการณ์ ร.ศ.112 พบว่า ถ้าอธิบายความหมายของรัฐชาติสมัยใหม่ตามคำนิยามของ Anthony C. Pick ที่กล่าวว่า “รัฐชาติสมัยใหม่เป็นรัฐที่มีความจงรักภักดีต่ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ที่เรียกว่า ชาติ (Nation) หรือเชื้อชาติ (Nationality) และรัฐชาติสมัยใหม่ยังเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย มีความชอบด้วยกฎหมาย และสิ่งสำคัญของรัฐชาติสมัยใหม่ คือ การรวมเชื้อชาติในรูปแบบที่มั่นคงในรูปแบบองค์กรรัฐ (State Organization) และระบบราชการ (Bureaucracy) ซึ่งเป็นรูปแบบเดียวที่ประชาธิปไตยจะเติบโตขึ้นได้โดยที่ไม่มีการขยายดินแดน” นั้น สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ความหมายของรัฐชาติสมัยใหม่ของรัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ.112 ได้ว่าความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ในรัฐไทยในช่วงเวลานั้นยังไม่เกิดขึ้นแต่มีพลวัตในการก่อตัวขึ้นจากแรงผลักดันของชนชั้นนำทั้งในรูปของการกำหนดอาณาเขตและการเขียนแผนที่เพื่อเป็นหลักฐานใช้อ้างต่อลัทธิล่าอาณานิคมว่าดินแดนที่ไม่ชัดเจนนั้นเป็นของรัฐไทย แต่สำหรับผู้คนในช่วงเวลานั้น เนื่องจากมีความแตกต่างหลากหลายทางเชื้อชาติ และผู้คนก็ยังไม่ได้มีสำนึกหรือรู้จักคำว่าชาติ คืออะไร รัฐคืออะไร ผู้ที่มีสำนึกในเรื่องเหล่านี้ มักจะเป็นบรรดาชนชั้นนำเท่านั้น เนื่องจากต้องหาวิธีปกป้องดินแดนที่ยังคลุมเครือให้พ้นจากการถูกยึดครองจากลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตก ที่สำคัญผู้ที่อาศัยอยู่ในดินแดนของรัฐไทยจะมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ จึงเรียกกุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตสยาม ในช่วงเวลานั้นว่าชาวสยาม ไม่ใช่ชาติสยาม และเรียกคนที่อยู่ในดินแดนเมืองประเทศราชตามเผ่าพันธุ์หรือเชื้อชาติหลัก ๆ ว่าชาวลาว ชาวเขมร ชาวมลายูและชาวล้านนา ไม่ใช่ ชาติลาว ชาติเขมร ชาติมลายู หรือชาวล้านนาเหมือนในปัจจุบัน ดังนั้น ความจงรักภักดีต่ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า ชาติหรือเชื้อชาติ

ช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 จึงยังไม่เกิดขึ้น และถ้ามองในเรื่อง“การเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยและมีความชอบด้วยกฎหมายโดยการรวมเชื้อชาติมาไว้ในรูปแบบขององค์กรของรัฐเพื่อป้องกันการขยายดินแดน” ประเด็นนี้ล้วนแต่กระทำโดยชนชั้นนำของรัฐที่เป็นศูนย์กลางทางอำนาจทั้งสิ้นโดยอาศัยความเป็นเจ้าของเหนือดินแดนเมืองประเทศราชมาเป็นเวลานานทำการผนวกดินแดนเมืองประเทศราชที่ไม่ใช่คนเชื้อชาติไทยมาไว้ในพระราชอาณาเขตเพื่อให้เกิดความชอบธรรมทางกฎหมายโดยไม่คำนึงถึงความคิดเห็นหรือความต้องการของผู้คนในท้องถิ่นที่โดนผนวกดินแดนเข้ามาอยู่กับรัฐไทยว่าผู้คนในท้องถิ่นมีความเต็มใจหรือไม่ ซึ่งวิธีการที่ผู้ปกครองจากส่วนกลางใช้ผนวกดินแดนเหล่านี้ในรูปแบบขององค์กรรัฐที่ชอบด้วยกฎหมายคือการสร้างพลวัตในด้านแนวคิดระบบราชการโดยเริ่มต้นในรูปแบบการปกครองแบบระบบมณฑลเทศาภิบาลที่รวมหัวเมืองต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตตั้งเป็นมณฑล เพื่อต้องการผนวกดินแดนของคนหลายเชื้อชาติให้เป็นคนของรัฐไทยโดยสมบูรณ์เพื่อป้องกันการขยายดินแดนจากรัฐข้างเคียง รวมทั้งปลูกฝังค่านิยมให้ผู้คนเหล่านั้นสำนึกรักในความเป็นชาติไทยด้วยการให้พูดภาษากลางคือภาษาไทย เรียนหนังสือด้วยอักษรไทย เพื่อหวังจะสร้างชาติด้วยตัวหนังสือไทยและให้ผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนภายใต้พระราชอาณาเขตมีความรู้สึกนึกคิดว่าตนเป็นคนชาติไทยซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนมาจากความคิดของชนชั้นนำที่หวังจะสร้างชาติไทยให้เป็นหนึ่งเพื่อหวังจะครอบครองดินแดนเมืองประเทศราชเอาไว้ทั้งหมด แต่เนื่องจากดินแดนของรัฐไทยในเวลานั้นยังไม่มีชัดเจนในเชิงพื้นที่ รัฐชาติสมัยใหม่ในความหมายของรัฐไทยโดยการศึกษาผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 จึงยังไม่เกิดขึ้นแต่เริ่มมีพลวัตการก่อตัวของความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ขึ้นมาแล้วจากความคิดของชนชั้นนำที่พยายามจะสร้างรัฐและชาติไทยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้แนวคิดรัฐสมัยใหม่แบบตะวันตก

ถ้าวิเคราะห์ตามคำอธิบายของ นครินทร์ ที่ว่า “รัฐชาติสมัยใหม่ คือการที่ประเทศ หรือ รัฐ มีรัฐบาลที่มีศูนย์กลางอำนาจที่แน่นอน เช่น มีเมืองหลวงที่แน่นอน และมีระบบราชการสมัยใหม่ที่มีความเป็นปึกแผ่น มีแนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยที่ชัดเจนปกคลุมทั่วดินแดนและดำรงอยู่เหนืออำนาจอื่นๆ ในประเทศ การมีดินแดนจำนวนหนึ่งที่มีความชัดเจนแน่นอนและการมีประชากรของรัฐจำนวนหนึ่งที่มีความเป็นหนึ่งเดียวและมีสำนึกความผูกพันกับรัฐรวมกัน จึงจะเรียกว่า รัฐชาติสมัยใหม่” พบว่าความหมายรัฐชาติสมัยใหม่ของรัฐไทย ที่ศึกษาผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ในช่วงเหตุการณ์นี้ยังไม่เกิดขึ้น เนื่องจาก ถึงแม้รัฐจะมีรัฐบาลที่มีศูนย์กลางอำนาจที่แน่นอน คือกรุงเทพฯ อันเป็นเมืองหลวงและเป็นเมืองระบบศูนย์กลางทางอำนาจ มีรัฐบาลคือ พระเจ้าแผ่นดิน ปกครองรัฐอยู่โดยใช้ระบบราชการสมัยใหม่ คือการปฏิรูประบบการปกครองโดยการยึดอำนาจทางการปกครองจากท้องถิ่นมาไว้ในมือรัฐบาลคือพระมหากษัตริย์

ในขณะนั้นคือรัชกาลที่ 5 โดยพระองค์ปกครองกรุงเทพฯและดินแดนในพระราชอาณาเขตสยาม ในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 พอดี ในช่วงเวลานั้น พระองค์พยายามใช้อำนาจรัฐจากระบบนี้เพื่อต้องการมีอำนาจอธิปไตยปกคลุมทั่วดินแดนในพระราชอาณาเขตสยาม พระองค์ได้ใช้ระบบนี้จนมีอธิปไตยเหนือดินแดนทั่วรัฐไทยได้สำเร็จระดับหนึ่ง แต่ยังติดตรงประเด็นเรื่องอาณาเขตของดินแดนและประชากร ที่ต้องมีความชัดเจนแน่นอน และประชากรจะต้องมีความเป็นหนึ่งเดียวกัน และมีความผูกพันกับรัฐรวมกันจึงจะสามารถเรียกว่า “รัฐชาติสมัยใหม่” ได้ ในประเด็นนี้ พบว่าดินแดนของรัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 พลวัตในด้านความชัดเจนหรือพลวัตในการก่อตัวของรัฐชาติสมัยใหม่ยังคงต้องอาศัยปัจจัยทางด้านอาณาเขตร่วมด้วย ดังจะเห็นได้จากความจริงเมื่อรัฐไทยพ่ายแพ้ต่อฝรั่งเศสในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ฝรั่งเศสได้เรียกครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจากรัฐไทย เนื่องจากความไม่ชัดเจนแน่นอนของดินแดนที่รัฐไทยครอบครองอยู่ ส่วนประเด็นด้านประชากรที่ต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีความผูกพันกัน จากการศึกษา พบว่าประชากรของรัฐไทยช่วงเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112 รัฐไทยมีประชากรที่มีความหลากหลายทางด้านเชื้อชาติและไม่มี ความผูกพันต่อกันภายใต้แนวคิด รัฐเดียวกัน ชาติเดียวกัน เพราะ ประชากรส่วนใหญ่ของรัฐไทยในขณะนั้นเป็นประชากรที่ดินแดนของพวกเขาตกเป็นเมืองขึ้นของรัฐไทย หรือถ้าเรียกตามศัพท์วิชาการคือ เมืองประเทศราช นั่นเอง ประชากรทั้งหลายเหล่านี้ไม่ใช่คนเชื้อชาติคนไทยตามแบบคนกรุงเทพฯ หรือเชื้อชาติไทยภาคกลาง แต่เป็นคนหลายเชื้อชาติ จิตสำนึกร่วมกันที่มีต่อรัฐจึงยังไม่เกิดขึ้น จะมีก็แต่ชนชั้นนำที่พยายามสร้างรูปแบบความเป็นชาติเดียวกันภายใต้รัฐเดียวกัน เพื่อหวังจะมีอำนาจเหนือดินแดนของคนชาติอื่นต่อไป ดังนั้นความผูกพันของประชากรภายในรัฐช่วงเวลานี้ จึงยังไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน จากเหตุผลและคำอธิบายตามแนวคิดของนครินทร์ สามารถบอกความหมายของรัฐชาติสมัยใหม่ในรัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ.112 ได้ว่าความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ยังไม่เกิดขึ้นและยังไม่มีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้แต่มีการก่อตัวของความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่เริ่มจะเกิดขึ้นแล้วจากการก่อตัวทางความคิดของชนชั้นนำ ดังจะเห็นได้จากแผนที่ฉบับแมคคาร์ธี ที่ได้ทำการสำรวจดินแดนและเขียนเขตแผนที่อย่างจริงจังครั้งแรกบนดินแดนที่เรียกว่าดินแดนในพระราชอาณาเขต ซึ่งการเขียนแผนที่กำหนดดินแดนในพระราชอาณาเขตถือเป็นพลวัตหนึ่งที่จะช่วยขับเคลื่อนไปสู่แนวคิดรัฐสมัยใหม่อย่างสมบูรณ์แบบของรัฐไทย

ตามการอธิบายของ ณิชชาภัทร อุ่นตรงจิตร ได้อธิบายคำว่ารัฐชาติสมัยใหม่ ไว้ว่า “เป็นกลุ่มชนที่ผลักดันให้เกิดมีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน มีความผูกพัน มีความรู้สึกภูมิใจที่เป็นสมาชิกของกันและกัน นอกจากนี้ยังถือสัญลักษณ์เดียวกัน อย่างเช่น การมีประมุขคนเดียวกัน หรือศาสนาและวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน ที่สำคัญ รัฐสมัยใหม่ต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญของความเป็นรัฐ 4 องค์ประกอบ คือ ประชากร ดินแดน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย นอกจากนี้รัฐชาติสมัยใหม่ คนที่อยู่ในรัฐนั้น ๆ จะต้องเป็นคนที่มีชาติพันธุ์เหมือนกันอาศัยอยู่ในรัฐเดียวกันภายใต้อาณาเขตที่ชัดเจนและแน่นอน” นั้น จากคำอธิบายของ ณิชชาภัทร พบว่า ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ของไทยที่ศึกษาผ่านเหตุการณ์ ร.ศ.112 ประชากรที่อยู่ในรัฐไทยเวลานั้น มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงและมีวิถีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ภายใต้ดินแดนของตนความผูกพันต่อกันหรือความผูกพันที่มีต่อรัฐจึงยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ และถ้ามองถึงการมีประมุขคนเดียวกันหรือศาสนาและวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน ในช่วงเวลานั้น รัชกาลที่ 5 เป็นประมุขของรัฐและได้ใช้ระบบราชการแบบใหม่เข้าไปควบคุมการปกครองในดินแดนท้องถื่นอันห่างไกลปรากฏว่าเกิดการต่อสู้ของคนในท้องถื่นเป็นจำนวนมากรายล้อมพระราชอาณาเขตสยาม เช่น กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ กบฏพระยาแขกเจ็ดหัวเมือง หรือแม้แต่กบฏข้าเจืองที่เป็นกลุ่มคนพื้นถิ่นในดินแดนคนชาติลาวที่ลุกขึ้นสู้เพื่อต่อต้านระบบการปกครองแบบใหม่ตั้งแต่ก่อนเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เหตุผลสำคัญที่บรรดาคนในท้องถื่นลุกขึ้นมาต่อสู้เพราะไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของรัฐไทยและรัฐไทยให้คำนิยามศัพท์แก่พวกเขาว่า “กบฏ” นั้น มีสาเหตุมาจากการปฏิรูปการบริหารราชการส่วนภูมิภาคโดยการรวมหัวเมืองต่าง ๆ เป็นมณฑลเทศาภิบาล อันเป็นการยึดอำนาจจากท้องถื่นและใช้อำนาจจากศูนย์กลางกรุงเทพฯ ภายใต้ระบบราชการแบบใหม่มาควบคุมพวกเขาแทน ทำให้พวกเขาต้องลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อไม่ยอมถูกกดขี่จากรัฐไทยอีกต่อไปซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้เกิดหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เมื่อมีการนำระบบระบบเทศาภิบาลมาใช้อย่างจริงจังเพื่อควบคุมหัวเมืองประเทศราชและป้องกันการเสียดินแดนเพิ่มขึ้นหลังเหตุการณ์ร.ศ. 112 ผ่านพ้นไปแล้ว การก่อกบฏครั้งนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าผู้คนในท้องถื่นไม่ได้มีความสำนึกร่วมกันในเชิงสัญลักษณ์เดียวกันว่ามีประมุขคนเดียวกันกับคนไทยในกรุงเทพฯ หรือภาคกลาง ที่สำคัญภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม ของผู้คนแต่ละท้องถื่นที่อาศัยอยู่ในดินแดนเมืองประเทศราชของรัฐไทยต่างมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ประเด็นต่อมา ถ้าดูตามการให้คำนิยามของ ณิชชาภัทรและกุลยา วิวิตเสวี ที่ว่า รัฐสมัยใหม่ต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญของความเป็นรัฐ 4 องค์ประกอบ คือ ประชากร ดินแดน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย นอกจากนี้รัฐสมัยใหม่ คนที่อยู่ในรัฐนั้น ๆ จะต้องเป็นคนที่มีชาติพันธุ์เหมือนกันอาศัยอยู่ในรัฐเดียวกันภายใต้อาณาเขตที่ชัดเจนและแน่นอน

คำอธิบายดังกล่าว สามารถวิเคราะห์ได้ว่า รัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ.112 เป็นรัฐสมัยใหม่หรือไม่ นั้น ดูได้จากองค์ประกอบ 4 องค์ประกอบ คือ ประชากร ดินแดน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย พบว่า ประชากรของรัฐไทยมีความไม่แน่นอน อันเนื่องมาจากดินแดนที่ไม่แน่นอนเพราะดินแดนมีความซ้อนทับกับรัฐอื่นและดินแดนบางพื้นที่ถูกรัฐอื่นผนวกเอาไว้ บางครั้งรัฐไทยสามารถผนวกดินแดนของรัฐอื่นมาไว้ในพระราชอาณาเขตของตนได้ ดินแดนภายใต้รัฐไทยจึงไม่มีความชัดเจนแน่นอนส่งผลถึงความไม่แน่นอนของประชากรด้วย ส่วนรัฐบาล รัฐบาลของรัฐไทยก็คือรัฐบาลที่เป็นรัฐบาลของดินแดนในกรุงเทพฯ หรือดินแดนในอาณาจักรข้างเคียงในแถบภาคกลางเท่านั้น ส่วนความเป็นรัฐบาลที่ครอบคลุมไปยังเมืองประเทศราชยังไม่มี ความชัดเจน และเริ่มเกิดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 ปฏิรูประบบการปกครองก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เพียงหนึ่งปี ฉะนั้น องค์ประกอบในเรื่องอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของรัฐจึงยังไม่สามารถตอบได้ชัดเจนว่ารัฐไทยมีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของรัฐครอบคลุมไปถึงบริเวณใด เพราะอำนาจอธิปไตยของรัฐก่อนสมัยใหม่มิได้เป็นหนึ่งเดียวหรือเป็นของรัฐใดแต่เพียงผู้เดียว แต่มีหลายระดับชั้นซ้อนทับกันอยู่และสามารถเป็นเจ้าของร่วมกันได้¹⁴⁹ ดังนั้นการอธิบายว่า รัฐชาติสมัยใหม่ คนที่อยู่ในรัฐนั้น ๆ จะต้องเป็นคนที่มีชาติพันธุ์เหมือนกันอาศัยอยู่ในรัฐเดียวกันภายใต้อาณาเขตที่ชัดเจนและแน่นอน จึงยังไม่สามารถใช้ได้กับรัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เนื่องจากคนในรัฐไทยมีหลายเผ่าพันธุ์ และที่เห็นเด่นชัดคือเมืองประเทศราชของรัฐไทย คือ เขมร มลายู ลาว และล้านนา¹⁵⁰ ซึ่งคนเชื้อชาติที่แตกต่างหลากหลายนี้อาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตสยามภายใต้ระบบเมืองประเทศราชคือไม่ใช่คนของรัฐไทยโดยแท้จริงจึงไม่สามารถอยู่ร่วมกันบนดินแดนที่แน่นอนได้ จากการอธิบายและการวิเคราะห์ด้วยเหตุผลดังกล่าว สามารถอธิบายความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ของรัฐไทยผ่านเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้ว่า รัฐชาติสมัยใหม่หรือแนวคิดรัฐสมัยใหม่ในช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ยังไม่เกิดขึ้นในรัฐไทยตามคำอธิบายของ ฌ็องฌักท์ และการวิเคราะห์จากเรื่องราวในยุคที่เกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112

¹⁴⁹ ธงชัย วินิจจะกุล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิภายของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า 149.

¹⁵⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ, คนไทยมาจากไหน? (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), หน้า 22-23.

จากแนวคิดของนักวิชาการทุกคนที่ได้อธิบายแนวคิดรัฐชาติสมัยใหม่ตามรายละเอียดข้างต้น และเมื่อนำแนวคิดของบุคคลเหล่านั้นมาวิเคราะห์รัฐไทยผ่านเหตุการณ์ ร.ศ.112 เพื่อต้องการทำความเข้าใจรัฐชาติสมัยใหม่ของรัฐไทย พบว่า รัฐไทยช่วงเหตุการณ์ ร.ศ.112 ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ยังไม่เกิดขึ้น เนื่องจาก รัฐไทยขณะนั้นยังขาดองค์ประกอบ 4 ประการ ที่จะประกอบเป็นรัฐสมัยใหม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นดินแดนที่ไม่แน่นอน ประชากรไม่แน่นอนและมีหลายชาติพันธุ์ อำนาจอธิปไตยที่แผ่ไปไม่ถึงทุกดินแดนทั่วพระราชอาณาเขต และรัฐบาล ที่ประชากรในดินแดนที่รัฐบาลคิดว่าเป็นดินแดนในพระราชอาณาเขตของตนอาจไม่รู้ด้วยซ้ำว่ารัฐบาล ของตนจริง ๆ แล้วคือใคร ซึ่งองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการจะทำให้เกิดรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีความสมบูรณ์คือองค์ประกอบด้านการมีดินแดนและอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอน เพราะจะทำให้องค์ประกอบอื่น ๆ มีครบตามไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นประชากรที่แน่นอน อำนาจอธิปไตยของรัฐ และรัฐบาลของรัฐนั้น ๆ โดยแนวคิดรัฐชาติสมัยใหม่ในองค์ประกอบด้านรัฐต้องมีอาณาเขตและดินแดนที่ชัดเจนแน่นอนซึ่งถือกำเนิดขึ้นหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 เนื่องจากผู้ปกครองรัฐเริ่มหวงแหนดินแดนในปกครองที่อาจจะสูญเสียไปเพราะการที่รัฐไม่มีอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอน ดังนั้นเส้นเขตแดน คือสิ่งที่ผู้ปกครองรัฐไทยต้องการหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 เพื่อให้องค์ประกอบของรัฐสมบูรณ์ตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่

สิ่งสำคัญของการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่คือต้องมีองค์ประกอบครบ 4 ประการคือ รัฐบาล อำนาจอธิปไตย ประชากร และอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอน ซึ่งอาณาเขตคือสิ่งสำคัญที่สุดในการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่เพราะถ้า “รัฐชาติสมัยใหม่” มีอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอนแล้วอีก 3 องค์ประกอบจะเกิดขึ้นทันทีแต่สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้และต้องไปควบคู่กับรัฐที่มีอาณาเขตแน่นอนคือ “การบริหารงานแบบระบบราชการ” เพราะเป็นการใช้อำนาจของรัฐบาลภายใต้อาณาเขตของรัฐที่มีอธิปไตยเป็นของตนเองต่อประชากรภายในรัฐ แต่สิ่งสำคัญที่ควรตระหนักจากการมีเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอนก็คือ เส้นเขตแดนอาจจะช่วยให้รัฐมีอำนาจเหนือดินแดนมากขึ้นซึ่งจะเป็นการป้องกันภัยจากลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกที่พยายามจะยึดครองดินแดนที่ไม่มีอำนาจที่แท้จริงจากรัฐใดเอาไว้ในครอบครอง และถึงแม้รัฐไทยจะสามารถสร้างเส้นเขตแดนขึ้นมาเพื่อป้องกันการรุกรานจากลัทธิล่าอาณานิคมได้ แต่เชื่อว่าปัญหาจะหมดไปเพราะต่อจากนั้นรัฐไทยต้องเผชิญกับปัญหาภายในรัฐจากการที่ชนชั้นนำในอดีตพยายามจะบีบเอาดินแดนที่อยู่ในพระราชอาณาเขตหลอมรวมให้เป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้อาณาเขตเดียวกันที่ประกอบไปด้วยคนหลากหลายชาติพันธุ์ ซึ่งถ้าคนบางชาติพันธุ์ไม่ยอมรับการเป็นคนไทย เชื้อชาติไทย อาศัยอยู่รัฐไทย และพร้อมจะประกาศอิสรภาพทุกเมื่อถ้ามีโอกาส ปัญหานี้จึงถือเป็นปัญหาสำคัญที่ชนชั้นนำรัฐไทยต้อง

ตระหนักและระลึกอยู่เสมอว่าจะทำอย่างไรให้ผู้คนที่อาศัยอยู่ในรัฐไทยมีความสุขและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้รัฐชาติสมัยใหม่มิใช่เป็นเพียงชุมชนในจินตนาการตามการอธิบายของ Anderson เท่านั้น

4.4 ผลจากเหตุการณ์ ร.ศ.112 จุดเปลี่ยนจากรัฐไทยไปสู่รัฐตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่

1. เหตุการณ์ ร.ศ.112 จุดเปลี่ยนของรัฐไทยด้านการให้ความสำคัญกับอาณาเขตและเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่

คงจะปฏิเสธไม่ได้ว่า หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับรัฐไทยหลายประการ โดยเฉพาะเรื่องดินแดน เพราะหลังจากเหตุปะทะกันสิ้นสุดลง ไม่ใช่เพียงประเทศราชลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่ฝรั่งเศสต้องการเท่านั้นที่ถูกพิชิตยึดเอาโดยนักล่าอาณานิคมที่เป็นคู่แข่ง และมีความเหนือกว่าทางด้านอาวุธและกำลังทหาร แต่รัฐไทยกำลังจะเกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในเชิงพื้นที่ เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมารัฐไทยมีความกำกวมในเชิงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ระหว่างรัฐไทยกับเวียดนามที่มีอาณาเหนือดินแดนลาวมาโดยตลอด ทำให้ความกำกวมเชิงพื้นที่และระบบการจัดการปกครองแบบนี้เป็นจุดอ่อนให้ฝรั่งเศสซึ่งเป็นชาติตะวันตกใช้เป็นข้ออ้างในการยึดลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไปครอบครอง โดยใช้แนวคิดรัฐสมัยใหม่มาเป็นวิธีการดำเนินเรื่อง ซึ่งแนวคิดรัฐสมัยใหม่ข้อสำคัญที่สุดคือ รัฐต้องมีเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอนจึงจะสามารถประกอบขึ้นเป็นรัฐโดยสมบูรณ์ได้ตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ เพราะถ้ามีเส้นเขตแดนล้อมรอบรัฐโดยสมบูรณ์องค์ประกอบอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น ดินแดน ประชากร รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย จะตามมา เพราะรัฐมี Boundary Line ครอบไว้แล้ว แต่ช่วงเหตุการณ์ ร.ศ.112 รัฐไทยไม่มี Boundary Line เนื่องจากชนชั้นนำของรัฐไทยมีความคิดว่าไม่ใช่สิ่งจำเป็นเพราะระหว่างรัฐไทยกับเวียดนามสามารถตกลงเจรจากันได้ เส้นเขตแดนจึงไม่ใช่ปัญหาสำหรับรัฐไทยและรัฐข้างเคียง แต่เมื่อเหตุการณ์ ร.ศ. 112 สิ้นสุดลง ภูมิศาสตร์ในเชิงพื้นที่ ที่มีระบบการเมืองแบบจารีตท้องถิ่นที่ยอมให้มีอำนาจอธิปไตยซ้อนทับกันเหนือดินแดนโดยไม่เกิดปัญหา เป็นแต่เพียงความกำกวมในเชิงพื้นที่ที่ต้องสิ้นสุดลงและรัฐไทยต้องยอมรับความเปลี่ยนแปลงในเรื่องอาณาเขตและดินแดนเสียใหม่ เพราะหลังจากเหตุการณ์ ร.ศ.112 สิ้นสุดลง กองกำลังทหารฝรั่งเศสได้ช่วยทลายความกำกวมให้หมดสิ้นไป โดยการปะทะและเผชิญหน้ากันระหว่าง 2 มหาอำนาจมหาปาตตะวันตกตัวใหญ่คือฝรั่งเศสกับมหาอำนาจมหาปาตตะวันออกตัวเล็กคือสยาม ปะทะและแย่งชิงดินแดนกันบนดินแดนของลูกแกะคือคนลาว ภายใต้ไฟรพอลของทั้ง 2 ฝ่าย เข้าประชิดติดกันเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์พื้นที่ ที่เคยซ้อนทับกำกวมถูกเปลี่ยนสภาพเป็นแนวบรรจบกันพอดีของดินแดนได้อธิปไตยของสอง

ฝ่าย ซึ่งเป็นอำนาจของความรู้ทางภูมิศาสตร์แบบใหม่ที่กองทัพสยามและฝรั่งเศสช่วยกันแบ่งพื้นที่บนดินแดนลาวในรูปแบบใหม่ขึ้นเพื่อให้มีความชัดเจนในเชิงพื้นที่มากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การแบ่งสรรดินแดนด้วยการยึดครองทางทหารช่วงเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ยังไม่ลงตัวและเป็นเพียงระยะเวลาชั่วคราวเท่านั้น เพราะพื้นที่ในดินแดนหลายจุดรอบอาณาจักรไทยยังมีความไม่ชัดเจนในเชิงพื้นที่และยังไม่ได้จัดสรรอย่างลงตัวว่าดินแดนในแต่ละพื้นที่บริเวณนี้ควรจะบรรจบกันพอดี ณ จุดใดบ้างเพื่อให้สมประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย บนดินแดนของชาติอื่น¹⁵¹ พลวัตของเส้นเขตแดนจึงยังคงดำเนินไปเรื่อย ๆ ภายหลังจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112

จากความเปลี่ยนแปลงหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 ทำให้เกิดความเข้าใจมากขึ้นว่า ถ้าทำความเข้าใจในเชิงพื้นที่ตามหลักความเป็นจริงจะพบว่า ประโยคของหนังสือพิมพ์อังกฤษที่ดีพิมพ์ในเหตุการณ์ ร.ศ.112 เปรียบเทียบฝรั่งเศสกับรัฐไทยว่าเป็นหมาป่าฝรั่งเศสกับลูกแกะสยามนั้นจริง ๆ แล้ว น่าจะใช้คำว่า หมาป่าฝรั่งเศสตัวใหญ่และหมาป่าสยามตัวเล็กกับลูกแกะลาว จะถูกต้องมากกว่า เพราะทั้งฝรั่งเศสและสยามต่างช่วยกันแบ่งดินแดนลาว 2 ฝ่ายแม่น้ำโขงออกจากกัน โดยยื่นคุมเชิงกันคนละฝั่งเพื่อต้องการผนวกดินแดนลาวให้เป็นของตน เหตุการณ์นี้เมื่อมองในมุมมองของไทย สามารถอธิบายเหตุการณ์นี้ได้ว่า ไทยเสียดินแดนเพราะถูกฝรั่งเศสใช้กำลังบุกยึดและผนวกเอาดินแดนไปจากไทย แต่ถ้ามองในมุมมองของคนลาวสำหรับพวกเขาอาจจะคิดว่าพวกเขากำลังยื่นมือ 2 มหาอำนาจที่ต่างกำลังอาวุธกัน กำลังช่วยกันแยกดินแดนของพวกเขาออกจากกันโดยที่พวกเขาไม่สามารถรักษาผืนแผ่นดินของพวกเขาเอาไว้ได้ ทำได้แค่เพียงมองคนชาติอื่นจัดแบ่งดินแดนกันตามใจชอบพร้อมยอมรับชะตากรรมว่าหลังจากเหตุการณ์สิ้นสุดลงดินแดนลาวจะขึ้นกับนายฝ่ายใดในอนาคตพวกเขาก็คงต้องขึ้นกับนายฝ่ายนั้นตามไปด้วย ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากงานศึกษาของกำพล จำปาพันธ์ เรื่องข้าเจียง : กบฏผู้มีบุญในพระราชอาณาเขตสยาม พ.ศ. 2415 – 2436 ได้กล่าวถึงชนชาติข้าที่อาศัยอยู่ในดินแดนของคนลาวล้านช้างแต่ไม่ใช่คนชาติเดียวกับลาวเมื่อลาวตกเป็นประเทศราชของรัฐไทยคนกลุ่มคนชนชาตินี้ก็ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของรัฐไทยเช่นกัน ถึงแม้คนชนชาติข้าจะพยายามลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อปลดปล่อยชนชาติตนให้เป็นอิสระจากลาวและรัฐไทยในนาม “ข้าเจียง” แต่ก็ไม่สามารถเอาชนะทั้งกองทัพลาวและรัฐไทยได้ เมื่อลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตกอยู่ใต้อาณานิคมของฝรั่งเศส ชนชาติข้าเหล่านี้ก็ต้องอยู่ได้

¹⁵¹ ธงชัย วินิจจะกุล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า 181.

อำนาจฝรั่งเศสด้วย¹⁵² หรือแม้แต่เมื่อฝรั่งเศสปลดปล่อยลาวให้เป็นอิสระสามารถจัดตั้งประเทศลาวขึ้นมาได้ แต่ลาวก็ไม่ได้ปลดปล่อยพวกชนชาติข่าให้เป็นอิสระแต่กลับยึดครองทั้งดินแดนและพลเมืองไว้ดังเดิม จนสุดท้ายชนชาติข่ากลุ่มนี้ถูกกลืนชาติกลายเป็นส่วนหนึ่งของลาวไปในที่สุด เปรียบเทียบได้กับคนลาวภาคอีสานที่คนไทยไม่ปล่อยให้คนชาติลาวในดินแดนไทยให้เป็นอิสระแต่จัดการปกครองโดยรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยและสุดท้ายชนชาติลาวภาคอีสานจึงถูกกลืนชาติกลายเป็นคนชาติไทยเหมือนอย่างคนข่าที่เป็นคนชาติลาวเฉกเช่นปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 สร้างความเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจของชนชั้นนำรัฐไทยมากขึ้น เพราะชนชั้นนำไทยเริ่มตระหนักกับเรื่องดินแดนและผืนดินมากขึ้นกว่าเดิมอย่างมาก ซึ่งก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 ชนชั้นนำของรัฐไทยก็เริ่มมีความตระหนักเรื่องดินแดนในพระราชอาณาเขตมาบ้างแล้วเนื่องจากเหตุผลของภัยคุกคามจากลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกดังจะเห็นได้จากตัวอย่างการเขียนแผนที่ฉบับแมคคาธิ ที่ระบุหัวเมืองสำคัญ ๆ ที่อยู่ปลายพระราชอาณาเขตให้มีอยู่ในแผนที่สยาม แต่หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 ชนชั้นนำรัฐไทยกลับให้ความสำคัญกับอาณาเขตและเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่มากขึ้น เพราะสำหรับรัฐไทยในเวลานั้นผืนดินทุกตารางนิ้วเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา มิใช่เพราะมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ แต่เพราะความสำคัญของผืนดินแสดงถึงอำนาจอธิปไตย ศักดิ์ศรีของพระมหากษัตริย์ และความเป็นชาติ นับแต่การเผชิญหน้ากันครั้งแรกกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2431 จนถึงเหตุการณ์ ร.ศ.112 ในปี พ.ศ. 2436 รัฐไทยต้องปะทะและเผชิญหน้ากับฝรั่งเศสในเรื่องดินแดนอันกำกวมมาโดยตลอด จนมาถึงจุดแตกหักในเหตุการณ์ ร.ศ.112 ที่ทำให้รัฐไทยต้องเผชิญศึกหนักที่สุด เพราะตลอดเวลาที่ผ่านมารัฐไทยได้ทุ่มเทความพยายามอย่างเต็มที่เพื่อทำให้พื้นที่ชายแดนอยู่ใต้อำนาจอธิปไตยของตนอย่างมั่นคงตลอดมาแต่ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ถึงแม้จะเปลี่ยนมาใช้ระบบบริหารราชการแบบใหม่มาช่วยในการตั้งอำนาจเหนือดินแดนไว้ก็ตาม แต่เนื่องจากปัญหาความกำกวมของพื้นที่ที่ไม่สามารถจัดการอย่างสะดวกได้ จึงทำให้รัฐไทยต้องเสียอำนาจทางการปกครองเหนือดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไปในที่สุด เหตุการณ์ ร.ศ.112 จึงเป็นจุดเปลี่ยนของรัฐไทยด้านการให้ความสำคัญกับอาณาเขตและเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ เพราะกระทบต่ออำนาจของชนชั้นนำรัฐไทยโดยตรงและต้องการรักษาดินแดนที่เหลือเอาไว้พร้อมทั้งรักษาพระเกียรติยศต่อไปภายภาคหน้า ซึ่งการปะทะต่าง ๆ และเหตุการณ์ ร.ศ.112 เรียกได้ว่าเป็นช่วงของการนำไปสู่การอุบัติขึ้นของอธิปไตยเหนือ

¹⁵² ก่าพล จำปาพันธ์, “ข่าเจียง : กบฏผู้มีบุญในพระราชอาณาเขตสยาม พ.ศ. 2415 - 2436” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552). หน้า 387 – 391.

ดินแดน ระเบียบโลกแบบสมัยใหม่ และความหมายใหม่ต่อแผ่นดิน¹⁵³ที่มีความเปลี่ยนแปลงและส่งผลโดยตรงต่อรัฐไทยเพราะความเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำให้ความชัดเจนของพื้นดินรัฐไทยและวิถีคิดของชนชั้นนำเปลี่ยนไปอย่างเห็นได้ชัด

2. รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112

หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 ลี้ซูดลง รัฐไทยและฝรั่งเศสตกลงเจรจาแบ่งดินแดนเมืองประเทศราชลาวและกัมพูชาด้วยวิธีการกำหนดอาณาเขตของดินแดนอย่างเป็นทางการ ด้วยการทำสนธิสัญญาเพื่อให้ผู้แทนแต่ละฝ่ายลงนามรับรู้ความเป็นเจ้าของเหนือดินแดนที่ได้มา การเขียนแผนที่กำหนดอาณาเขตของแต่ละฝ่ายและการดำเนินการปักปันเขตแดนตามสนธิสัญญาที่ระบุไว้ในแต่ละครั้ง ซึ่งสัญญาทุกฉบับที่มีการระบุการแบ่งดินแดนการกำหนดอาณาเขตระหว่างกันจะเป็นไปในรูปแบบการแบ่งดินแดนและกำหนดอาณาเขตอย่างมีพลวัตทุกครั้งที่มีการเจรจาแบ่งดินแดน กล่าวคือ เมื่อเหตุการณ์ 112 ลี้ซูดลงรัฐไทยและฝรั่งเศสไม่ได้มีการเจรจาเพียงครั้งเดียว แต่มีการเจรจาแบ่งดินแดนและกำหนดอาณาเขตเป็นแบบการก่อตัวของเส้นเขตแดนนี้ค่อย ๆ เกิดขึ้นทีละเส้นหลังเส้นเขตแดน ร.ศ.112 ที่เริ่มก่อตัวอย่างต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ อย่างมีพลวัตจนมาถึงปัจจุบัน

เมื่อชนชั้นนำรัฐไทย ยอมปรับเปลี่ยนวิธีการปกครองรัฐไทยด้วยจุดประสงค์หลักคือ ต้องการรักษาดินแดนไว้ในดินแดนที่มองว่าเป็นดินแดนในพระราชอาณาเขต ซึ่งการปฏิรูประบบการบริหารราชการแบบสมัยใหม่ ที่ชนชั้นนำรัฐไทยนำมาใช้เมื่อปี พ.ศ. 2435 ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงยังคงอยู่ภายใต้พระราชอาณาเขตสยาม¹⁵⁴ แต่ด้วยความที่ระบบบริหารราชการเป็นการจัดการภายในรัฐได้ดีกว่าการสร้างเส้นเขตแดนล้อมรัฐที่ยังคลุมเครือในเชิงพื้นที่ ซึ่งจะเป็นการสร้างปัญหามากกว่าผลดี ชนชั้นนำรัฐไทยจึงใช้ระบบบริหารราชการบริหารรัฐก่อนการสร้างเส้นเขตแดนภายหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 พลวัตการก่อตัวแบบระบบบริหารราชการจึงเป็นการก่อตัวของความเป็นรัฐสมัยใหม่ก่อนเส้นเขตแดนแบบรัฐสมัยใหม่

แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้รัฐไทยจะใช้ระบบราชการแบบสมัยใหม่ปกครองรัฐไทยโดยยังไม่มี ความชัดเจนของเส้นเขตแดน ลัทธิล่าอาณานิคมจากยุโรป จึงมองว่ารัฐไทยยังไม่เป็นรัฐสมัยใหม่ ตามองค์ประกอบของรัฐ คือการมีเส้นเขตแดนล้อมรอบรัฐ เมื่อรัฐไทยไม่มีเส้นเขตแดนล้อมรอบรัฐ

¹⁵³ ธงชัย วินิจจะกูล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่น ๆ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2556). หน้า 182.

¹⁵⁴ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, เทวภิบาล (กรุงเทพฯ : อสารักษาดินแดน, 2468). หน้า 169.

จึงถือว่าดินแดนที่ยังคลุมเครือ ไม่มีเจ้าของแน่นอน จึงเป็นสิทธิที่ลัทธิล่าอาณานิคมจะยึดครอง เหตุปะทะกันระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสในดินแดนลาวจึงเกิดขึ้น เมื่อสิ้นสุดการสู้รบปรากฏว่า ฝรั่งเศสเรียกร่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจากรัฐไทย การเรียกร่องดินแดนส่งผลต่อจิตใจชนชั้นนำไทยอย่างยิ่งเพราะนำระบบบริหารราชการแบบสมัยใหม่ ที่นำเข้ามาปกครองดินแดนเพื่อจะรักษาอำนาจของตนไว้เหนือดินแดนเหล่านี้ แต่ต้องมาพลาดหวังให้กับฝรั่งเศส เพราะดินแดนที่คิดว่าอยู่ในพระราชอาณาเขตสยามต้องยกให้กับฝรั่งเศส เนื่องจากปัญหาการไม่มีเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอน ประกอบกับฝรั่งเศสเรียกร่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจากความครอบครองของรัฐไทยครั้งนี้มีการเจรจาตกลงทำสนธิสัญญาอย่างเป็นทางการโดยแบ่งอาณาเขตที่ชัดเจน ซึ่งเป็นการเจรจาที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 จึงถือเป็นปรากฏการณ์ของเส้นเขตแดนเส้นสำคัญที่เริ่มปรากฏขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัดและเป็นเส้นเขตแดนที่เชื่อมต่อกันมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ในอนุสัญญาสงบศึกฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศส ระบุว่าฝรั่งเศสจะตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรีจนกว่ารัฐไทยจะทำตามข้อสัญญาเสร็จสิ้น¹⁵⁵ ผลกระทบจากการเข้ายึดจันทบุรีครั้งนี้ ส่งผลไปยังพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนเส้นต่อไป กล่าวคือ เพราะหลังการเซ็นสนธิสัญญาและอนุสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 เกิดปัญหาตามมาหลายประการไม่ว่าจะเป็นปัญหาดินแดนฝั่งขวาตรงข้ามหลวงพระบาง เมื่อฝรั่งเศสทราบว่ามีอาณาเขตหลวงพระบางเลยมาจนถึงเมืองน่าน ฝรั่งเศสจึงต้องการดินแดนส่วนนี้ ปัญหาเขตระยะทาง 25 กิโลเมตร ที่ระบุให้เป็นเขตปลอดทหาร ทำให้บริเวณนี้ชุกชุมไปด้วยโจรผู้ร้ายได้สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อาศัยในบริเวณใกล้เคียง ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสเพราะฝรั่งเศสรับจดทะเบียนคนในบังคับโดยไม่มีข้อจำกัดทำให้เปิดช่องทางให้คนที่กระทำผิดแล้วไปลงทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสแล้วมาสร้างความเดือดร้อนในดินแดนที่เป็นอาณาเขตของรัฐไทย และสุดท้ายปัญหาเมืองจันทบุรีที่ฝรั่งเศสยึดเป็นประกัน¹⁵⁶ ซึ่งปัญหาใน 4 ข้อนี้ มีพลวัตขับเคลื่อนไปสู่การเจรจาทำอนุสัญญาไทย - ฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 และพิธีสารฉบับ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447 สรุปความได้ว่า รัฐไทยต้องยกดินแดนตรงข้ามหลวงพระบาง เมืองจัมปาศักดิ์และเมืองมโนไพรให้ฝรั่งเศส จะทำการปักปันเขตแดนภายใน 4 เดือนนับแต่ให้สัตยาบันในอนุสัญญา ฝรั่งเศสยอมยกเลิกปัญหาเขต 25 กิโลเมตร ฝรั่งเศสยอมให้มีพลตระเวนเฉพาะใน

¹⁵⁵ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี, 2553).

หน้า 54.

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

บริเวณเมืองพระตะบองและเมืองเสียมราฐเท่านั้น ที่สำคัญรัฐไทยยอมส่งมอบดินแดนเมืองตราดและเมืองด่านซ้ายให้ฝรั่งเศสเพื่อแลกกับการถอนทหารออกจากจันทบุรี¹⁵⁷ พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนที่ต่อจากเส้นหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 เริ่มเกิดขึ้นแล้วตรงบริเวณอาณาเขตระหว่างดินแดนตรงข้ามหลวงพระบางติดกับเมืองน่านและบริเวณอาณาเขตระหว่างดินแดนเมืองจัมปาศักดิ์ติดกับเมืองอุบลราชธานี เมืองจันทบุรีกลับมาอยู่ในอำนาจของชนชั้นนำรัฐไทยอย่างถาวรจนถึงปัจจุบัน ส่วนเมืองตราดและเมืองด่านซ้าย ตามอนุสัญญาไทย – ฝรั่งเศสลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 และพิธีสารฉบับ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447 ตกอยู่ในความครอบครองของฝรั่งเศส ซึ่งสองเมืองนี้ส่งผลกระทบต่อพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนเส้นต่อไป เริ่มต่อออกไปอีกเส้น เมื่อฝรั่งเศสครอบครองเมืองตราดและเมืองด่านซ้าย กลับพบปัญหาว่า เมืองด่านซ้ายจะเป็นประโยชน์ต่อฝรั่งเศสในทางยุทธศาสตร์ในการใช้บังคับรัฐไทยหากฝรั่งเศสต้องการเสริมกำลังทหารบริเวณนี้ เมืองตราดไม่ใช่ทางออกโดยธรรมชาติสำหรับเขมร และเป็นคนไทยภาคกลาง จึงเกิดปัญหาในการปกครอง รวมทั้งปัญหาผลประโยชน์บริเวณเมืองพระตะบอง จากปัญหาเหล่านี้ ฝรั่งเศสจึงเปิดเจรจากับรัฐไทยอีกครั้งภายใต้สนธิสัญญาไทย – ฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2450 โดยผลของการเจรจาในส่วนเรื่องดินแดนในสนธิสัญญาระบุว่า รัฐไทยตกลงยกมณฑลบูรพา ซึ่งประกอบไปด้วยเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ให้กับฝรั่งเศสเพื่อแลกกับเมืองตราดและเมืองด่านซ้ายตลอดจนเกาะทั้งหลายได้แหลมสิงห์¹⁵⁸ ที่จะคืนกลับมาอยู่ในอำนาจของรัฐไทยจวบจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังมีการระบุให้มีการปักปันเขตแดนระหว่างรัฐไทยกับดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจนิคมฝรั่งเศส ซึ่งพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนระหว่างรัฐไทยและดินแดนภายใต้อำนาจนิคมของฝรั่งเศสคือลาวและเขมรสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2450 แต่พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนทางฝั่งตะวันออกยังคงดำเนินต่อไป เพราะถึงแม้หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ส่งผลให้พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนเริ่มจะชัดเจนมากขึ้น แต่ไม่ได้หมายความว่าความชัดเจนแน่นอนแบบเป็นเส้นที่ปิดตลอดทั้งเส้นแต่มีลักษณะเป็นเส้นประคือ บางช่วงยังมีช่องโหว่ในเชิงปัญหาเขตพื้นที่ ที่ยังไม่ชัดเจน ดังกรณีเขาพระวิหารที่กลายเป็นข้อพิพาทระหว่างรัฐไทยและกัมพูชา ที่ส่งผลกระทบมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2450 จนปัจจุบันก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องความไม่ชัดเจนในเชิงพื้นที่ได้ ประเด็นนี้จึงอาจทำให้สามารถมองได้ว่า การก่อตัวของเส้นเขตแดนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2369 และเริ่มจะมีความชัดเจนหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ในปี พ.ศ. 2436 จนมาถึง พ.ศ. 2450 รัฐไทยตกลงยก

¹⁵⁷ สุวิทย์ ธีรศาศวัต, เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี, 2553).

หน้า 231.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 258.

ดินแดนในมณฑลบูรพาให้ฝรั่งเศส ซึ่งเขาพระวิหารอยู่ในบริเวณของมณฑลนี้ จากพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนที่เริ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นแต่ยังไม่ชัดเจนแน่นอนส่งผลให้ปัญหาเขาพระวิหารกลายเป็นประเด็นปัญหาระหว่างประเทศในยุคแนวคิดรัฐสมัยใหม่ภายใต้องค์ประกอบที่ว่า รัฐต้องมีอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอนที่ได้รับการยอมรับจากทั่วโลก ปัญหาความไม่ชัดเจนจึงเกิดการปะทุขึ้น หลังจากบ่มเพาะปัญหามานาน นอกจากนี้ ยังมีดินแดนของอาณาเขตในด้านอื่นของรัฐไทยที่ยังคงมีปัญหาอยู่ เช่น ปัญหากรณีพิพาทสามหมูบ้านคือ บ้านกลาง บ้านใหม่ และบ้านสว่างในจังหวัดอุดรดิตถ์ของรัฐไทย ที่ทับซ้อนกับหมู่บ้านในเมืองไซบูลีของลาว จนเกิดกรณีพิพาทและไม่สามารถตัดสินได้ว่าสามหมูบ้านนี้แท้จริงแล้วเป็นดินแดนภายใต้รัฐใด และกรณีพิพาทในหมู่บ้านร่มเกล้า ในอำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก ที่มีข้อพิพาทกับลาวอีกเช่นกัน¹⁵⁹ ซึ่งปัญหา ทั้ง 3 กรณีที่รัฐไทยมีปัญหา กับ 2 รัฐ ล้วนมาจากเส้นเขตแดนที่เป็นเหมือนเส้นประที่ยังไม่ชัดเจนแน่นอนทั้งสิ้น ส่งผลกระทบให้พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนของรัฐไทยกับรัฐข้างเคียงยังคงดำเนินต่อไปและระอการแก้ไขและหาข้อยุติกับปัญหาที่เกิดขึ้นมาอย่างยาวนานตั้งแต่ยุคล่าอาณานิคมตะวันตกเป็นต้นมา

3. พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนรัฐไทยกับดินแดนภายใต้อาณานิคมอังกฤษ

พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนรัฐไทยกับดินแดนภายใต้อาณานิคมอังกฤษ เริ่มจากหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 สิ้นสุดลง ทำให้ดินแดนภายใต้อาณานิคมฝรั่งเศสมาประชิดติดกับดินแดนภายใต้อาณานิคมอังกฤษ โดยมีรัฐไทยอยู่ตรงกลาง อังกฤษและฝรั่งเศสเกรงว่าจะปะทะกันเอง จึงตกลงให้รัฐไทยมีสถานะเป็น “รัฐกันชน” ด้วยการทำหนังสือสัญญาระหว่างอังกฤษ – ฝรั่งเศส ลงวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2438 ด้วยการประกันดินแดนในบริเวณภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก และภาคใต้ตอนบน โดยที่ดินแดนบริเวณนี้อังกฤษหรือฝรั่งเศสจะไม่รุกร้าเข้ามาภายใต้หนังสือสัญญาฉบับนี้ แต่ในหนังสือสัญญาไม่ได้ระบุดินแดนในภาคใต้ตอนล่างตั้งแต่เมืองบางตะพาน (อยู่ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์) ลงไปจนสุดดินแดนใต้ ชนชั้นนำรัฐไทยเกรงว่าดินแดนภาคใต้ตอนล่างอาจจะถูกฝรั่งเศสรุกราน จึงตกลงทำสัญญาฉบับระหว่างรัฐไทยและอังกฤษ ลงวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2439 เพื่อให้อังกฤษคุ้มครองดินแดนของรัฐไทยตั้งแต่เมืองบางตะพานลงไปถึงใต้สุด หลังจากนั้น ชนชั้นนำรัฐไทยเริ่มตระหนักว่าสัญญาฉบับดังกล่าว จะเป็นการเปิดโอกาสให้อังกฤษยึดดินแดนภายใต้สัญญาฉบับได้อย่างชอบธรรม จึงเจรจาขอยกเลิกสัญญาฉบับ

¹⁵⁹ สุวิทย์ วีระศาสตร์, เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี, 2553).

ระหว่างรัฐไทยกับอังกฤษ ปรากฏว่าอังกฤษตกลงตามคำขอ แต่อังกฤษขอคืนแดน 4 รัฐมลายู ภายใต้อำนาจของรัฐไทยคือ ดินแดนบริเวณเมืองไทรบุรี ปะลิส กลันตัน และตรังกานู เป็นการตอบแทนการยกเลิกสัญญาฉบับนี้ ชนชั้นนำรัฐไทยตกลงตามคำขอของอังกฤษเพื่อต้องการรักษาดินแดนที่เหลือในพระราชอำนาจส่วนใหญ่ไว้ พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนรัฐไทยกับดินแดนภายใต้ลัทธิล่าอาณานิคม จึงสิ้นสุดที่รัฐไทยสูญเสียอำนาจการปกครองเหนือรัฐมลายูทั้ง 4 รัฐให้กับลัทธิล่าอาณานิคมอังกฤษ หลังจากนั้นรัฐไทยจึงได้เริ่มก่อรูปเป็นรัฐตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา โดยไม่มีการเจรจาแบ่งดินแดนระหว่างรัฐไทยกับลัทธิล่าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสอีกต่อไป แต่ถึงแม้ว่ารัฐไทยจะหยุดเจรจาแบ่งดินแดนระหว่างลัทธิล่าอาณานิคมฝรั่งเศสและอังกฤษเรียบร้อยแล้ว แต่ประเด็นปัญหาเรื่องความไม่ชัดเจนของเส้นเขตแดนระหว่างรัฐไทยและดินแดนภายใต้รัฐที่เคยอยู่ใต้อาณานิคมของฝรั่งเศสและอังกฤษก็เชื่อว่าจะจบลงแต่ในทางตรงกันข้ามปัญหาความไม่ชัดเจนของเส้นเขตแดนที่มีการกำหนดในช่วงเวลานั้นก็กลับเป็นประเด็นปัญหาที่สร้างความขัดแย้งระหว่างรัฐไทยและรัฐข้างเคียงมาจนถึงปัจจุบัน

4. ลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกผู้กำหนดพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนของรัฐไทยตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่

คงปฏิเสธไม่ได้อีกเช่นกันว่าการที่รัฐไทยมีรูปร่างเหมือนขวานและมีเส้นเขตแดนล้อมรอบตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ครบตามองค์ประกอบ 4 ข้อ ของรัฐสมัยใหม่นั้น ประเด็นหลักมาจากลัทธิล่าอาณานิคมที่ช่วยผลักดันให้รัฐไทยมีความชัดเจนในเชิงพื้นที่มากขึ้นโดยเฉพาะด้านการมีอาณาเขตที่ชัดเจนด้วยการมีเส้นเขตแดนล้อมรอบประเทศดังที่รัฐไทยในอดีตไม่เคยมีและชนชั้นนำของรัฐไทยก็ไม่เคยให้ความสำคัญกับเรื่องนี้มาก่อน แต่ลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส คือตัวจักรสำคัญที่ช่วยก่อรูปและสร้างพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนให้กับรัฐไทยเพื่อให้ความชัดเจนมากขึ้นถึงแม้เหตุผลหลักของลัทธิล่าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสที่เข้ามาแย่งดินแดนเอเชียอาคเนย์คือการเข้ามาล่าอาณานิคมเพื่อสร้างฐานการผลิตและเสาะแสวงหาเครื่องเทศในดินแดนแถบนี้แต่การจะเข้ายึดครองดินแดนในทวีปใหม่นั้นปัญหาสำคัญที่ต้องพบคือการต้องปะทะกับมหาอำนาจเจ้าถิ่นเดิมที่มีอำนาจครองครองดินแดนในแถบนี้มาก่อนแล้วอย่างกรณิลาว ล้านา กัมพูชา และมลายู (บางส่วน) ที่ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสต่างมุ่งหวังเข้ายึดครองทั้ง 2 ชาติก็ต้องพบกับมหาอำนาจเจ้าถิ่นอย่าง ไทย เวียดนาม และพม่า เมื่อมหาอำนาจใหม่ปะทะมหาอำนาจเก่า ดินแดนเล็ก ๆ ก็ย่อมตกเป็นเหยื่อในการแย่งชิงดินแดน แต่นั่นไม่ใช่สาระสำคัญ แต่สาระสำคัญคือ เมื่อมหาอำนาจเก่าปะทะมหาอำนาจใหม่ สิ่งก็ตามมาไม่ใช่ฝ่ายใดแพ้ฝ่ายใดชนะแต่

เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการจัดสรรเชิงพื้นที่ใหม่จากไม่ชัดเจนให้มีความชัดเจนมากขึ้น จากมีผู้ครอบครองเป็นเจ้าของหลายฝ่ายร่วมกัน เปลี่ยนเป็นต้องมีเพียงฝ่ายเดียวหรือมีเพียงเจ้าของเพียงผู้เดียวครอบครองดินแดนนั้น และที่สำคัญ จากดินแดนและรัฐที่ไม่เคยมีเส้นเขตแดนล้อมรอบกลายเป็นดินแดนและรัฐที่มีเส้นเขตล้อมรอบ และไม่คลุมเครือเหมือนในอดีต เพราะลัทธิล่าอาณานิคมจากตะวันตกมาพร้อมกับแนวคิดรัฐสมัยใหม่ที่ประเด็นสำคัญอยู่ที่รัฐต้องมีอาณาเขตและมีเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอน การเข้ามาล่าอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสในดินแดนเมืองประเทศราชของไทยครั้งนี้จึงถือเป็นการจัดระเบียบดินแดนใหม่ให้มีความเป็นระเบียบชัดเจนมากขึ้นทั้งในเชิงพื้นที่ ดินแดน อาณาเขตและชาติพันธุ์ ซึ่งเมื่อมองในมุมมองที่เป็นทางบวกจะพบว่า ทั้งรัฐไทยและรัฐอื่น ๆ ต่างได้รับประโยชน์จากการจัดระเบียบของลัทธิล่าอาณานิคม เพราะรัฐไทยจะได้ใช้พื้นที่ในดินแดนของตนอย่างสันติและเป็นไปโดยเรียบร้อยเนื่องจากรัฐไทยปกครองดินแดนที่เป็นคนชาติเดียวกับตนและภายใต้อาณาเขตที่ถือว่าอยู่ใต้อำนาจของรัฐไทย

ส่วนรัฐอื่นที่อ่อนแอกว่าอย่าง ลาวและกัมพูชา ก็ได้มีโอกาสปลดปล่อยตนเองจากการไม่ถูกกดขี่ข่มเหงจากชาติไทยและเวียดนามอีกต่อไปถึงแม้การเข้ามาของลัทธิล่าอาณานิคมจะเป็นการปลดปล่อยรัฐเล็กออกจากอำนาจของรัฐใหญ่ในเอเชียด้วยกันเองและกลับต้องเปลี่ยนมือไปอยู่ใต้การปกครองของประเทศอาณานิคมตะวันตกแทน ซึ่งข้อดีตรงจุดนี้สามารถทำให้รัฐเล็ก ๆ ทั้งหลายสามารถรวมเข้าอยู่กับชาติเดียวกันกับตนและสุดท้ายก็ได้รับการปลดปล่อยเป็นอิสระจากลัทธิล่าอาณานิคมและจัดตั้งประเทศที่มีคนชาติเดียวกันประกอบขึ้นในรัฐนั้นและตั้งระบบการปกครองของคนในชาติเดียวกันโดยไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจคนชาติอื่นอีกต่อไปเพราะหากยังรวมอยู่กับรัฐใหญ่ในเอเชียเหมือนเดิม เมื่อแนวคิดรัฐสมัยใหม่ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน ชาติเล็ก ๆ เหล่านี้ ต้องกลายเป็นคนในชาติของรัฐที่ปกครองตนเองและความเป็นชาติของตนก็จะถูกกลืนหายไปกับชาติที่ปกครองอยู่ ดังกรณีรัฐไทยที่ปกครองลาวมาตั้งแต่ พ.ศ. 2322 – 2436 รวมเวลา 114 ปี ซึ่งการปกครองของรัฐไทยต่อเมืองลาวไม่ได้ปกครองเฉพาะคนชาติลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเท่านั้นแต่รัฐไทยปกครองดินแดนของคนชาติลาวทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำโขง โดยกรณีของคนลาวทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำโขงนั้น ไกรฤกษ์ นานา ได้เขียนไว้ในสมุดภาพเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ว่า สิ่งแรกที่ควรรู้ในเบื้องต้นคือ หัวเมืองบนฝั่งประเทศลาวสมัยรัชกาลที่ 5 เรียก ล้านช้าง ในเวลานั้นไม่มีการแบ่งเป็นฝั่งซ้ายฝั่งขวา แต่เป็นแผ่นดินเดียวกัน ล้านช้างกับภาคอีสานในสมัยนั้นเดิมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งด้าน เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม หัวเมืองประเทศราชลาวล้านช้างทั้งหมดต่างขึ้นอยู่กับรัฐเดียวคือ กรุงเทพฯ สยามปกครองลาวแบบเมืองประเทศราช กล่าวคือ การจัดการปกครองภายในของล้านช้าง กรุงเทพฯ จะไม่ยุ่งเกี่ยวไม่ว่าจะเป็นด้านการปกครอง การแต่งตั้งข้าราชการ การศาล และการ

จัดเก็บภาษีอากร หัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจึงสามารถปกครองกันเองอย่างอิสระประกอบกับ อยู่ไกลจากศูนย์อำนาจใหญ่อย่างกรุงเทพฯ จึงเป็นสาเหตุให้ฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงได้ง่าย แต่อย่างไรก็ตามการแบ่งเป็นลาวฝั่งซ้าย (ล้านช้าง) และฝั่งขวา (ภาคอีสาน) ยังไม่เกิดขึ้นจนกระทั่งถึง เหตุการณ์ ร.ศ. 112 และเมื่อจบเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ชาติลาวทั้ง 2 ฝั่งจึงได้ถูกแบ่งมาจนถึง ปัจจุบัน และตัวการที่ทำให้เกิดการแบ่งแยกชนชาติลาวทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำโขงคือ ฝรั่งเศส¹⁶⁰ เมื่อ ดินแดนของชนชาติลาวทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำโขงถูกแยกออกจากกันแล้ว ดินแดนทางฝั่งที่ถูกเรียกว่าคน อีสานเมื่อมารวมอยู่ในอาณาเขตของประเทศไทยจึงถูกกลืนชาติกลายเป็นคนชาติไทยไปโดยปริยาย ส่วนคนฝั่งซ้ายเมื่อเป็นอิสระจากฝรั่งเศส จึงสามารถจัดตั้งรัฐของตนเองภายใต้ชนชาติลาวมา จนถึงปัจจุบัน การเล่าเรื่องของไกรฤกษ์ นานา เมื่อศึกษาอย่างละเอียด จะพบว่าเรื่องเล่าเรื่องนี้มี เค้าของความจริง เพราะคงจะปฏิเสธไม่ได้ว่าคนชนชาติไทยที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานก็คือคนลาว ชาติพันธุ์เดียวกันกับคนประเทศลาวในปัจจุบันนั่นเอง เพียงแต่การยึดครองดินแดนของฝรั่งเศสใน ช่วงเวลานั้น ใช้วิธีการยึดครองแบบพยายามยึดเอาที่ละส่วนที่สามารถจะยึดได้โดยอาศัยความ คลุมเครือในเชิงพื้นที่และพิจารณาจากชนชาติเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากเมื่อเหตุการณ์ ร.ศ. 112 สิ้นสุดลง ในขั้นแรกฝรั่งเศสได้เรียกร่องเพียงดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จากนั้นจึงค่อยเรียกร่อง ดินแดนตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง จัมปาศักดิ์และมโนไพรซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตบท้าย ด้วยเมืองพระตะบอง เสียมราชและศรีโสภณในประเทศกัมพูชาตามลำดับ และถึงแม้เหตุผลสำคัญ ที่ลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกจะเข้ามายึดครองดินแดนนอกยุโรปเพราะต้องการสร้างฐานการผลิต สินค้าให้กับผู้บริโภคนอกและขยายตลาดสินค้านอกยุโรปก็ตาม แต่การเข้ามาของลัทธิล่าอาณานิคม ตะวันตกมองอีกมุมหนึ่งก็คือการเข้ามาช่วยจัดระเบียบดินแดนในประเทศด้อยพัฒนาให้มีระเบียบ มากขึ้น อย่างน้อยให้รัฐที่ตนไปยุ่งเกี่ยวกับได้มีระบบรัฐเป็นของตนเองซึ่งจะมีอาณาเขตของ ดินแดนชัดเจนและไม่ขึ้นกับรัฐอื่นอันเป็นการปลดปล่อยชนชาติที่อ่อนแอได้ดำรงอยู่ในรัฐที่เป็นคน เชื้อชาติเดียวกัน ถึงแม้ช่วงแรกอาณานิคมตะวันตกเมื่อยึดครองดินแดนที่ต้องการได้แล้วจะ ปกครองอยู่ระยะหนึ่ง แต่สุดท้ายลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกก็ปลดปล่อยชาติต่าง ๆ ที่อยู่ในดินแดน เหล่านั้นให้เป็นอิสระและสามารถสถาปนาชาติของตนให้เป็นรัฐประเทศตามแบบสมัยใหม่ขึ้นมา ได้ ในขณะที่มหาอำนาจเก่าอาจจะไม่ปลดปล่อยกลุ่มชาติพันธุ์ที่อ่อนแอเหล่านี้เป็นอิสระแต่กลับ พยายามดูดกลืนชนชาติเหล่านั้นภายใต้ฉิปไตยของรัฐตนให้เป็นคนชาติเดียวกับตน จนทำให้ ความเป็นชาติของพวกเขาต้องถูกกลืนหายไปที่สุดในเหมือนดังที่ชาติไทยดูดกลืนชาติคนลาวใน ภาคอีสานให้เป็นคนชาติไทยภายใต้รัฐไทยตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่จนถึงปัจจุบัน

¹⁶⁰ ไกรฤกษ์ นานา, สมุดภาพเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ท ครีเอชั่น, 2554), หน้า 145-146.

ดังนั้น ลัทธิล่าอาณานิคมที่เป็นตัวการสำคัญกำหนดรัฐไทยให้เป็นรัฐที่สมบูรณ์ตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่คืออังกฤษและฝรั่งเศสที่พยายามจัดสรรระเบียบรัฐไทยใหม่ให้มีดินแดนที่ชัดเจนปกครองคนในชาติ ที่เป็นคนเชื้อชาติเดียวคือชาติไทยถึงแม้ในรัฐไทยจะประกอบไปด้วยคนหลากหลายเชื้อชาติในยุคเริ่มแรกก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ก็ตาม แต่การจัดสรรอาณาเขตของรัฐไทยก็อยู่ภายใต้ลัทธิล่าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสที่ร่วมกันจัดสรรในเชิงพื้นที่ ที่กำกวมให้ชัดเจนมากขึ้นทำให้รัฐไทยได้ดินแดนที่เป็นของชาติอื่นเพิ่มขึ้นถึงแม้จะมองในมุมมองนักชาตินิยมที่มองว่ารัฐไทยต้องเสียดินแดนเป็นจำนวนมากให้กับลัทธิล่าอาณานิคมทั้ง 2 ฝ่ายก็ตาม แต่การเสียดินแดนแต่ละครั้ง กลับไม่ใช่ดินแดนที่เป็นของไทยแท้แต่เป็นดินแดนเมืองประเทศราชที่บรรพบุรุษของไทยยึดมาเป็นอาณานิคมทั้งสิ้น เมื่อลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกเข้ามา จึงนับว่าลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกคือผู้ช่วยกำหนดพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนของรัฐไทยให้สามารถเดินทางไปสู่รัฐตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่แบบมีพลวัตได้อย่างแท้จริง และเป็นการช่วยปลดปล่อยชนชาติบางชาติพันธุ์ที่อ่อนแอ เช่น ชนชาติลาว ชนชาติเขมร ให้เป็นอิสระและสามารถจัดตั้งรัฐของตนภายใต้คนชาติเดียวกันอาศัยอยู่ในดินแดนภายใต้รัฐเดียวกันตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ในปัจจุบัน

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 บทสรุป

จากการศึกษาข้อเท็จจริงหลังค้นคว้าจากหนังสือและตำราทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัยเรื่องรัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 โดยผู้วิจัยได้ตั้งคำถามการวิจัยไว้ว่า หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ส่งผลให้พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนในรัฐไทยเริ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นตามองค์ประกอบของรัฐสมัยใหม่ที่รัฐจะต้องมีอาณาเขตและเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอนจริงหรือไม่ เพราะเหตุใด ผลการวิจัยที่ค้นพบผู้วิจัยสามารถสรุปผลได้ดังนี้

หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ส่งผลให้พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนในรัฐไทยเริ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นตามองค์ประกอบของรัฐสมัยใหม่ที่รัฐจะต้องมีอาณาเขตและเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอน ตามคำถามการวิจัยที่ได้ตั้งไว้ เพราะเส้นเขตแดนที่เกิดขึ้นหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 เป็นเหมือนเส้นเขตแดน เส้นสำคัญที่ช่วยสร้างปรากฏการณ์ใหม่ให้กับเส้นเขตแดนรัฐไทยที่เริ่มมีพลวัตการก่อตัวมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2369 แต่ยังไม่ปรากฏอย่างชัดเจน เนื่องจากแนวคิดรัฐสมัยใหม่ในช่วงเวลานั้นยังไม่มีผลสำคัญเพราะลัทธิล่าอาณานิคมอังกฤษไม่ได้สร้างความรุนแรงและความกดดันต่อชนชั้นนำรัฐไทยเหมือนอย่างลัทธิล่าอาณานิคมฝรั่งเศส จนกระทั่งมาถึงเหตุการณ์ ร.ศ.112 และหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 ลึกลง เส้นเขตแดนของรัฐไทยจึงเริ่มก่อตัวและเริ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นกว่าครั้งที่ผ่าน ๆ มา เพราะหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 ส่งผลกระทบต่ออำนาจและผลประโยชน์ของชนชั้นนำรัฐไทยที่มีเหนือดินแดนในพระราชอาณาเขตโดยตรง เพราะการที่ชนชั้นนำสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์เหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ได้ส่งผลกระทบให้ชนชั้นนำ มีความคิดว่าการสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในครั้งนี้เป็นการเสื่อมเสียศักดิ์ศรี หน้าตาและพระเกียรติยศอย่างมาก เพราะไม่สามารถรักษาดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไว้ในอำนาจได้ดังเดิม ทั้ง ๆ ที่ชนชั้นนำพยายามทุกวิถีทางที่จะรักษาดินแดนในพระราชอาณาเขตไว้ในอำนาจเหมือนอย่างที่เคยปกครองมา ซึ่งวิธีการที่ชนชั้นนำ นำมาใช้ในการรักษาดินแดนในพระราชอาณาเขตคือ กลไกระบบราชการ ที่มีการนำมาใช้อย่างเป็นระบบและมีพลวัต โดยเริ่มต้นจากการรวบอำนาจที่กระจายอยู่ทั่วไปมาไว้ที่ชนชั้นนำเพียงผู้เดียว จากนั้นส่งตัวแทนไปสำรวจพื้นที่และเขียนแผนที่เมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในพระราชอาณาเขตสยาม เมื่อทราบดินแดนภายในพระราชอาณาเขตแล้ว ได้ดำเนินการอย่างเป็นระบบต่อคือ การรวมหัวเมืองในแต่ละแห่งเป็นกลุ่ม ๆ และจัดตั้งภายใต้ชื่อ มณฑลเทศาภิบาล

เพื่อให้ง่ายต่อการปกครอง แล้วซ้อนทับด้วยการจัดตั้งกระทรวง ให้รับผิดชอบในหน้าที่ต่าง ๆ โดยกระจายออกไปทั่วพระราชอาณาเขต ด้วยวิธีการจัดส่งตัวแทนหรือข้าราชการไปประจำตามมณฑล และกระทรวงต่าง ๆ เพื่อแสดงถึงสิทธิและอำนาจที่รัฐไทยมีเหนือดินแดนเหล่านั้น

ความคิดที่ชนชั้นนำรัฐไทยใช้กลไกระบบราชการแบบตะวันตกเข้ามาใช้ในพระราชอาณาเขตสยามโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการให้กลไกระบบราชการเป็นเครื่องมือในการรักษาฐานอำนาจของตนเหนือดินแดนเมืองประเทศราช ซึ่งกลไกระบบราชการสามารถรักษาดินแดนเมืองประเทศราชส่วนใหญ่ไว้ได้ แต่บางส่วนไม่สามารถรักษาไว้ได้เพราะกลไกระบบราชการยังไม่สามารถเข้าไปถึงยังดินแดนเมืองประเทศราชปลายพระราชอาณาเขตได้ ซึ่งก็คือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ส่งผลให้ชนชั้นนำรู้สึกเสียศักดิ์ศรี หน้าตาและพระเกียรติยศอย่างมาก ถึงขั้นล้มป่วยและไม่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่เนื่องจากรู้สึกอับอายที่ไม่สามารถใช้ความคิดสู้กับลัทธิล่าอาณานิคมฝรั่งเศสได้ มีกำลังทางอาวุธที่เหนือกว่าได้

หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ผ่านพ้นไป ชนชั้นนำเริ่มตระหนักว่าถ้าหากรัฐไม่มีเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอน ดินแดนภายใต้อำนาจที่ยังเหลืออยู่คงต้องสูญเสียให้กับลัทธิล่าอาณานิคมอย่างแน่นอน ดังนั้น เมื่อรัฐไทยต้องยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับลัทธิล่าอาณานิคมฝรั่งเศส เส้นเขตแดนหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 จึงเริ่มปรากฏตัวขึ้นมาเพราะเส้นเขตแดนเส้นนี้กระทบกับอำนาจของชนชั้นนำรัฐไทยอย่างรุนแรงผลกระทบตรงนี้จึงทำให้พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนเส้นต่อ ๆ มา เริ่มจะมีความชัดเจนตามมาเรื่อย ๆ จนส่งผลให้รัฐไทยเกิดองค์ประกอบครบ 4 ประการ ตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ในช่วงเวลานั้น ซึ่งผลกระทบที่ได้รับจากการมีเส้นเขตแดนที่เริ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นก็คือ รัฐไทยสามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐสมัยใหม่ได้อย่างสมบูรณ์ โดยมีองค์ประกอบของรัฐครบทั้ง 4 องค์ประกอบคือ ดินแดนและอาณาเขต ประชากร รัฐบาล และอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของรัฐภายใต้รัฐที่มีอาณาเขตชัดเจนแน่นอน มีประชากรภายในรัฐที่เป็นคนเชื้อชาติเดียวกันคือชาติไทยตามความคิดเรื่องชุมชนในจินตนาการ ภายใต้ดินแดนที่แน่นอนและมีอธิปไตยของตนเองเหนือดินแดนที่ชัดเจนตามวิถีคิดในการสร้างชาติด้วยการรวมผู้คนที่หลากหลายชาติพันธุ์ให้กลายเป็นคนชาติเดียวกันภายใต้แนวคิดการสร้างชาติของชนชั้นนำด้วยการใช้ระบบราชการสมัยใหม่มาเป็นกลไกในการขับเคลื่อนรัฐเพื่อให้รัฐสามารถดำรงอยู่ได้ ซึ่งถึงแม้รัฐไทยจะเกิดองค์ประกอบของรัฐครบถ้วนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ในทางทฤษฎีแต่ในทางปฏิบัติจะพบว่าในแต่ละองค์ประกอบกลับไม่มีความชัดเจนตามทฤษฎี เช่น เส้นเขตแดนที่มีพลวัตการก่อตัวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็ยังไม่สามารถชี้ชัดได้อย่างแน่นอนว่ารัฐไทยมีอาณาเขตครอบคลุมทุกพื้นที่ ที่ถือว่าอยู่ภายใต้อำนาจรัฐและอธิปไตยของรัฐไทย เพราะบางพื้นที่ยังมีปัญหา

อยู่ เช่น กรณีเขาพระวิหาร หรือกรณีที่ชนชั้นนำยุคนั้นพยายามสร้างชาติที่หลากหลายให้เป็นชาติไทยแต่เพียงชาติเดียว จนมาถึงปัจจุบันก็ไม่สามารถที่จะทำสำเร็จได้ ดังจะเห็นได้จากกรณี 3 จังหวัดภาคใต้ที่ยังไม่ยอมรับวาทกรรมความเป็นชาติไทยภายใต้รัฐไทยเพราะพวกเขาคิดว่าชาติไทยเป็นแต่เพียงชุมชนในจินตนาการ หรือแม้แต่กลุ่มชาวเขาบางกลุ่มที่ไม่ยอมรับความเป็นชาติไทยและเกิดการต่อต้านทุกครั้งที่รัฐไทยใช้อำนาจความเป็นรัฐไปบีบบังคับพวกเขาให้ปฏิบัติตามรวมทั้งคนไทยในภาคอีสานที่ถูกแยกจากคนลาวในประเทศลาวหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งคนอีสานถือว่าเป็นคนกลุ่มใหญ่ภายใต้รัฐไทย พวกเขามีมุมมองว่าพวกเขาคือคนลาวและยังพูดภาษาลาวมากกว่าภาษาไทยในกลุ่มของพวกเขาเอง และจะพูดภาษาไทยเฉพาะเวลาที่เป็นทางการเท่านั้น ถึงแม้รัฐไทยจะพยายามสร้างชาติและกลืนกลุ่มชาติพันธุ์คนอีสานกลุ่มนี้ให้เป็นคนไทยด้วยการ จัดให้เรียนภาษาไทย พูดภาษาไทย เรียนประวัติศาสตร์ชาติไทย แต่ในความเป็นจริงแล้ว พวกเขายังคงรักษาภาษา ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีแบบคนลาวภาคอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจุดนี้สะท้อนให้เห็นว่า ถึงแม้ชนชั้นนำจะพยายามสร้างชาติเพื่อให้ไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่แต่ในความเป็นจริงแล้ว ในความเป็นรัฐสมัยใหม่ที่ผู้นำต้องการอยากให้เป็นกลับไม่เป็นอย่างที่ผู้นำต้องการและปัญหาเหล่านี้ยังคงรอการแก้ไขต่อไปในอนาคตเมื่อคนในชาติบางกลุ่มไม่ยอมรับวาทกรรมการเป็นคนชาติไทยที่อาศัยอยู่ในรัฐไทย เพราะถ้าหากพวกเขาไม่ยอมรับวาทกรรมที่รัฐไทยมอบให้ ความรุนแรงย่อมจะเกิดตามมาความสงบสุขภายในรัฐย่อมไม่มี ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาที่ชนชั้นนำรัฐไทยในปัจจุบันจะต้องหาวิธีแก้ปัญหาจากผลพวงของการรวมชาติภายใต้รัฐในจินตนาการของชนชั้นนำในอดีตที่ส่งผลของปัญหามาจนถึงปัจจุบัน

แต่อย่างไรก็ตาม ชนชั้นนำยุคสมัยนั้นถือได้ว่าประสบความสำเร็จจากความคิดที่พยายามสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ให้เกิดขึ้นได้ในรัฐไทยถึงแม้จะไม่สมบูรณ์ที่สุดก็ตาม ซึ่งความสำเร็จที่เห็นได้ชัดเจนก็คือการนำระบบราชการเข้ามาใช้ในดินแดนพระราชอาณาเขต เพราะสามารถรักษาเมืองประเทศราชส่วนใหญ่ไว้ในอำนาจได้ต่อไป จนส่งผลให้รัฐไทยสามารถเกิดองค์ประกอบของรัฐตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ได้ในทางทฤษฎี แต่ในทางปฏิบัติหรือความเป็นจริงที่เป็นอยู่ปัญหาหลายอย่างที่เกิดจากการพยายามสร้างชาติของชนชั้นนำก็ยังคงกลายเป็นประเด็นปัญหาที่รอการแก้ไขแบบมีพลวัตต่อไป แต่สิ่งสำคัญที่สามารถบอกได้ในงานวิจัยเรื่องนี้คือ เส้นเขตแดนหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 คือเส้นเขตแดนเส้นสำคัญที่ช่วยนำรัฐไทยไปสู่รัฐตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่แบบมีพลวัตถึงแม้พลวัตหลายอย่างยังต้องรอการแก้ไขก็ตาม

5.2 ข้อเสนอแนะ

1. เนื่องจากการศึกษางานวิจัยเรื่องนี้อยู่ในช่วงเวลาที่จำกัด ทำให้งานวิจัยอาจมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง ฉะนั้น หากใครสนใจศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ผู้วิจัยขอแนะนำว่า เวลาเป็นเรื่องสำคัญที่จะช่วยสร้างสรรค์งานให้มีคุณภาพได้

2. เนื่องจกงานวิจัยเรื่องนี้เน้นการศึกษาทางด้านรัฐศาสตร์เป็นหลัก ผู้ศึกษาจึงไม่ได้ลงลึกถึงหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์อย่างลึกซึ้งเท่าที่ควร

3. หากมีผู้ใดสนใจศึกษาต่อจากนี้ ผู้ศึกษาอยากให้มีการศึกษาในเชิงรัฐศาสตร์มากยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดมุมมองที่แตกต่างกันของแต่ละศาสตร์

4. พลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนรัฐไทย เป็นพลวัตการก่อตัวที่ไม่หยุดนิ่ง หากผู้ใดสนใจศึกษาต่อควรติดตามพลวัตการเปลี่ยนแปลงเรื่องเส้นเขตแดนอย่างต่อเนื่อง

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

ก.ศ.ร. กุหลาบ. อานามสยามยุทธ ว่าด้วยสงครามระหว่างไทยกับลาว เขมร และญวน. พิมพ์ครั้งที่

3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปกอ่อน, 2551.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อสาธาภิบาล, 2468.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2543.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. กรุงเทพฯ :
ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล, 2507.

กำพล จำปาพันธ์. ข้าเจียง : กบฏผู้มีบุญในพระราชอาณาเขตสยาม พ.ศ. 2415 - 2436.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.

กุลยา วิจิตเสวี. ชาตินิยมในโลกไร้พรมแดน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สายธาร, 2554.

ไกรฤกษ์ นานา. สมุดภาพเหตุการณ์ ร.ศ. 112. กรุงเทพฯ : ออฟเซ็ท ครีเอชั่น, 2554.

คริส เบเคอร์, และผาสุก พงษ์ไพจิตร. ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. แปลโดย กอง บก. สำนักพิมพ์
มติชน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2557.

จอห์น แบสตัน และคณะ. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่. แปลโดย พัชรีย์ สีโรต
และคนอื่น ๆ. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ ร่วมมือกับ มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.

จันทอร พงศ์พันธุ์ชูภัท. การแก้ปัญหาพรมแดนทางบกระหว่างไทยและลาว. วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ภาควิชาความสัมพันธ์
ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณ. วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต,
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516.

จุฑารัตน์ วินิจสกุลไทย. บทบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
กับการปฏิรูปการเงินการคลังของสยามในบริบทโลกาภิวัตน์. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, สาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่าง
ประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

ฉลอง สุนทรวาณิชย์. “รัชกาลที่ 5 กับลัทธิอาณานิคมและสยาม”. ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ อรอนงค์ ทิพย์พิมล. (บก). รัชกาลที่ 5 : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป : เอกสารสรุป การสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาส ที่วันพระราชสมภพครบ 150 ปี (พ.ศ. 2396 - 2546) กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและ มูลนิธิโครงการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547.

ชรินทร์ สันประเสริฐ. พัฒนาการของประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. เอกสารการสอนชุดวิชา พื้นฐานทาง สังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมมาธิราช, 2555.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิ อาณานิคม ในอาเซียน-อุษาคเนย์. กรุงเทพฯ : จัดพิมพ์โดย มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจและ แผนที่ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา – ลาว – พม่า – มาเลเซีย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554.

เชิด จันท์ทอง. ลาวไทย. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.,ม.ป.ป.

ชวน บัจจสถานนท์, และสวัสดิ์ จันทน์ เรียบเรียง. กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ ปากน้ำเจ้าพระยาสมัย ร.ศ. 112. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510.

เซอร์ จอห์น เบาริง. เมืองประเทศราชของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์. แปลโดย นันทนา ตันติเวสส. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บริษัท เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์ จำกัด, 2542.

ณัชชาภัทร อุ่นตรงจิตร. รัฐศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2554.

ดำริห์ บุรณะนนท์. ความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์และกฎหมายมหาชน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2549.

เตช บุนนาค. การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 – 2458. แปลโดย ภรณ์ กาญจนันธุ์จิติ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์ลาว. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:มูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2540.

- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2557.
- ทวีเกียรติ เจนประจักษ์. ข้อพิพาทเขตแดนไทย-ลาว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
, 2540.
- ธงชัย วินิจจะกุล. กำเนิดสยามจากแผนที่ : ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ. แปลโดย พวงทอง
ภวัศรินทร์ และคนอื่น ๆ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, 2556.
- ธงชัย วินิจจะกุล. ภูมิกายาและประวัติศาสตร์. วารสารฟ้าเดียวกัน 6 (กรกฎาคม – กันยายน
2551) : 85 – 118.
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. การต่อสู้ระหว่างชายขอบกับศูนย์กลาง : ประวัติศาสตร์การสร้างอัตลักษณ์
รัฐชาติไทย. วารสารไทยคดีศึกษา 4 (เมษายน – กันยายน 2550) : 4 – 38.
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. ความเป็นมาของทฤษฎีแบ่งแยกดินแดนในภาคใต้ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2.
สมุทรปราการ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2551.
- ธวัชชัย ไพไธล. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอาณาจักรหลวงพระบาง เวียงจันทน์และจำปาศักดิ์
ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2325 – 2446). วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2534.
- ธีรยุทธ บุญมี. ชาตินิยมและหลังชาตินิยม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2546.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. รัฐสมัยใหม่. [ออนไลน์]. 27 กรกฎาคม 2554.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต,
แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2509.
- บุญยรงค์ นิลวงศ์ รวบรวมเรียบเรียง. ราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรล้านช้างและสงคราม
ปราบขบถฮ่อ. กรุงเทพฯ : บริษัท ธเนศ เพรส จำกัด, 2548.
- บุษกร ยี่หะ. ความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา, 2552.
- เบน แอนเดอร์สัน. ชุมชนจีนตกกรรม บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม.
บรรณาธิการแปลโดย ชาตวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, 2552.
- พระสยามภูวดล. บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม. แปลโดย น.ท.หญิง สุมาลี วีระวงศ์.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2533.

- พิชิต พิทักษ์. “ท้องถิ่น” ในการรับรู้ของชนชั้นนำไทยช่วงสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- พีรพล สงน้อย. กรณีพิพาท ไทย – ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 ตามหลักฐานฝรั่งเศส. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มติชน, 2555.
- เพ็ญศรี คุ้ม. การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม). กรุงเทพฯ : บริษัท เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น จำกัด, 2542.
- ไพศาล โอวาทตระกูล. ประวัติการปกครองดินแดนที่เคยอยู่ภายใต้อธิปไตยของไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปกครอง ภาควิชาปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2511.
- ภาสกร วงศ์ดาวัน. ประวัติศาสตร์ไทยจากคนไทยทั้งแผ่นดินถึงยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕. กรุงเทพฯ : บ.กรีนแอปเปิล กราฟฟิคพริ้นติ้ง จำกัด, 2555.
- มหาคำ จำปาแก้วมณี และคณะ. ประวัติศาสตร์ลาว. แปลโดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์. ขอนแก่น : ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2539.
- มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง. ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา ๓ ดวง เล่ม ๑ (ม.ป.ท. : ม.ป.พ.), 2529, หน้า 58 – 59.
- เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ. หลักรัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2548.
- วราภรณ์ เรืองศรี. การค้าชายแดน และการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. อาณาจักรล้านนา [ออนไลน์]. <http://th.wikipedia.org/wiki> [2 กันยายน 2557]
- วิทยากร เชียงกุล. อธิบายศัพท์สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สายธาร, 2550.
- วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชติ อ๋องสกุล บรรณาธิการ. มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์ เปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : แสงรุ่งการพิมพ์, 2524.

ศรีศักร วัลลิโภดม. เขาพระวิหาร : ระเบิดเวลาจากยุคอาณาจักรมอญ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2551.

ศิริพร สุเมธรัตน์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์. กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮ้าส์, 2553.

สติเฟน โฮวี. อะไรคือจักรวรรดิ. แปลโดย นฤมล ธีรวัฒน์ และคนอื่น ๆ. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2555.

สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. ประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ซ่อม” ฉบับเก่า “สร้าง” ฉบับใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, 2549.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. “ปลั่งลาว” ชาวอีสานมาจากไหน? กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2549.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. คนไทยมาจากไหน? กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2548.

สุมิตรา จันทร์เงา. สยามยามวิฤกฤติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2541.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหาร จาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, 2553.

สุวิทย์ พักขาว. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126 (ค.ศ. 1893 - 1907). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518.

เสกสรร ประเสริฐกุล. รัฐชาติ ชาติพันธุ์ และความทันสมัย. รัฐศาสตร์สาร 1 (รัฐศาสตร์ธรรมศาสตร์ 60 ปี / รัฐศาสตร์สาร 30 ปี ปี 2552) : 1 – 71.

อนุรักษ์ ปัญญาอนุเคราะห์ เรียบเรียง. ประวัติศาสตร์ชาติสยาม. กรุงเทพฯ : จัดพิมพ์ รากแก้ว บุ๊ค, 2553.

อริยชัย วรรณชาติ. ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433 - 2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.

อุทัย เทพสิทธิ. เมืองลาวพี่น้องฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง. กรุงเทพฯ : สหสยามพัฒนา, 2511.

เอก เอกตั้งทรัพย์วัฒนา. (2 พฤศจิกายน 2556). รัฐ ชาติ และรัฐชาติสมัยใหม่. เอกสารประกอบคำบรรยายรายวิชา รัฐ การพัฒนา และโลกาภิวัตน์, กรุงเทพฯ : สาขาวิชาการเมืองและการจัดการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

Anthony C. Pick, "The Nation State". An Essay, 2011.

Anthony Giddens. The Nation-State and Violence .Cornwall : T.J. Press (Padstow) Ltd. England, 1985.

Benedict Anderson. Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism Courier Companies, Inc..USA, 1936 .

Chaiyan Rajchagool. The Rise and Fall of the Thai Absolute Monarchy. Bangkok : white Lotus, 1994.

<http://www.kpi.ac.th/wiki/index.php> [27 กรกฎาคม 2557]

Kullada Kesboonchoo Mead. The Rise and Decline of Thai Absolutism. London : Routledgecurzon, 2004.

Seksan Prasertkul. The Transformation of The Thai State and Economic Chang : 1855 – 1945. Cornell Ph.D. Thesis, 1989.

Stephen Howe. Empire : A Very short Introduction. New York USA : Oxford University Press Inc., 2002.

Thongchai Winichakul. Siam Mapped : A History of the Geo – Body of a Nation. Honolulu : University of Hawaii Press, 1994.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อ – สกุล นายเสกสรร โกศรี

เกิดวันที่ 17 ธันวาคม 2525

บิดา นายวีง โกศรี มารดา นางพลาว โกศรี

สถานที่เกิด บ้านเลขที่ 3 หมู่ที่ 13 บ้านหัวทำนบ ต.ตาจง อ.ละหานทราย จ.บุรีรัมย์

ระดับการศึกษา

ปริญญาตรี รัฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปริญญาโท รัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

